

PHILIP G. ZIMBARDO

MOC
A ZLO

SOCIÁLNĚ
PSYCHOLOGICKÝ
POHLED
NA SVĚT

USPOŘÁDALI
JÍŘÍ FIALA
A MARTINA KLICPEROVÁ-BAKER

PRAHA 2005

MORAVIAPRESS a.s.
PODLE SKUPINY GOLDMANN

COPYRIGHT © PHILIP G. ZIMBARDO, 2005
TRANSLATION © VÁCLAV BŘICHÁČEK, LUCIE ČERMÁKOVÁ, 2005
EDITED BY © JIŘÍ FIALA, MARTINA KLICPEROVÁ-BAKER, 2005
PUBLISHED BY © MORAVIAPRESS a.s., 2005
LAYOUT, TYPOGRAPHIC DESIGN © MARTIN DYRYNK, 2005
ISBN 80-86181-80-4

OBSAH

- 9 - PŘEDMLUVA
- 11 - OVLIVŇUJE PSYCHOLOGIE VÝZNAMNĚ NAŠE ŽIVOTY?
- 37 - PSYCHOLOGIE MOCI A ZLA: MOC OSOBY, SITUACE NEBO SYSTÉMU?
- 79 - OVLÁDÁNÍ MYSLÍ V ORWELLOVĚ ROMÁNU 1984:
ROMÁNOVÉ POJMY SE V EXPERIMENTU JIMA JONESE V DŽUNGLI STÁVAJÍ
OPERAČNÍMI SKUTEČNOSTMI
- 111 - POLITICKÁ PSYCHOLOGIE TERORISTICKÝCH POPLACHŮ
- 123 - EXPERIMENTÁLNÍ VĚZENÍ NA STANFORDOVĚ UNIVERZITĚ:
OHLÉDNUTÍ PO 25 LETECH
- 135 - ROZHOVOR S PROF. ZIMBARDEM
ZE VZPOMÍNEK SOCIÁLNÍHO PSYCHOLOGA
- 161 - PHILIP G. ZIMBARDO
- 165 - BIBLIOGRAFIE
- 197 - EDIČNÍ POZNÁMKA

PŘEDMLUVA

UDĚLENÍ CENY NADACE DAGMAR A VÁCLAVA HAVLOVÝCH
VIZE 97 je pro mne velkou ctí. Přijímám toto prestižní ocenění s pokorou. Předcházející nositelé této ceny jsou velikány ve svých oborech a já vstupuji do jejich společenství se smíšenými pocity radosti a bázně.

Zvláštností této ceny je publikace vybraných prací těch, kteří jí byli poctěni. Mám radost, že byly vybrány některé z mých článků do knihy, která zpřístupní mé ideje novým čtenářům v České republice.

I když se sám pokládám za optimistu, mírumilovného společenského aktivistu, většinu svého vědeckého úsilí jsem zasvětil temnější stránce lidské přirozenosti. Snažil jsem se osvětlit základní otázku, proč se dobří lidé stávají pachateli zla, či proč jiní dovolují šíření zla svým trpným a mlčenlivým souhlasem nebo svou nečinností.

Soustředil jsem se především na osvětlování procesů, jimiž se obyčejní, průměrní, normální lidé dostávají na druhou stranu záludně hranice mezi dobrem a zlem. V ohnisku mého tazání se tak ocitl „Luciferův efekt“ – jak se anděl stane ďáblem? Zkoumal jsem mučitele a členy popravčích čet, teroristy, vyšetřovatele i vojáky, kteří používali donucovací taktiky při výsleších, vůdce i náhončí sekt, násilníky i další, kteří porušovali společen-

skou smlouvu s lidskostí, aby sloužili nějakému Systému. Ke zkoumání důležitých společenských a politických otázek jsem používal experimentální postupy sociálních věd za kontrolovaných laboratorních i terénních podmínek, které dovozovaly systematická pozorování a jistou analýzu příčin. Mé názory a dokonce i výběr témat, která jsem zkoumal, však byly ovlivněny humanitními vědami – od významných děl literatury, moudrých postřehů básníků, spisovatelů a sociálních filosofů.

Během svého života jsem si vždy připomínal svůj původ v ghettu Jižního Bronxu v New York City, kde jsem se narodil a žil několik desetiletí. Protože moji rodiče byli chudí, neměli vzdělání a nedokončili ani střední školu, nikdy jsem při svém vzdělávání nepokládal nic za samozřejmé a vždy jsem si vážil možností, které mi nabízel dobrý bezplatný vzdělávací systém. Bylo mi také jasné, že primárním cílem mé profesní kariéry je nalézat cesty, jimiž bychom mohli vrátit společnosti i široké veřejnosti to, co jsem se já i mí kolegové dozvěděli, a tak jsme mohli obohatit podmínky lidství naším poznáním. Jakožto předseda Americké psychologické společnosti (v roce 2002) jsem se soustředil na vytvoření kompendia všech způsobů, jimiž lze psychologické poznání použít k obohacení našich životů. Až si přečtete první kapitolu této knihy, podívejte se na internetu na www.PsychologyMatters.org.

Těším se, že mé ideje, zpřístupněné v překladu, budou inspirací pro nové a lepší ideje v nové generaci studentů ve vaší (naší) zemi.

OVLIVŇUJE PSYCHOLOGIE VÝZNAMNĚ NAŠE ŽIVOTY?

JE PSYCHOLOGIE PROSPĚŠNÁ? ODRAZILO SE TO, CO DĚLÁME A OČ usilujeme více než sto let v životě lidí, či ve snažení různých komunit a národů? Můžeme prokázat, že naše teorie, náš výzkum, naše profesní usilování, naše metodologie, naše poznatky o mysli, mozku či chování učinily život lepším? Dostaly se naše poznatky vůbec za zdi univerzit či za ordinace do reálného světa? Zlepšily zdraví, výchovu, lidskou pohodu, bezpečnost, organizační opatření apod.?

Mým hlavním osobním i profesním zájmem bylo hledat odpovědi na podobné otázky. Již téměř po šest desetiletí učím úvod do psychologie. Snažil jsem se svým studentům vyložit význam i podstatu psychologie. Napsal jsem dnes již klasickou učebnici *Psychologie a život*¹, v níž jsem se snažil propojit psychologii s běžným životem. Dlouhodobě jsem se pokoušel vnést více psychologie do našich životů i života do naší psychologie². Abych ovlivnil širokou studentskou obec, stal jsem se spoluautorem knihy *Základní koncepty psychologie*³. Snažili jsme se motivovat studenty státních i soukromých univerzit k tomu, aby se studium vědecké i užité psychologie pro ně stalo potěšením a radostí.

---

¹ F. L. Ruch a P. G. Zimbardo, *Psychology and life* (8. vyd.), Scott, Foresman, Glenview 1971.

² R. Gerrig a P. G. Zimbardo, *Psychology and life* (17. vyd.), Ally & Bacon, Boston 2004; P. G. Zimbardo, *Psychology and life* (13. vyd.) Harper Collins, New York 1992.

³ P. G. Zimbardo, A. L. Weber a R. L. Johnson, *Psychology: Core concepts* (4. vyd.), Allyn & Bacon, Boston 2002.

Přijal jsem pozvání, abych jako vědecký poradce i komentátor pomohl vytvářet 26 dílů pořadů televize PBS *Objevování psychologie*⁴. Cílem bylo šířit nejlepší poznatky našeho oboru. Snažili jsme se hledat srozumitelné odpovědi na otázky diváků „Co tedy...“ Pořad získal řadu cen a byl sledován jak v USA, tak v zahraničí minimálně v deseti zemích. Stal se základem pro mnohé další populární kursy i akademické pořady (viz www.lerner.org). A když jsem se v roce 2002 stal prezidentem Americké psychologické asociace (APA), usiloval jsem o vytvoření kompendia příkladů toho, jak psychologie pomáhá lidem. Webové stránky *Psychologie v aplikaci* jsou plánovány jako kontinuálně se měnící a neustále doplňovaný pramen průkazných psychologických poznatků a jejich smysluplného využívání. Později toto kompendium blíže osvětlím na několika příkladech.

V době studia na Yale (1954–1960) jsem měl štěstí. Byl jsem inspirován třemi mimořádnými učiteli. Reprezentovali různé aspekty závažnosti i použitelnosti psychologie při řešení základních otázek života jedince i celé společnosti. Carl Hovland vytvořil program *Komunikace a změny postojů*. Vrátil se z vojenské služby ve druhé světové válce. Analyzoval v armádě účinnost propagandy a různých výcvikových programů⁵. Dokázal převést tehdy jen vágní a globální studie o komunikaci a přesvědčování do jasně definovaných procesů, stanovených proměnných a shrnujících hypotéz. Umožnil tím zahájit jak experimentální výzkum, tak i jeho využití⁶. Neal Miller také usiloval o překonání přehrad mezi základním a aplikovaným výzkumem. Je znám klasickými experimentálními i teoretickými formulacemi motivace a odměňování v průběhu učení a podmiňování. Získal velké zkušenosti ve světové válce, kde vedl výcvik pilotů při zvládání úzkosti, což bylo důležité pro jejich návrat do bojových akcí. Byl to podnět pro jeho pozdější vytváření teorie biologické zpětné vazby a jejího využití při originálním výzkumu podmiňování různých reakcí autonomního nervového systému⁷. Mým třetím učitelem byl Seymour Sarason. Postupně se jeho zájem pře-

souval od zkoumání dětských úzkostí k problematice komunit. Stal se jedním ze zakladatelů programu *Community Psychology*⁸. Bylo to velmi směle hnutí v době, která uznávala pouze vědecké studium individuálního chování.

Psychologie v padesátých letech oceňovala převážně základní výzkum. Užité výzkum byl považován za cosi podřadného a podceňovaného tehdejšími experimentátory. Na většině univerzit se psychologie stávala jakousi „měkkou fyzikou“, jak tomu bylo již v dávných dobách našich německých předchůdců, jako byli Wundt, Fechner, Ebbinghaus, Titchener aj⁹. Úsilí o aplikaci bylo chápáno přinejlepším jako jakési nezralé sociální inženýrství jakýchsi „fušerů“ a nehodné skutečných myslitelů. Behaviorismus byl stále živý a to při výzkumech na zvířatech či při zkoumání paměti metodou učení smysluprostých slabik, které byly zbaveny souvislostí, obsahu i kultury chování. Prominentní psycholog padesátých a šedesátých let B. F. Skinner byl vlastně jistou odchylkou. Polovina jeho myšlení zůstávala věrná radikálnímu behaviorismu J. B. Watsona, který neuznával existenci motivace ani kognice¹⁰. Druhá polovina Skinnerova myšlení se zaměřovala na aktivní podmiňování holubů, ale postupně přerůstala v extrapolaci do sociálních utopií, jakými byla kniha *Walden Two* a jiné.

OPUŠTĚNÍ PSYCHOLOGIE A SNAHA O SOCIÁLNÍ ODPOVĚDNOST

A tehdy v roce 1969 formuloval G. Miller ve svém presidentském projevu na sjezdu APA omračující myšlenku pro tehdejší psychologické autority. Jako jeden z hlavních představitelů psychologického výzkumu se neočekávaně odrodil. Navrhl obrátit se k veřejnosti, k realitě, opustit rozporné teorie a stát se důležitými autory pro běžný život. To byla strategie myšlení, kterou jsem tušil za slovy G. Millera¹¹. Prohlásil, že nadešel čas

⁴ *Discovering psychology* (televizní seriál), (1990, obnoveno 2001). Boston: WGBH společně s American Psychological Association. (Financováno a distribuováno Annenberg CPB Foundation, Washington, DC).

⁵ C. I. Hovland, A. A. Lumsdaine a F. D. Sheffield, *Experiments on mass communication*, Princeton University Press, Princeton 1949.

⁶ C. I. Hovland, I. L. Janis a H. H. Kelly, *Communication and persuasion*, Yale University Press, New Haven 1953.

⁷ N. E. Miller, "Biofeedback and visceral learning, *Annual Review of Psychology*, 29, 1978, str. 373–404; "The value of behavioral research on animals", *American Psychologist*, 40, 1985, str. 23–440; "Introducing and teaching much-needed understanding of the scientific process", *American Psychologist*, 47, 1992, str. 848–850.

⁸ S. B. Sarason, *The psychological sense of community: Prospects for a community psychology*, Jossey-Bass, Oxford 1974.

⁹ Viz C. D. Green, M. Shore a T. Teo, *The transformation of psychology: Influences of 19th century philosophy, technology, and natural science*, American Psychological Association, Washington 2001.

¹⁰ B. F. Skinner, *Walden two*, Macmillan, New York 1948; "What is the experimental analysis of behavior?", *Journal of the experimental Analysis of Behavior*, 9, 1966, str. 213–218; *About behaviorism*, Knopf, New York 1974.

¹¹ G. Miller, "Psychology as a means of promoting human welfare", *American Psychologist*, 24, 1969, str. 1063–1075.

„vrátit psychologii veřejnosti“! Přestat mluvit jen s druhými psychology. Přestat psát jen do odborných časopisů, na které padá prach v regálech knihoven. Přestat s nekonečným úsilím o hledání dokonale plánovaných studií pro testování teoreticky odvozených hypotéz. Nadešel čas hledat odpovědi na otázky s nimiž si láskou hlavy vaše matky, když hledají odpověď na otázku „Proč se lidé chovají právě takhle?“ Je čas začít uvažovat jak nejlépe převést naše znalosti do jazyka, jemuž by rozuměla většina občanů a který by snad dokázali i vychutnat.

Vystoupením G. Millera jsem byl nadšen. Bylo to však trochu nerozumné. Očekával jsem, že prohlášení významného a seriózního autora, který určitě nebyl žádný povrchní či liberální agitátor, bude mít výrazný a rychlý vliv na vývoj psychologie. Nestalo se a jeho poselství se na většině kateder po řadu let neujalo. Mělo to zřejmě čtyři důvody: Přílišná skromnost v tom, co mohou psychologové veřejnosti nabídnout. Nejasnost, kdo se za slovem veřejnost skrývá. Bezradnost v otázce, jak poznatky sdělovat. A konečně nedostatek důvodů, proč má být psychologie odpovědná veřejnosti.

Jak argumentovat proti těmto názorům? Za prvé není důvod k profesní skromnosti. Můžeme se opírat o široké záběry i průkazné poznatky našeho oboru, jak se to pokusím vyložit v dalším. Mnohé můžeme odvodit z naší minulosti a můžeme být hrdí na současné znalosti. Za druhé: veřejnost začíná již u našich studentů, klientů a pacientů. Zahrnuje instituce, které nám poskytují finance, místní i celonárodní, politiky, média a vlastně všechny nepsychology. Dále to znamená, že vaše matka se potřebuje někdy opřít o reálné informace a průkazné poznatky, které jsme získali. Za třetí: pro cestu našich poznatků k lidem jsou nejlepší média. Potřebujeme se naučit je vybírat s ohledem na cílovou populaci, spolupracovat s nimi tak, abychom veřejnost oslovili vhodnou formou s tím nejlepším, co máme. Potřebujeme se naučit psát zprávy pro tisk, aktuální eseje do deníků, zajímavé články do populárních časopisů a knihy s množstvím příkladů z běžného života. Pro televizi potřebujeme připravit vizuální ilustraci naší práce. Chytrá psychologická informace v médiích, které sleduje mládež, udělá více dobrého než detailní články či knihy se stejným tématem¹².

¹² Jako příklad lze uvést úsilí psychologů seznámit veřejnost s výkladem násilí jakožto naučeného chování. APA spolu s Národní asociací pro výchovu malých dětí a s dalšími organizacemi vytvořili mediálně úspěšnou kampaň. Byla určena dospělým, kteří už děti jak se vyhnout násilí a jak se s ním vyrovnávat. Kampaň probíhala v roce 2000 a působila na více než 50 milionů domácností prostřednictvím televize a dalších médií. Využívala spolupráci s řadou lokálních skupin, které usilují o výcvik trenérů v tom, jak předcházet násilí na malých dětech, seznamovat rodiče, učitele i jiné pečovatele s možnými riziky různých forem násilí.

Pro naše poslání udělat z veřejnosti moudřejší příjemce psychologických znalostí se tak stává podstatnou schopnost naučit se efektivně komunikovat se sdělovacími prostředky a pracovat s médii.

Za čtvrté: neměli bychom zapomínat, že náš výzkum a částečně i vzdělávání studentů jsou financovány penězi daňových poplatníků. Jsme odpovědní občanům za společenskou účinnost našich programů i za řešení mnoha společenských problémů.¹³ Většina grantových agentur vyžaduje předem rozbor očekávaných výsledků pro jejich širší využití. To neznamená, že každý výzkum musí být zaměřen na řešení aktuálních sociálních či osobních problémů. Máme mnoho dokladů, že výzkumy, které připadaly jako základní – snad až esoterické – vedly časem k velmi cenným aplikacím.¹⁴ Někteří kolegové se začínají zaměřovat na užitou psychologii. Jiní míří na testování teorií či na porozumění základním jevům; neměli by se cítit povinováni zaměřit vlastní představivost na možné budoucí aplikace. Jsem přesvědčen, že máme velmi dobrou aplikovanou psychologii, ale také základní výzkum, teorie i metodologie, které již čekají na kreativní využití v různých oblastech praxe.

ZÁKLADNÍ A PŘESVĚDČIVÝ VÝZNAM MINULÝCH PSYCHOLOGICKÝCH POZNATKŮ

Nejprve naznačím základní přínosy, jimiž jsme přispěli ke zlepšení našich životů. Mnohé byly pronikavé, a i když jejich význam pro život byl zprvu nenápadný, dnes se zdá samozřejmý. Některé poznatky se staly součástí našeho myšlení, ovlivnily naše postoje i hodnoty a měnily jednání jedinců i velkých skupin. Zdají se dnes zcela samozřejmé a svět se podle nich mnohdy řídí. Psychologii se za ně nedostává žádného či jen velmi malého vděku. Přesto však na ně můžeme být hrdí.

¹³ P. G. Zimbardo, "On transforming experimental research into advocacy to social change", in M. Deutsch a H. Hornstein (eds), *Applying social psychology: Implications for research practice and training*, Erlbaum, Hillsdale 1975, str. 33-66.

¹⁴ J. P. Swazey, *Chlorpromazine in psychiatry: A study of therapeutic innovation*, MIT Press, Cambridge 1974.

PSYCHOLOGICKÉ TESTOVÁNÍ A POSUZOVÁNÍ

Jedním z největších našich úspěchů byl vývoj a extenzivní rozvíjení objektivních a kvantitativních prostředků pro vyhledávání talentovaných osob, pro měření schopností, odolnosti, ale i slabostí různých lidí. Alfred Binet před sto lety vytvořil první test intelektových schopností. Nahradil tak subjektivní a mnohdy zkreslené úsudky učitelů, zaměstnavatelů, kliniků i jiných autorit. Vytvořil objektivní, platné, spolehlivé, kvantifikované a normované zkoušky.¹⁵ Dnes si jen stěží můžeme představit svět bez psychologických testů. Jednotlivé techniky prošly od té doby bouřlivým vývojem. Dnes se posunuly od posuzování inteligence, osobnosti či patologie ke sledování subjektivních hodnot, k výběru osob do specializovaných profesí, a to i pro velmi speciální pracovní činnosti. Pracovní zájmy jsou základem pro profesionální poradenství i posuzování pracovního zaměření. Baterie vojenských testů pro sledování odborných schopností bývají ročně užity u více než dvou milionů osob. Za více než devadesát let se v mnoha oborech prokázala užitečnost testů.

Řada standardizovaných zkoušek je postupně revidována v souvislosti se změnami ve společnosti či ve vzdělávání. Jsou stálou součástí výběru studentů v řadě univerzit a kolejí.¹⁶ Posuzování pracovních dovedností i kritéria pracovního výcviku tvoří základ činnosti mnoha manažerských institucí po celém světě.¹⁷ Není divu, že se vytvořilo podhoubí pro mnohamiliardový průmysl. Protože zde vystupují jako představitel naší disciplíny, nebudu se pouštět do rozboru politického zneužívání či přehnaného užívání testů a nebudu ani kritický k řadě jiných omylů.¹⁸

VÝZNAM ODMĚNY

V minulosti se ve školách i při běžném vedení dětí kladl důraz na tresty za nevhodné chování či za chyby. Tato strategie byla nahrazena pochopením významu a užitečnosti pozitivní odezvy - odměny

za správné a přiměřené chování.¹⁹ Trestání „nežádoucí osoby“ bylo nahrazeno trestáním „nežádoucí formy chování“. Postupné vylučování nežádoucího chování se ukázalo jako velmi úspěšná a výchovná strategie.²⁰ Krok za krokem se stává hlavní technikou rodičů při formování chování dětí. „Polovina učitelů a rodičů v USA používá tyto nenásilné metody a snižuje tím potřebu sociálních intervencí“.²¹

Mnohé poznatky vzešly z rozboru výcviku zvířat, z analýzy komplexního chování i ze sledování podmíněných posilení některých reakcí (například akustický podnět, který je spojován s potravou jako odměnou za provedení určité reakce). Pečovatelé a chovatelé zvířat uvádějí, že podobným výcvikem se zvyšuje odolnost mnoha druhů zvířat. Učením se podněcuje vhodné a přiměřené chování. Velkou zásluhu měl Skinner a jeho kolegové, kteří systematicky sledovali, jak vhodným posilováním formovat chování různých druhů zvířat. Jejich zkušenosti se postupně přesouvaly i do škol, do sportu, do klinik či nemocnic.²²

PSYCHOLOGICKÉ TERAPIE

Při péči o osoby trpící různými formami mentálních nemocí se zjistilo, že je možné úspěšně užívat vhodné formy psychologické terapie. Od doby Freuda²³ se ukázala účinnost „terapie slovem“ pro neurotické poruchy. Od té doby se vytvořila řada psychoterapeutických technik. Kognitivní úprava chování, systematická desenzitizace a řada dalších technik se uplatnily při léčení fobií, úzkostí či záchvatů paniky, a to většinou díky užití principů klasického podmiňování.²⁴ Systematicky je rozpracoval Joseph Wolpe.²⁵ I klinická deprese se nejlépe léčí kombinací psychoterapie a

¹⁹ M. A. Straus a G. K. Kantor, „Corporal punishment of adolescents by parents: A risk factor in the epidemiology of depression, suicide, alcohol abuse, child abuse, and wife beating“, *Adolescence*, 29, 1994, str. 543-561.

²⁰ M. M. Wolfe, T. R. Risley a H. L. Mees, „Application of operant conditioning procedures to behavior problems of an autistic child“, *Research & Therapy*, 1, 1965, str. 302-312.

²¹ „American Academy of Pediatrics, Committee on Psychosocial Aspect of Child and Family Health, Guidance for effective discipline“, *Pediatrics*, 101, 1998, str. 723-728.

²² S. Axelrod a H. Apsche, *Effects of punishment on human behavior*. New York: Academic Press, New York 1983; D. Druckman a R. A. Bjork, *In the mind's eye: Enhancing human performance*, National Academy Press, Washington 1991; A. E. Kazdin, *Behavior modification in applied settings* (5. vyd.), Brooks/Cole, Pacific Grove 1994; B. F. Skinner, *About behaviorism*, Knopf, New York 1974.

²³ S. Freud, *Introductory lectures on psycho-analysis* (překlad J. Riviéra), Allen & Unwin, London 1923 (původně 1896); *The interpretation of dreams*, Avon, New York 1965 (původně 1900).

²⁴ I. P. Pavlov, *The work of the digestive glands* (překlad W. H. Thompson), Griffin, London 1902 (původně 1897); *Conditioned reflexes* (překlad G. V. Anrep), Oxford University Press, London 1927 (původně 1897).

²⁵ J. Wolpe, *Psychotherapy by reciprocal inhibition*, Stanford University Press, Stanford 1958.

¹⁵ A. Binet, *Les idées modernes sur les enfants*, Flammarion, Paris 1911; A. Binet a T. Simon, *A method of measuring the development of intelligence of young children*, Chicago Medical Books, Chicago 1915.

¹⁶ R. J. Sternberg (ed.), *Handbook of intelligence*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.

¹⁷ P. H. DuBois, *A history of psychological testing*, Allyn & Bacon, Boston 1970.

¹⁸ L. J. Cronbach, „Five decades of public controversy over mental testing“, *American Psychologist*, 30, 1975, str. 1-14.

medikace. Psychoterapie se mnohdy ukázala stejně účinná jako je samotné užívání léků.²⁶ V obecnějším smyslu psychologie pomohla demystifikovat šilenství, vnést humánní pohled na jednání s lidmi, kteří trpí poruchami emocí i chování a dát lidem naději, že podobné poruchy se mohou zvládnout.²⁷ Naši praktici i kliničtí teoretici vyvinuli řadu postupů, jak pomáhat dvojicím i rodinám, jak rehabilitovat osoby závislé na drogách či fyzicky postižené. Přispívají k řešení i zvládnutí mnoha specifických zátěží jako je rozvod, úmrtí blízkých, odvykací léčby či plachost aj.

ZMĚNY SAMA SEBE

Regály mnoha knihkupectví v USA jsou přeplněny knihami typu „pomoz si sám“ – podobně jako kuchařkami či dietetickými návody. I když mnohých z nich je třeba odmítnout jako špatné formy laické psychologie, které nabízejí snadně úspěchy či spásu bez solidní empirické opory, jiné nabízejí čtenářům cenné služby. Přinejmenším naznačují lidem, že se mohou snažit sami sebe měnit k lepšímu.²⁸ Zprostředkovávají mnohdy moudré rady, které jsou založeny na kombinaci životních zkušeností odborníků s přiměřenými informacemi o různých výzkumech. Bývají to často vyprávění, která jsou pro většinu lidí smysluplná.

DYNAMICKÝ VÝVOJ V CELOŽIVOTNÍ PERSPEKTIVĚ

Pod vlivem teorií i výzkumů vývojových psychologů padly staré koncepte, že děti jsou pouze „malí dospělí“, že jsou vlastnictvím rodičů či dokonce vlastněnou hodnotou.²⁹

V poslední době se prosadilo pojetí „dítě jako osoba“ ve spojení s koncepcí práv dětí a zároveň s poznáním, že by mělo být chápáno jako

zcela kompetentní bytost hodná vlastní svobody.³⁰ Znalosti psychologie podporují pozitivní chápání dětí.³¹ Organismus člověka se kontinuálně mění, adaptuje se, reaguje na okolí stále efektivněji, a to vše probíhá od narození až do vysokého věku. Děti potřebují pro svůj zdárný vývoj nejrůznější stimulaci – právě tak, jako ji potřebují prarodiče. Děti prožívají bolest a jejich učení mnohdy závisí na kritických a věkově podmíněných vývojových obdobích. Genetické vlivy a výchova jsou propojeny a synergicky ovlivňují naši inteligenci i řadu dalších vlastností. Mentální vývoj probíhá dle jistých pravidel, jako je tomu například při zvládání jazyka či různých činností. Stárnoucí osoby neztrácejí mentální činnost a schopnosti, jestliže během života neustále trénují své kognitivní dovednosti.³² Je to jen naznačení několika základních příspěvků psychologie k současnému uvažování o vývoji člověka v celoživotní perspektivě. Jsou výsledkem desetiletých výzkumů vývojových psychologů.

RODIČOVSTVÍ

Psychologické rady pro nejlepší rodičovskou praxi se v čase postupně mění co do kvality i co do zdůrazňovaných hodnot. Dnes se shodujeme, že děti si potřebují vytvořit pevný vztah k rodičům či pečovatelům. Nejvhodnější styl pro vytvoření účinné vazby rodič-dítě je jistá pravidelnost a řád. Autoritativní rodiče kladnou na děti věkově nepřiměřené nároky, místo toho, aby uspokojovali jejich potřeby, svobodu a autonomii.³³

²⁶ R. M. Horowitz, „Children's rights: A look backward and a glance ahead“, in R. M. Horowitz a J. B. Lazar (eds), *Legal rights of children*, New York: McGraw-Hill, New York 1984, str. 1-9.

²⁷ S. N. Hart, „From property to person status: Historical perspective on children's rights“, *American Psychologist*, 40, 1991, str. 53-59.

²⁸ P. B. Baltes a U. M. Staudinger, „Wisdom: A metaheuristic (pragmatic) to orchestrate mind and virtue toward excellence“, *American Psychologist*, 55, 2000, str. 122-136; H. Bee, *Lifespan development*, Harper Collins, New York 1994; E. H. Erikson, *Childhood and society*, (2. vyd.), Norton, New York 1963; J. Piaget, *The construction of reality in the child*, Basic Books, New York 1954; S. Pinker, *The language instinct: How the mind creates language*, Morrow, New York 1994; R. Plomin a G. E. McClearn, *Nature, nurture, and psychology*, American Psychological Association, Washington 1993; S. Scarr, „American child care today“, *American Psychologist*, 53, 1998, str. 95-108.

²⁹ D. Baumrind, „The development of instrumental competence through socialization“, in A. Pick (ed.), *Minnesota Symposium on Child Development*, Vol. 6, University of Minnesota Press, Minneapolis 1973, str. 3-46; W. A. Collins, E. E. Maccoby, L. Steinberg, E. M. Hetherington a M. H. Bornstein, „Contemporary research on parenting: The case for nature and nurture“, *American Psychologist*, 55, 2000, str. 218-232; N. Darling, N. a L. Steinberg, „Parenting style as context: An integrative model“, *Psychological Bulletin*, 113, 1993, str. 487-496; E. E. Maccoby, *Social development: Psychological growth and the parent-child relationship*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego 1980; E. E. Maccoby, „The role of parents in the socialization of children: An historical overview“, *Developmental Psychology*, 28, 1992, str. 1006-1017; E. E. Maccoby, „Parenting and its effects on children: On reading and misreading behavior genetics“, *Annual Review of Psychology*, 51, 2000, 1-27.

³⁰ S. D. Hollon, M. E. Thase a J. C. Markowitz, „Treatment and prevention of depression“, *Psychological Science in the Public Interest*, 3, 2002, str. 39-77.

³¹ A. T. Beck, *Cognitive therapy and emotional disorders*, International Universities Press, New York 1976.

³² J. Maas, *Power sleep: The revolutionary program that prepares your mind for peak performance*, Villard, New York 1998; D. G. Myers, *The pursuit of happiness*, Avon, New York 1993; P. G. Zimbardo, *Shyness: What it is, what to do about it*, Addison-Wesley, Reading 1977.

³³ E. McCoy, „Childhood through the ages“, in K. Finsterbush (ed.), *Sociology 88/89*, Duskin, Guilford 1988, str. 44-47; A. M. Pappas, „Introduction“, in A. M. Pappas (ed.), *Law and the status of the child*, United Nations Institute for Training and Research, New York 1983, str. xxvii-lv.

PSYCHOLOGICKÝ STRES

Objeví se v našem životě den, kdy by se stres nezdál všudypřítomný? Jsme zatěžováni časovým stresem, prací, manželstvím, přáteli, ale třeba i jejich postrádáním.³⁴ V době mého studia byl stres zcela nový pojem. Byli jsme překvapeni první knihou o psychologickém stresu, kterou napsal náš učitel Irving Janis.³⁵ V 50. a 60. letech byl tento koncept v lékařské péči prakticky neznám. Psychosomatické poruchy vyvedly lékaře z míry. Dříve nikdy nechápali stres jako kauzální faktor onemocnění. Od té doby však psychologický výzkum i teorie pomohly posunout stres do centra pozornosti bio-psycho-sociálního modelu zdraví, který změnil léčebné postupy.³⁶ Prokázali jsme, že naše pojetí stresu a životních návyků má velký vliv na mnohé příčiny nemocí i smrti.³⁷ Vynořila se myšlenka zvládání stresu, snižování rizikových faktorů v životním stylu a vytváření sítě sociálních opor, které umožňují zdravější a další život.³⁸

NEVĚDOMÁ MOTIVACE

Psychologie pronikla do veřejného mínění i prostřednictvím dramatu W. Albeeho, A. Millera či T. Williamse. Naznačovali, že to, co děláme, nemusí být založeno na vědomém rozhodování. Lidské jednání může být motivováno zcela nevědomě. Ověřováním této skryté stránky života se zabývali v první řadě zejména S. Freud a C. G. Jung. Díky nim mnoho lidí chápe, že neštěstí a nehody nemusí být náhodné, že sny mohou skrývat významná poselství, že chybné výkony mohou být symptomy potlačených záměrů. Máme mnoho obranných mechanismů, jako je projekce a mnohé jiné. Jimi si chráníme naše křehké ego před uvědomováním si negativních informací.

³⁴ C. Maslach, *Burnout: The cost of caring*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1982.

³⁵ I. L. Janis, *Psychological stress. Psychoanalytical and behavioral studies of surgical patients*, Wiley, New York 1958.

³⁶ R. Ader a N. Cohen, „Psychoneuroimmunology: Conditioning and stress, *Annual Review of Psychology*, 44, 1993, str. 53-85;

S. Cohen a T. B. Herbert, „Health psychology: Psychological factors and physical disease from the perspective of human psychoneuroimmunology“, *Annual Review of Psychology*, 47, 1996, str. 113-142.

³⁷ R. S. Lazarus, „From psychological stress to the emotions: A history of changing outlook“, *Annual Review of Psychology*, 44, 1993, str. 1-21; R. S. Lazarus a S. Folkman, *Stress, appraisal, and coping*, Springer, New York 1984.

³⁸ C. L. Coe, „Psychological factors and psychoneuroimmunology within a lifespan perspective“, in D. P. Keating a C. Hertzman (eds), *Developmental health and the wealth of nations: Social, biological, and educational dynamics*, Guilford Press, New York 1990, str. 201-219; S. Cohen a S. L. Syme (eds), *Social support and health*, Academic Press, Orlando 1985; S. E. Taylor a L. F. Clark, „Does information improve adjustments to noxious events?“, in M. J. Saks a L. Saxe (eds), *Advances in applied social psychology*, Vol. 3, Erlbaum, Hillsdale 1986, str. 1-28.

PŘEDSUDBKY A DISKRIMINACE

Rasové předsudky motivují celou řadu emocí i chování, a to jak u osob, které pocítují nenávisť, tak u jejich obětí. Diskriminace je důsledkem předsudčivých postojů. Posilují nerovnosti a nespravedlnosti a připisují různým rasovým skupinám nepřiměřené vlastnosti i postoje. Vytváří se nesprávné stereotypy, zkreslující vlastnosti různých skupin – ať ve směru jejich přecenění či podcenění. K rozhodnutí Nejvyššího soudu USA z roku 1954 o rasové segregaci veřejných škol přispěly též některé výsledky sociálně psychologických výzkumů. Empirická šetření M. a K. Clarkových³⁹ prokázala, že oddělená výuka bělošských a černošských dětí působí negativně na sebehodnocení a sebeúctu černých školáků. Soud i přemýšlivá část veřejnosti od té doby přijaly psychologickou premisu, že segregovaná výchova nemůže vést k rovnosti těch, kteří jsou stigmatizováni diskriminujícím systémem. Vznikl však další problém: vynucená segregace vedla k dalším předsudčivým a diskriminačním stereotypům. V klasické analýze předsudků Gordon Allport⁴⁰ zdůraznil význam stejného postavení v kontaktech mezi rasami. Jeho hypotéza byla ověřena v řadě výzkumů a v různých souvislostech.⁴¹

HUMANIZACE PRÁCE V TOVÁRNÁCH

Odizující pásová výroba, při níž dělníci jsou nuceni provádět neustále opakované a bezmyšlenkovité pohyby jako by byli roboti, přinášela detroitským automobilkám velké výrobní výhody. Japonští výrobci automobilů však nahradili pásovou výrobu malými pracovními týmy s jistou vnitřní demokracií a zároveň s jistým podílem na managementu. Pozoruhodný úspěch japonských výrobců překonal v krátké době americkou konkurenci. Do jisté míry to bylo působeno využitím principů skupinové

³⁹ K. B. Clark a M. K. Clark, „The development of consciousness of self and the emergence of racial identification in negro preschool children“, *Journal of Social Psychology*, 10, 1939, 591-599; K. B. Clark a M. K. Clark, „Segregation as a factor in the racial identification of negro preschool children: A preliminary report“, *Journal of Experimental Education*, 8, 1939, 161-163; K. B. Clark a M. K. Clark, „Skin color as a factor in racial identification in negro preschool children“, *Journal of Social Psychology*, 11, 1940, 159-169; K. B. Clark a M. K. Clark, „Emotional factors in racial identification and preference in negro children“, *Journal of Negro Education*, 19, 1950, 341-350.

⁴⁰ G. Allport, *The nature of prejudice*, Addison-Wesley, Reading 1954 [existuje český překlad].

⁴¹ T. F. Pettigrew, „Generalized intergroup contact effects on prejudice“, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1997, str. 173-185.

dynamiky, kterou formuloval Kurt Lewin se svými spolupracovníky na Massachusetts Institute of Technology a na University of Michigan.⁴² Američtí výrobci zavedli japonský model do vlastních továren až s desetiletým zpožděním. Otevřela se jedna z cest, jak psychologie může přispět k humanizaci průmyslové výroby. Psychologové, kteří pracují v průmyslu a v organizačních systémech, pomohli pochopit nutnost jasně stanovených cílů pro různé jednotky, význam pracovního uspokojení, vytváření přiměřeného postoje člověka k jeho práci, přizpůsobování pracovních podmínek člověku, ale i osobní výběr a výcvik pracovníků.

POLITICKÉ VOLBY

Těžko si lze představit volby bez systematického sledování názorů lidí, které umožní předvídat volební výsledky. Celá řada velkých agentur, jako je Gallup, Roper aj. se rovinula do velkých podniků. Čtenáři by asi byli překvapeni, kdyby věděli, že psycholog Hadley Cantril⁴³ byl zakladatelem metodologie zkoumání veřejného mínění již v roce 1940. Během druhé světové války obstarával cenné informace o veřejném mínění pro prezidenta Roosevelta. Vytvořil Ústav pro výzkum veřejného mínění, který se stal vzorem pro řadu dalších.

JAK A PROČ JE PSYCHOLOGIE V NAŠICH ŽIVOTECH DŮLEŽITÁ

Jsem hrdý na to, že jsem psycholog. Když jsem se stal v roce 2002 prezidentem APA, jedním z mých cílů bylo šířit tuto hrdost mezi kolegy i mezi studenty. Můžeme se pyšnit mnoha poznatky, jimiž jsme přispěli společně k tomu, že lidé mnohem více přemýšlí o humánních podmínkách života. Některé jsem zmínil výše. Dále jsem pyšný, že náš vědecký přístup zlepšil porozumění tomu, jak se člověk chová. Ovlivnilo to i některé

aspekty politiky a zlepšilo některé řídicí postupy v naší společnosti. Byli jsme bdělými zastánci využívání vědeckých metod při řešení mnoha sporných otázek.⁴⁴ Při zásazích do veřejné politiky si psychologové kladli otázku: „Je naše jednání skutečně účinné?“. Vytvářeli jsme vyhodnocovací metodologii i různé podoby meta-analýzy našich studií, abychom naše rozhodování plně podpořili. Modelovali jsme různé postupy ke snižování možných chyb při odvozování výzkumných závěrů – ať již náhodným výběrem, dvojité utajovanými studii, kdy ani experimentátor, ani pokusná osoba netuší, zda patří do skupiny experimentální či kontrolní, citlivostí k mocha omylům a zkreslením, které plynou z nekontrolovaných pozorování či z nedomyšlených výzkumných projektů, i mnoha dalšími postupy. Mnozí z nás působili jako vedoucí či poradci při zavádění různých inovací ve výchově, protože jsme znali principy učení, paměti, pozornosti, individuálních rozdílů i dynamiky školních tříd. Jsem dále hrdý, že jsme našimi poznatky umožňovali ulehčovat všechny formy lidského utrpení pomocí efektivních terapeutických opatření a rozvíjením preventivních strategií či přiměřenými změnami prostředí člověka. Měli bychom být potěšeni zjištěním, že naše teorie, výzkumy i metodologie mohou pozitivně ovlivňovat činnosti jedinců i společnosti, jak dále ukáží.

PSYCHOLOGYMATTERS.ORG

Naše působení by se mohlo opírat o nově vytvořený stručný výklad (dále kompendium), kterým společnosti ukazujeme, co jsme dokázali a co děláme pro zlepšení kvality života. Nejprve jsem chtěl předložit snadno přístupný seznam výzkumů a teorií, které již našly uplatnění v praxi. Takový zdroj by uváděl, jak se výsledky jednotlivých výzkumů prosazovaly v různých prostředích, jako jsou školy, kliniky, nemocnice, obchodní systémy, potřeby obcí, státních či vládních agentur. Prostřednictvím konkrétních příkladů a jejich spolehlivého využití by se ozřejmilo, jak psychologie zasahuje do našich životů, snižuje a předchází utrpení, šetří peníze, zvyšuje příjmy, umožňuje dosahovat výchovných cílů, zvyšuje pocit jisto-

⁴² K. Lewin, „Frontiers in group dynamics: Concept, method, and reality in social science; social equilibria and social change“, *Human Relations*, 1, 1974, str. 5-41; K. Lewin, „Frontiers in group dynamics: II. Channels of group life; social planning and action research“, *Human Relations*, 1, 1947, str. 143-153; K. Lewin, *Resolving social conflicts*, Harper, New York 1948.

⁴³ A. H. Cantril, *The opinion connection: Polling, politics, and the press*, CQ Press, Washington 1991.

⁴⁴ D. T. Campbell, „Reforms as experiments“, *American Psychologist*, 24, 1969, str. 409-429.

ty a bezpečí, podporuje spravedlnost i obecnou slušnost, zvyšuje efektivnost organizačních celků atd. Příprava takového kompendia na webových stránkách však umožní neustálou aktualizaci, úpravu či rozšiřování poznatků, jakmile se objeví nadějné výzkumy, které dosahují stanovená kritéria a přináší nové poznatky či náměty pro jejich využití.

Snaha vytvořit takový program byla podpořena vědeckou komisí APA. Shromážděné náměty byly kriticky posouzeny L. Mitnickem a mnou. Požádali jsme o mnohé podněty členy naší společnosti jak elektronickou poštou, tak na naší webové stránce www.apa.org. Dále jsme se obrátili na redaktory časopisů, autory učebnic i na známé odborníky s prosbou, aby námi vybrané položky posoudili, revidovali a doplnili o další náměty.

Vytvořené kompendium dává široké veřejnosti možnost atraktivní a inteligentní formou se seznámit se stavem současné psychologie. Konečná verze byla sestavena v kancelářích APA pod vedením Rhey Farbermanové. Snažili jsme se, aby texty byly psány srozumitelně a bez odborné hantýrky. Pěči jsme věnovali rozdělení podkladů do jednotlivých kapitol, rejstříkům, slovníkům psychologických termínů, historickému vývoji základních psychologických problémů, významným autorům a informací „jak se stát poučeným uživatelem psychologických výzkumů“. V budoucnu se bude databáze rozšiřovat s využitím zpětné vazby od kolegů i od veřejnosti.

Kritéria pro zařazení jednotlivých položek: a) dostatečně podrobné informace, které umožní nezávislé posouzení obsahu, b) významné nálezy, podložené statistickým vyhodnocením získaných dat, c) naznačení aplikace poznatků, použité metodologie či teorie do dalších oblastí praxe, d) informace, kde je možné získat další podrobnosti. Položky, které jsou nadějné pro aplikaci v budoucnosti, ale zatím ještě nejsou v praxi ověřené, jsou označeny „čkejte na pozdější dobu“. Mnoho položek zachycuje zajímavé výzkumy, počítaje v to i některé klasické studie, které nikdy neměly žádnou sociální využití.

Vítám zpětnou vazbu i od čtenářů časopisu *American Psychologist*, a to již v této první fázi naší činnosti. Zdaří-li se naše úsilí, můžeme očekávat, že naše kompendium bude sloužit jako model dalším psychologickým organizacím ve světě a přispěje ke globálnímu propojení psychologů různých zemí.

Prosím, navštivte nás na adrese www.psychologymatters.org. Prosím však, ještě chvíli počkejte, než zapnete svůj počítač. Přečtěte si následující

oddíl, který osvětlí, co můžete očekávat.

UKÁZKY SVĚTOVÉ ZÁVAŽNOSTI PSYCHOLOGIE

Uvedu několik příkladů z našeho kompendia. Na nich naznačím různé oblasti i témata aplikace psychologických poznatků. Výklad uzavřu naznačením, co považuji za model spolupráce mezi teorií, výzkumem, aplikací a celkovým šířením psychologických znalostí. Vše je převedeno do jednotné formy – jakýchsi scénářů. Alfred Bandura⁴⁵ ve své výtečné aplikaci teorie sociálního modelování užil scénář, který se objevuje v televizních seriálech, když se snažil podněcovat gramotnost, kontrolovat počety, povzbuzovat vzdělávání žen či udržitelnost životního prostředí aj.

LIDSKÉ FAKTORY

Bezpečnost dopravy se zvýšila respektováním lidských faktorů a ergonomiky, využívající poznatky zrakového vnímání. Víme dnes, jaký je optimální standard červené barvy u rychle jedoucích záchranných vozidel. Ukázalo se však, že za jistých okolností je výhodnější zelená barva. Její odstín je lépe vnímán v šerém a nejasném osvětlení. Podobně změna normy dopravních značek zlepšila jejich rozeznatelnost v noci a zvýšila celkovou bezpečnost na silnicích. Vycházelo se z výzkumů Allena,⁴⁶ Solomona a Kinga⁴⁷ a Garveye, Pietrucha a Meekera.⁴⁸

Scott Geller⁴⁹ užil ve svém výzkumném programu Skinnerovu analýzu chování pro zvýšení bezpečnosti a předcházení nezáměrným pracovním úrazům v práci i dopravě. Tyto úrazy jsou v USA hlavní příčinou úmrtí osob ve věku do 44 let. Analyzovat detailně bezpečné chování, sledoval jak předcházet rizikovým postupům, jak učit dělníky bezpečnému jednání a volit lepší i rozumnější pracovní postupy. V organizacích a továrnách, kde se za-

⁴⁵ A. Bandura, „Influence of model's reinforcement contingencies on the acquisition of imitated responses“, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 1965, str. 589-595; A. Bandura, *Social learning theory*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1977.

⁴⁶ M. J. Allen, *Vision and highway safety*, Chilton, Philadelphia 1970.

⁴⁷ S. S. Solomon a J. G. King, „Influence of color on fire vehicle accidents“, *Journal of Safety Research*, 26, 1985, str. 47.

⁴⁸ P. M. Garvey, M. T. Pietrucha a D. Meeker, „Effects of font and capitalization on legibility of guide signs“, *Transportation Research Record No. 1605*, 1997, str. 73-79.

⁴⁹ E. S. Geller, *The psychology of safety handbook*, CRC Press, Boca Raton 2001; E. S. Geller, „Behavior-based safety in industry: Realizing the large-scale potential of behavior analysis to promote human welfare“, *Applied & Preventive Psychology*, 10, 2003, str. 87-105.

čala používat psychologická metodika výcviku v bezpečném chování (užívání různých ochranných pomůcek, bezpečnostních pásů, lepšího osvětlení apod.) počet úrazů během pěti let poklesl v průměru o 72%.⁵⁰ Doklad sociálního významu využití této metodiky je zřejmý z prohlášení Oddělení zdraví a časného intervenčního programu státu New York: „Doporučuje se, aby principy aplikované analýzy chování a strategie behaviorálních intervencí byly zaváděny, a to i při vedení autistických dětí.“

Pomůcky pro slepé a zrakově postižené osoby byly po desetiletí vyvíjeny výzkumným týmem Loomis, Klatsky a Golledge.⁵¹ Použité poznatky různých forem prostorově kognice spolu s akustickým vnímáním prostoru umožnily řídit pohyblivost postižených osob. Jejich nová technologie je dále vyvíjena s podporou Národního ústavu pro výzkum rehabilitací.

FORENZNÍ PSYCHOLOGIE

Kognitivní a asociální psychologové zjistili, že při vyšetřování jsou výpovědi svědků překvapivě nespolehlivé. Jejich výpovědi i vzpomínky jsou ovlivněny vnějšími vlivy, kladením otázek při výslechu, chováním policistů, jejich projevy i jinými momenty. Studie B. Loftuse,⁵² G. Wellse⁵³ a jiných byly uznány Úřadem hlavního státního návladního za průkazné. Vzaly se v úvahu při formulaci pravidel pro vyhodnocování výpovědí i při identifikaci osob očitými svědky.⁵⁴

Stanfordský vězeňský experiment se stal klasikou ukázkou toho, jak negativní vlivy sociální situace výrazně ovlivňují chování normálních a zdravých osob. Pod vlivem nových rolí se začnou během několika dnů chovat pa-

tologicky a velmi hrubě.⁵⁵ Prokázalo se dále, že poslušnost člověka je neočekávaně ovlivněna silou instituce i tlakem autority.⁵⁶ Poučení z těchto výzkumů výrazně přesahuje laboratorně výzkumné podmínky. Mé svědectví před senátní soudní komisí vedlo senátora Birche Bayha k přípravě nového zákona o federálních věznicích pro mladistvé. Měli by být odděleni od dospělých vězňů, jimiž mohou být zneužíváni. Našeho výzkumu se účastnili studenti, kteří byli předběžně zadrženi a umístěni do fingovaného stanfordského vězení. Videozáznam této studie pod názvem „Tichý vztek: Stanfordský vězeňský experiment“ byl promítán v mnoha společnostech i institucích civilního i vojenského soudnictví a v mnoha útočištích pro zneužívané ženy. Nedávno jsem se dozvěděl, že byl užíván v námořnictvu po výcvik vojenských vyšetřovatelů. Snahou bylo předcházet nebezpečí, že jejich role se zneužijí proti osobám, které hrály fingovanou roli špiónů či teroristů.⁵⁷ Webová stránka stanfordského vězeňského experimentu mívá denně kolem 500 návštěvníků a v minulých pěti letech se objevilo více než 13 milionů záznamů (www.prisonexp.org). Toto překvapivé zjištění signalizuje, že využití webu je mimořádně důležité pro šíření psychologické osvěty v celosvětovém měřítku.

VÝUKA A VZDĚLÁVÁNÍ

Existuje mnoho příkladů uplatnění psychologie ve výuce. Uvedu dvě studie, které mají sociálně psychologický základ. Elliot Aronson a jeho tým v Austinu se zabýval negativními důsledky desegregovaných školních tříd. Sledovali skupinové řešení různých skládaček. Předšudky proti dětem z různých minorit byly mezi jejich spolužáky výrazné. Prakticky se nemohly uplatnit a objevovaly se častě sociální tenze. Jestliže však žáci byli rozděleni do malých skupin a každý žák dostal dílčí informaci, potřebnou pro vyřešení zadaného úkolu, vytvořila se zcela nová situace. Všechny děti ve skupině si vzájemně naslouchaly a to i minoritním dětem, které byly jinak ignorovány. Pro úspěch byla

⁵⁰ Souhrn viz B. Sulzer-Azaroff a J. Austin, „Does BBS work? Behavior-based safety and injury reduction. A survey of the evidence“, *Professional Safety*, červenec 2000, str. 19-24.

⁵¹ J. M. Loomis, R. L. Klatsky, a R. G. Golledge, „Navigating without vision. Basic and applied research“, *Optometry and Vision Science*, 78, 2001, str. 282-289.

⁵² E. F. Loftus, „Leading question and the eyewitness report“, *Cognitive Psychology*, 7, 1975, str. 560-572; E. F. Loftus, *Eyewitness testimony*, Harvard University Press, Cambridge 1979; E. F. Loftus, „When a lie becomes memory's truth: Memory distortion after exposure to misinformation“, *Current Directions in Psychological Science*, 1, 1999, str. 121-123.

⁵³ G. L. Wells a E. A. Olson, „Eyewitness testimony“, *Annual Review of Psychology*, 54, 2003, str. 277-295.

⁵⁴ R. S. Malpass a P. G. Devine, „Eyewitness identification: Lineup instructions and the absence of the offender“, *Journal of Applied Psychology*, 66, 1981, str. 482-489; N. M. Stebbins, „Social influence in eyewitness recall: A meta-analytic review of lineup instruction effects“, *Law and Human Behavior*, 21, 1997, str. 283-298.

⁵⁵ P. G. Zimbardo, C. Haney, W. C. Banks a D. Jaffe, „The mind is a formidable jailer: A Pirandellian prison“, *The New York Times Magazine*, 8. dubna 1973, oddíl 6, str. 38-46.

⁵⁶ S. Milgram, *Obedience to authority*, Harper & Row, New York 1974; P. G. Zimbardo, C. Maslach a C. Haney, „Reflections on the Stanford prison experiment: Genesis, transformations, consequences“, in T. Blass (ed.), *Obedience to authority: Current perspectives on the Milgram Paradigm*, Erlbaum, Mahwah 1999, str. 193-237.

⁵⁷ Osobní sdělení (18. září 2003) psychologů z Annapolis Naval College.

nutná spolupráce všech, měla-li být skupina dobře hodnocena. Sebedůvěra minoritních dětí stoupala. I jejich školní výkonnost se zlepšila spolu s tím, jak postupně mizely předsudky a diskriminace. Použitá technika skládaček či hlavolamů je pro učitele jednoduchá – a také laciná. Aronsonova metodika se dnes užívá ve stovkách škol v řadě států. Výsledky jsou vesměs podobné.⁵⁸

Při výuce malých dětí interpersonálním kognitivním dovednostem při řešení různých problémů – známé jako ICPS – se snižuje fyzická i verbální agrese mezi dětmi. Snáze se zvládají frustrace a podporují se kladné vztahy mezi vrstevníky. Program vyvinuli M. Shure a G. Spivak.⁵⁹ V posledních desetiletích se užívá jako prevence dětského násilí. Ve školách i poradnách je znám pod jménem „povzbuzování přemýšlivých dětí“. Ministerstvo školství používá název „Mohou řešit problém“.

ZDRAVÍ

Řada toxických vlivů, jako jsou olovo, rtuť, rozpouštědla, pesticidy aj., ohrožuje zdravé prostředí. Psychologové vyvinuli disciplínu behaviorální toxikologie. Sleduje se, jak je nervový systém ohrožován různými toxiny, které narušují chování i mentální procesy. Průkopnické studie B. Weisse⁶⁰ a dalších autorů byly využity ve federální legislativě při stanovení limitů, norem či pravidel s cílem přiměřeně regulovat hladinu toxinů v prostředí. Výzkumy dokumentovaly, že vyvíjející se dětský mozek je různými chemikáliemi zranitelný více než se předpokládalo.

Nárůst posttraumatických stresových poruch (PTSD) byl jedním z důsledků amerického zapletení se do vietnamské války. Mnozí veteráni byli po-

stíženi touto poruchou, která nebyla podchycena v průběhu aktuální psycho-
terapie. Čím více poznáváme tuto v čase odloženou, ale trvalou intenzivní
stresovou reakci na násilí a jiná traumata, tím více chápeme, že i veteráni dřívějších válek ji prožívali. Nebyla však v minulosti záměrně sledována. Platí to i o civilistech, kteří se stali obětmi traumat, únosů, znásilnění či zneužívání v dětství. Dnes je PTSD dobře známý a veřejností pochopený jev. Je to také jeden z důsledků velkého traumatu z teroristického útoku 11. září 2001 na New York a Washington. Výzkumný tým Terry Keana⁶¹ má zásluhu na včasném rozeznávání, identifikaci, měření i léčení PTSD v péči o postižené veterány i jiné osoby.

MAGICKÁ MOC DOTEKŮ

Vývoj lékařské vědy i praxe dnes umožňuje zachránit život předčasně narozeným dětem, které by ještě před několika desítkami let umíraly. Intenzivní péče umožňuje přežít děti narozených s velmi nízkou porodní váhou. Náklady však dosahují až 10 000 dolarů denně po týdny až měsíce! Jednoduché řešení, které zkrátí jejich pobyt v nemocnici, souvisí s urychlením jejich růstu. Používá se doteková terapie. Psycholožka Fieldová se spolupracovníky rozvíjela dotekové masáže.⁶² První pokusy probíhaly u myších mláďat, která byla chována bez matek. Mláďata rychle rostla. Později byly prokázány podobné výsledky u dětí. Mírné masáže cca 15 minut několikrát denně byly dostatečné pro stimulaci růstového hormonu. Děti mohly opustit inkubátor v průměru o šest dnů dříve než tomu bylo v tradičních podmínkách. Jen v USA se narodí předčasně kolem 470 000 dětí ročně. Zavedení naznačené poměrně jednoduché péče je zřejmě prospěšné nejen pro děti, nýbrž vede zároveň k velkým úsporám.⁶³

Při prosazování sociálních hodnot jakékoli intervence pro zachování ži-

⁵⁸ E. Aronson, „Applying social psychology to desegregation and energy conservation“, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16, 1990, str. 118-132; E. Aronson, N. Blaney, C. Stephan, J. Sikes a M. Snapp, *The jigsaw classroom*, Sage, Beverly Hills 1978; E. Aronson a A. Gonzales, „Desegregation jigsaw, and the Mexican-American experience“, in P. A. Katz a D. Taylor (eds), *Eliminating racism: Profiles in controversy*, Plenum Press, New York 1988, str. 301-314; E. Aronson a S. Patnoe, *The jigsaw classroom: Building cooperation in the classroom* (2. vyd.), Addison Wesley Longman, New York 1997.

⁵⁹ M. B. Shure a G. Spivak, „Interpersonal problem solving in children. A cognitive approach to prevention“, *American Journal of Community Psychology*, 10, 1982, str. 341-356.

⁶⁰ B. Weiss, „Behavioral toxicology: A new agenda for assessing the risk of environmental pollution“, in J. Grabowski a G. VandenBos (eds), *Psychopharmacology: Basic mechanisms and applied interventions. Master lectures in psychology*, American Psychological Association, Washington 1992, str. 167-207; B. Weiss, *The vulnerability of the developing brain to chemicals in the environment*. Přednáška na konferenci New York Academy of Medicine conference o toxinech v prostředí a neurologických poruchách, New York, květen 1999.

⁶¹ T. M. Keane, P. F. Malloy a J. A. Fairbank, „Empirical development of an MMPI subscale for the assessment of PTSD“, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52, 1984, str. 138-140; F. W. Weathers, T. M. Keane a J. R. T. Davidson, „Clinicians' administered PTSD scale: A review of the first ten years of research“, *Depression & Anxiety*, 13, 2001, str. 132-156.

⁶² T. Field, „Massage therapy effects“, *American Psychologist*, 53, 1998, str. 1270-1281; T. Field a S. M. Schanberg, „Massage alters growth and catecholamine production in preterm newborns“, in N. Gunzenhauser (ed.), *Advances in touch*, Johnson & Johnson, Skillman 1990, str. 96-104; T. Field, S. M. Schanberg, F. Scafidi, C. R. Bauer, N. Vega-Lahr, R. Garcia et al., „Tactile/kinesthetic stimulation on preterm neonates“, *Pediatrics*, 77, 1986, str. 654-658.

⁶³ B. F. Meltz, „Do you touch your baby enough?“, *Boston Globe*, 2. listopadu 2000, str. H11.

vota, pro pozitivní zdraví a pro dobrou pohodu je nutné uvažovat i o efektivitě nezbytných nákladů. Uvažuje se nejen o aktuálních zásazích, ale i o jejich dlouhodobých důsledcích. Rozbory nákladů byly stanoveny zhruba u 500 různých intervencí zachraňujících život.⁶⁴ Průměrná cena pro jednoroční zachování života činí kolem 42 000 dolarů. Některé programy jsou poměrně nenáročné, jiné stojí až miliony dolarů a jejich sociální hodnota je mnohdy sporná. Hledání levných, ale účinných zásahů jako je naznačená terapie dotekem, je dnes cílem mnoha psychologů pracujících v lékařství.

Otázka je, proč jednoduchý proces stimulace předčasně narozených dětí není využíván na každé jednotce intenzivní péče. Cílem našeho kompendia je kromě jiného sledovat i tuto otázku. Sociální psychologové například zjistili, že starší pacienti v domovech důchodců, kteří mají možnost kontrolovat a být odpovědní i za své menší potíže, bývají zdravější a žijí déle než kontrolní pacienti.⁶⁵ Ani tato jednoduchá metodika není užívána a to dokonce mnohdy ani v institucích, kde výzkum probíhal.

ZVLÁDÁNÍ DYSLEXIE POMOCÍ VIDEOHER

Zvládání dyslexie je zdoluhavé, pomalé, drahé, frustrující pro rodiče, děti i personál. Kognitivní neuropsycholožka P. Tallalová užívá novou techniku funkční magnetické resonance. Cílem je identifikovat zdroje potíží v oblastech mozku, v nichž se nevhodně zpracovávají rychle se objevující fonemické kombinace zvuk – zrak. Vyvinula ve spolupráci s jednou počítačovou společností videohry, které přetvářejí reakce dětí při různých zvukových i zrakových podnětech. Léčení dětí probíhá v atmosféře hry a zábavy i jistého dobrodružství. Děti jsou motivovány hrou, dostávají individuální zpětnou vazbu a potřebují jen minimální dohled či supervizi odborníků.

Specializovaná počítačová videohra „Fast For Word“ umožňuje individualizovaný, intenzivní a adaptivní trénink mnoha kognitivních, lingvistických i čtecích dovedností. Jsou vesměs potřebné pro školní úspěch. Program

⁶⁴ T. O. Tengs, M. E. Adams, J. S. Pliskin, D. G. Safan, J. E. Siegel, M. C. Weinstein a J. D. Graham, „Five-hundred life-saving interventions and their cost effectiveness“, *Risk analysis*, 15, 1995, str. 369-390.

⁶⁵ E. F. Langer a J. Rodin, „The effects of choice and enhanced personal responsibility for the aged. A field experiment in an institutionalized setting“, *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 1976, str. 191-198; J. Rodin a E. F. Langer, „Long-term effects of a control-relevant intervention with the institutionalized aged“, *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 1977, str. 897-902.

se po krocích adaptuje k potížím jednotlivých dětí. Pokrok ve zrakových i sluchových dovednostech dyslektických dětí je průkazný během několika týdnů. Tradiční výcvik však často trvá léta. Přibližně 375 000 dětí prošlo tímto výcvikem ve 2200 veřejných a 2000 soukromých školách i na některých klinikách.⁶⁶

Aplikace psychologických poznatků a metod při využití vysoké technologie výrazně zvýšila kvalitu života postižených dětí, jejich rodin i učitelů. Zároveň ušetřila i mnoho nákladů.⁶⁷

IDEALIZOVANÝ PŘÍKLAD GLOBÁLNĚ APLIKOVANÉ PSYCHOLOGIE

Poučení použití médií jako jsou videohry či dynamické systémy zdravotní péče prostřednictvím televize umožňuje dětem i dospělým osobám využívat individualizované zdravotní programy. Televize může sdělovat a předávat přesvědčivá poselství o metodách jak měnit chování, která jsou důležitá pro zvládání mnoha sociálních, ekonomických, politických i zdravotních problémů. Mnohé se dotýkají lidí na celém světě. Může psychologie pozitivně přispět ke zvládnutí populační exploze v řadě zemí, může zvyšovat status a vzdělanost žen, může minimalizovat rizika či dokonce preventivně předcházet onemocnění AIDS? Je to jistě nezměrný úkol. Je však řešitelný ve spolupráci s osvětlenými producenty TV a s mezinárodními agenturami, které dokáží rozšiřovat potřebné poznatky po celém světě.⁶⁸

PODPORA PLÁNOVÁNÍ RODIN

Světová populační exploze je jedním z naléhavých globálních problémů dneška. Ekologicky udržitelný vývoj a růst je výzvou k řešení celé řady propojených a složitých procesů jako je vysoká fertilita v řadě zemí,

⁶⁶ Informace jsou na www.scientificlearning.com či www.brainconnection.com.

⁶⁷ R. Holly Fitch a P. Tallal, „Neural mechanisms of language-based learning impairments: Insight from human populations and animal models“, *Behavior and Cognitive Neuroscience Review*, 2, 2003, str. 155-178; P. Tallal a A. A. Benasich, „Developmental language learning impairments“, *Development and Psychopathology*, 15, 2002, str. 59-579; P. Tallal, A. M. Galaburda, R. R. Llinas a C. Von Euler, C. (eds), *Temporal information processing in the nervous system: Special reference to dyslexia and dysphasia*, Vol. 682, New York Academy of Sciences, New York 1993.

⁶⁸ A. Bandura, „Environmental sustainability by sociocognitive deceleration of population growth“, in P. Schmuck a W. Schultz (eds), *The Psychology of sustainable development*, Kluwer, Dordrecht 2002, str. 209-238; D. Smith, „The theory heard 'round the world“, *Monitor on Psychology*, 33, 2002, str. 30-32.

záměrně nízká porodnost v jiných, rychlé prodlužování života v některých oblastech či šíření přenosných smrtelných onemocnění v jiných. Jedním z prostředků kontroly populace je plánované rodičovství. Jak to však zajistit, když již mnoho snah v minulosti selhalo?

Miguel Sabiro, mexický televizní producent, vytvořil scénáře, které obsahovaly prosociální modely plánování rodiny. V jiných programech povzbuzoval gramotnost a vzdělávání žen. Opíral se o teorie Alberta Bandury.⁶⁹ Prokázal, jak je důležitý pro formování žádoucího chování vhodný sociální model. V mnoha španělsky mluvících zemích se jeho scénáře pravidelně sledovaly. Mnozí diváci se identifikovali s atraktivními a žádoucími postavami a odmítali modely, jejichž aktivity byly odpudivé a vytvářely obtížné překážky pro „hodné hochy“. V některých scénářích vystupují herci, kteří představují „transitní model“. Začínají zprvu vystupovat s velmi rizikovým a nežádoucím chováním, ale postupně je mění v pozitivní směr. V jiných programech se prosadí informační či humanitní podpora osob, které postupovaly pozitivně. Jejich jednání komentují různé autoritativní osoby, vládní činitelé či duchovní. Pomáhá tak divákům, aby si vytvořili vlastní sociální síť či přijali návody, jak volit a uskutečňovat žádoucí formy chování.

Je to skutečně účinné? Poté, co byly v mexické televizi uvedeny programy o plánování rodiny, navštívily mnohé ženy poradny či kliniky. Přišlo zhruba 32% žen, které tyto služby využívaly. Přibližně stejný počet začal užívat antikoncepční prostředky. Platilo to, i když antikoncepce nebyla přímo propagována a to hlavně pro negativní postoj katolické církve ke kontrole počtů. Bandura zjistil,⁷⁰ že čím větší byla sledovanost naznačených programů v TV, tím větší bylo procento žen, které užívaly antikoncepci a také častěji debatovaly se svými manželi o plánování rodiny.

⁶⁹ A. Bandura, „Influence of model's reinforcement contingencies on the acquisition of imitated responses“, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 1965, str. 589-595; A. Bandura, *Social learning theory*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1977; A. Bandura, *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1986.

⁷⁰ A. Bandura, „Environmental sustainability by sociocognitive deceleration of population growth“, in P. Schmuck a W. Schultz (eds), *The Psychology of sustainable development*, Kluwer, Dordrecht 2002, str. 209-238.

PREVENCE ŠÍŘENÍ AIDS

Máme data z jedné oblasti Tanzanie, kde byly též zmíněné programy promítány. K dispozici bylo srovnání s jinou oblastí, kde diváci neměli možnost je sledovat. Jedním z prosociálních důsledků byl přírůstek zájemců o plánování rodiny v oblasti, kde se programy promítaly. V jiné studii se sledovalo vysílání programů o prevenci šíření viru HIV, zvláště u řidičů nákladních automobilů. Všichni uváděli nekontrolovaný sexuální styk s prostitutkami, které „pracují“ na zastávkách nákladních aut. Herci předváděli pozitivní momenty, jak provozovat bezpečný sex, ale i negativní důsledky pro osoby, které se nechraní a pak umírají předčasně na AIDS. Následovalo přidělování kondomů, po kterých byla poptávka. Poklesl počet sexuálních partnerek, objevilo se více debat o HIV infekci, změnilo se chápání osobního rizika HIV v důsledku nechráněného sexu. Nic z toho neplatilo v oblastech, v nichž byly TV programy nedostupné. Změny postojů jsou důležité pro snižování výskytu AIDS. Dnes se odhaduje, že počet sirotek v nejbližších šesti letech bude v celém světě kolem 25 milionů, a to i při omezeném šíření AIDS.⁷¹

VZDĚLÁNÍ ŽEN

Výchova žen je jednou z nejúčinnějších profylaxí pro snižování populační exploze. TV programy v mnoha zemích se zaměřují na propagaci dalšího vzdělávání jako na jednu z cest, jak osvobodit mladé ženy z mužské (a někdy i matriarchální) dominance. V jedné indické vesnické oblasti se zvýšil o 30% počet žen, které pokračovaly ve školním vzdělávání poté, kdy se seznámily s těmito programy.

⁷¹ G. Naik, „Uganda AIDS study suggests education stems spread of HIV“, *Wall Street Journal*, 5. července 2002, str. A14; The Straits Times, 12. července 2002, The HIV orphan mega-crisis. Hong-Kong: 14th International AIDS Conference.

PŘESVĚDČIVÉ NÁLEZY O KOMBINACI TALENTŮ, MOUDROSTI A ZDROJŮ PRO SOCIÁLNÍ BLAHO

Uvedl jsem jedinečný příklad moudrého člověka, který si v médiích vypůjčil myšlenky psychologů a rozšířil jejich poznatky. Spolupráce s nevýdělečnými organizacemi jako je Mezinárodní populační komise PCI se osvědčila. Posláním PCI je tvořivá spolupráce s médii i s jinými organizacemi ke zvyšování motivace jedinců i komunit, pro podporu programů působících na velké populace. Jde v první řadě o změny chování a o ochranu prostředí.⁷² Jejich úsilí se postupně prosazuje v řadě zemí. Pracuje s rozhlasem, televizí, knihovnami a s videoprogramy pro školy. Výsledky se vyhodnocují nezávislými posuzovateli.⁷³

Dramatické seriály používají vyprávění a narativní metody o současnosti a o očekávaných sociálních extrapolacích. Snaží se motivovat specifické změny chování v duchu vyložených informací. Základem je jasná psychologická teorie a výzkum. Pokud psychologové chtějí působit na veřejnost, musí spolupracovat s institucemi, které rozumí tomu, jak účinně působit na široké populace. Jsou to převážně osoby angažované v médiích. Snažme se hledat cesty, jak média přesvědčit o užitečnosti našich znalostí pro vytváření zajímavých programů, které mohou působit na kvalitu života jedinců i společnosti

DŮRAZ NA POZITIVNÍ POSELSTVÍ PSYCHOLOGIE

Ideálním modelem jak šířit naše pozitivní poznatky je spolupráce psychologa A. Bandury se znalcem médií M. Sabidem a s osvědčenou agenturou PCI. Dnes se před námi rýsují dvě žhavá témata, která by se měla záměrně rozvíjet v nejbližších deseti letech. Objevila se podnětná kniha Martina Seligmana *Pozitivní psychologie*.⁷⁴ Přináší mnohé náměty

pro poznávání i posilování talentů mezi lidmi, ale i o rozvíjení možností a ctností zdánlivě zcela obyčejných lidí.⁷⁵ Pozornost se přesouvá od sledování nesnází, poruch či deficitů k tomu, co je pro člověka specifické a potřebné, jako je odolnost vůči traumatům, lidské radosti, smysl pro údiv i zvědavost a naše kapacita pro dobro a lásku.

Druhé významné téma je „behaviorální ekonomie“. Integruje psychologie s ekonomii a neurovědami s cílem porozumět ekonomicky neracionálnímu jednání při posuzování a rozhodování za nejistých životních podmínek.⁷⁶ Můžeme předvídat, že Nobelova cena, která byla v roce 2003 udělena Davidu Kahnemanovi, bude podnětem pro další generace psychologů. Rýsuje se před námi vzrušující oblast nových výzkumů.

Na závěr bych rád zopakoval otázky, které jsem se snažil naznačit a také jednoznačně odpovědět na to, k čemu se cítím oprávněn. Doufám, že čtenář bude s mým pozitivním zaměřením souhlasit.

Je nám psychologie ku prospěchu? Může psychologický výzkum, teorie, metody i praxe ovlivnit a měnit životy jedinců, komunit i národů? Máme být na co hrdí? Můžeme vymýšlet lepší výzkumy, které mají výrazný efekt pro reálný svět? Jsme schopni předávat naše poznatky veřejnosti v přístupné a užitečné formě? A konečně: dokážeme lépe spolupracovat s médii, s technologickými experty, s představiteli obcí a s mnoha odborníky lékařských a biologických věd? Dokážeme společně ovlivňovat svět, aby se stal lepším místem pro život v příštích desetiletích?

Má odpověď je jednoduchá: ANO, opravdu ANO. Kéž vás i naši společnost provází pozitivní síly psychologie.

⁷² Population Communications International. *15th anniversary: Keeping pace with change*, Author, New York 2002.

⁷³ Viz www.population.org.

⁷⁴ M. Seligman, *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*, Free Press, New York 2002.

⁷⁵ E. Diener, „Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index“, *American Psychologist*, 55, 2000, str. 34–43; D. G. Myers, *Intuition: Its powers and perils*, Yale University Press, New Haven 2002; C. R. Snyder a S. J. Lopez, *Handbook of positive psychology*, Oxford University Press, New York 2002.

⁷⁶ D. Kahneman a A. Tversky, „Prospect theory: An analysis of decision under risk“, *Econometrica*, 47, 1979, str. 263–291; H. Simon, „A behavioral model of rational choice“, *Quarterly Journal of Economics*, 69, 1955, str. 99–118; A. Tversky a D. Kahneman, „Judgment under uncertainty: Heuristics and biases“, *Science*, 185, 1974, str. 1124–1131.

PSYCHOLOGIE MOCI A ZLA: MOC OSOBY, SITUACE NEBO SYSTÉMU?

ABYCH POROZUMĚL ANTISOCIÁLNÍMU CHOVÁNÍ JEDINCŮ, zvláště násilí, mučení a terorismu, přisuzuji situačním proměnným větší význam než je zvykem v tradiční psychologii. Převládající orientace na dispozice, která je součástí psychologie individualismu, se soustřeďuje na vnitřní činitele, které lidé vnášejí do rozmanitých situací, jako jsou genetické, osobnostní, charakterové a patologické rizikové faktory. Tato perspektiva je samozřejmě významná pro hodnocení celistvosti fungování jedinců, je však důležité doplnit ji hodnocením rozsahu, v němž lidské činy mohou podléhat vlivu situací, který může být velmi mocný. Tyto vlivy nebyly dostatečně rozpoznávány v psychologii a společnosti při pokusech vysvětlit neobvyklá či „zlá“ chování, například ponižování irácký vězňů americkými vojenskými policejními dozorci ve vězení Abu Ghraib. Jak rozumíme základním příčinám takových chování, tak dopadnou nápravné a preventivní strategie.

Tento názor byl ovlivněn i utvářen výsledky výzkumu a teorie sociální psychologie. Situacionistický přístup se má k přístupu dispozičnímu tak, jako se mají modely nemoci, jak jsou formulovány v teoriích obecného zdraví, k modelům lékařským. Tento přístup se přidržuje základních principů teorie Kurta Lewina, která posouvá situační determinanty chování do popředí, takže přestávají být pouhými polehčujícími okolnostmi

někde v pozadí. Pro situacionistický přístup je zvláště charakteristické využívání výsledků laboratorních experimentů a terénního výzkumu jakožto projevů reálného světa, zatímco jiné přístupy provádějí jen verbální analýzu nebo spoléhají na archivní či korelační data.

Základní paradigma, které zde bude vyloženo, osvětluje poměrnou snadnost, s níž se „obyčejní“ dobří lidé začnou chovat „zlými způsoby“, dojde-li k zapojení či odpojení té či oné sociálně situační proměnné. V této kapitole hodlám vyložit některé ze svých laboratorních i terénních výzkumů odosobňování (deindividuace), agrese, vandalismu a dále pak stanfordský vězeňský experiment, a to ve spojení s analýzou procesů v Milgramových výzkumech poslušnosti a Bandurových analýz „uvolněných mravů“. Soubor těchto výzkumů ukazuje nedostatečně uznávanou moc sociálních situací měnit mentální reprezentace a chování jedinců, skupin a národů. Krátce se budou zkoumat krajní případy „zlého“ chování, aby se tak vyjevily jejich dispoziční nebo situační základy – chování mučitelů, členů popravčích čet a sebevražděných atentátníků. Nakonec budeme zkoumat i obrácenou stranu mince, přičemž se soustředíme na kladné ctnosti hrdinství a způsoby, jimiž může společnost a výchovný systém podpořit hodnoty ve prospěch společnosti.

Zlo je úmyslné chování (nebo snaha k takovému chování přimět jiné), které ponižuje, odlišuje, poškozuje, ničí nebo zabíjí jiné lidi. Tato definice, která se soustřeďuje na chování, činí konatele zodpovědnými za cílené motivované činy, které mají řadu záporných následků pro jiné lidi. Vylučuje náhodné či neúmyslné škodlivé důsledky, stejně jako širší generické podoby institucionálního zla, například chudobu, předsudky nebo ničení prostředí ziskuchtivými skupinami lidí. Zahrnuje však společnou zodpovědnost za nabízení a prodávání výrobků, o nichž je známo, že jsou příčinami nemoci nebo dokonce ohrožují život, například zodpovědnost výrobců cigaret nebo překupníků drog. Tato definice má širší platnost než jen pro bezprostřední konatele agrese, kteří jsou předmětem výzkumu interpersonálního násilí. Zahrnuje i ty postoje vzdálené autority, jejich příkazy nebo plány provádějí funkcionáři. To platí pro vojenské velitele a národních vůdců, jakými byli Hitler, Stalin, Mao, Pol Pot, Idi Amin, Saddám Husajn a další tyrané, kteří měli vinu na vytváření destruktivních politických systémů u svých vlastních národů a ve světě.

Táž lidská mysl, která tvoří nejkrásnější umělecká díla a zázraky technologie, je právě tak zodpovědná za zvrácenost své vlastní dokonalosti. Tento nejdynamičtější orgán ve vesmíru byl nekončícím zdrojem vytváření stále hanebnějších mučení a hrůzných nástrojů v minulých stoletích, „bestiální masinérie“, kterou na Číňany použili japonští vojáci při přepadení Nankingu,⁷⁷ a nedávná demonstrace „tvořivého zla“ při zničení Světového obchodního střediska proměnou komerčních leteckých linek na zbraně hromadného ničení. Jak se může nepředstavitelné stát tak snadno představitelným?

Zabývat se budu především tím, jak mohou být dobří, obyčejní lidé získáváni, podněcováni a sváděni k chování způsobu, které by bylo možné klasifikovat jako zlé. V protikladu k tradičnímu přístupu, který se snaží identifikovat „zlé lidi“, kteří jsou zodpovědní za zlo mezi námi, soustředím se na pokus naznačit některé z ústředních podmínek, které se podílejí na proměně dobrých, průměrných lidí v pachatele zla. V experimentálním výzkumu, který zde budu popisovat, „zlo“ znamená způsoby, jimiž ti, kteří se experimentu zúčastnili, chovali tak, že ubližovali jiným, kteří se ocitli v téže situaci.

LOKALIZACE ZLA V KONKRÉTNÍCH LIDECH: ÚTĚK K DISPOZICÍM

„Kdo je zodpovědný za zlo ve světě, existuje-li všemocný, vševědoucí Bůh, který je sám Dobrem?“ Tato hádanka stála u zrodu intelektuálních popravišť inkvizice 16. a 17. století v Evropě. V příručce Malleus Maleficarum německých inkvizitorů římskokatolické církve se dochází k závěru, že zdrojem veškerého zla je Ďábel. Tito teologové však tvrdili, že Ďábel působí zlo prostřednictvím nižších démonů a ovšem i lidských čarodějů a čarodějnic. Hon na zlo se tak soustředil na lidi, kteří se zdáli chovat jiným způsobem než běžní lidé a kteří by se mohli při přísném zkoumání svědomí a při mučení ukázat být čaroději či čarodějnicemi a pak být popraveni. Většinou to byly ženy, které bylo možno využít bez odporu, zvláště pokud měly majetek, který bylo možno konfiskovat. Analýzu

⁷⁷ Iris Chang, *The rape of Nanking: The forgotten holocaust of World War II*, Basic Books, New York 1997.

tohoto odkazu institucionalizovaného násilí vůči ženám detailně provedla historička Anne Barstowová.⁷⁸ Paradoxní je, že tato stará snaha inkvizice pochopit původ zla a vyvinout prostředky pro vypořádání se se zlem, sama místo toho stvořila nové podoby zla, které plně odpovídají mé definici. Je však také příkladem pojetí, které zjednodušuje složitý problém rozšířeného zla na identifikaci jedinců, kteří by mohli být viníky, a pak je trestá za jejich zločiny.

Syndrom autoritářské osobnosti vypracoval tým psychologů⁷⁹ při pokusu vysvětlit holocaust a širokou podporu nacionálnímu fašismu a Hitlerovi. Předpoklad o dispozicích je vedl k soustředování se na ty osobnostní faktory, které utvářely fašistickou mentalitu. Přehlédli však množství procesů, které působily na politické, ekonomické, společenské a historické úrovni analýzy a vhlédly tak miliony jedinců přímo do omezených kanálů chování, které spočívalo v nenávisti k Židům a obdivování zdánlivé síly diktátora.

Tuto tendenci vysvětlovat pozorované chování dispozicemi a ignorovat či minimalizovat vliv situačních proměnných pojmenoval můj kolega Lee Ross⁸⁰ „základní atribuční chybou“ [Fundamental Attribution Error]. Všichni podléháme tomuto dvojitému předsudku, který spočívá v přeceňování dispozicích analýz a podceňování situačních vysvětlení, kdykoli se střetneme s nejednoznačnými kauzálními scénáři, jemuž chceme porozumět. Podléháme tomuto účinku v důsledku naší výchovy, sociálního a profesního vzdělání.

Společenské instituce jsou vedeny k tomu, aby se soustředily na individuální, dispoziční orientace. Dispoziční analýzy jsou ústředním operačním rysem kultur, které se zakládají spíše na individualistických než na kolektivních hodnotách.⁸¹ To znamená, že chválu, slávu a bohatství za své výkony získávají jedinci, kteří jsou také uznáváni za svou jedinečnost, současně však jsou to i jedinci, kteří jsou obviňováni za všechno zlo ve společnosti. Naš právní systém, systémy lékařské, vzdělávací, výchovné i náboženské se všechny zakládají na principech individualismu.

Dispoziční analýzy antisociálních či nenormativních chování vždy zahrnují strategie na změny chování, jimiž se má dosáhnout toho, aby se odchylující jedinci lépe uzpůsobili výchovou či terapií, nebo byli ze společnosti vyloučeni uvězněním, vyhnáním nebo popravením. Lokalizace zla do vybraných jedinců nebo skupin má vždy tu „sociální ctnost“, že činí společnost nebo její instituce bezúhonnými. Soustředování se na lidi jakožto příčiny zla tak zbavuje viny společenské struktury a politická rozhodování, čímž přispívá k základnějším okolnostem, které vytvářejí chudobu, od-souvají některé občany na okraj, vedou k rasismu, sexismu a elitářství.

Většina z nás ráda podléhá iluzi, že existuje nějaká neprostupná hranice, která odděluje tyto zlé lidi od nás dobrých lidí. Tyto pevné hranice brání dobru, aby se stalo zlem, nebo zlu, aby se obrátilo v podporu dobrých věcí. Tento názor také znamená, že máme malý zájem na pochopení motivů a okolností, které přispěly k tomu, aby se tito zlí lidé vůbec začali chovat zle. Pokládám za dobré připomenout geopolitické analýzy ruského spisovatele Alexandra Solženicyna, oběti pronásledování sovětskou KGB, že tato hranice mezi zlem a dobrem prochází středem každého lidského srdce.

PROMĚNA DOBRÉHO DR. JEKYLLA VE ZLÉHO PANA HYDA

Jsem si jist, že většinu čtenářů stejně jako mne zaujalo vyprávění Roberta Louise Stevensona o behaviorální proměně dobrého Dr. Jekylla na vražedného pana Hyda. Tato dramatická změna vyžadovala jakýsi podivný chemický recept. Spolu s jinými jsem si kladl otázku, zda by se taková proměna dala uskutečnit bez drog. Jakými jinými prostředky by mohli lidé změnit chování tak extrémním způsobem? Později jsem objevil, že recepty na takové proměny má sociální psychologie.

Mým posláním jakožto psychologa bylo porozumět lépe tomu, jak může být kdokoli získán ke zlým skutkům, které zbavují lidské bytosti jejich důstojnosti, lidskosti a života. A tak jsem vždy začínal své analýzy všech druhů antisociálního chování, i ty nejhrůznější případy zla, otázkou: „Co by mne mohlo přimět udělat totéž?“ A dále jsem se zajímal o to, které soubory situačních a strukturních okolností činí schopnými jiné –

⁷⁸ Anne L. Barstow, *Witchcraze: A new history of the European witch hunts*, Harper Collins, New York 1994.

⁷⁹ T. W. Adorno, E. Frenkel-Brunswick, D. J. Levinson a R. N. Sanford, *The authoritarian personality*, Harper & Row, New York 1950.

⁸⁰ Lee Ross, „The intuitive psychologist and his shortcomings“, in L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 10, Academic Press, New York 1977, str. 173–220.

⁸¹ Viz H. C. Triandis, *Culture and social behavior*, McGraw-Hill, New York 1994.

možná mně podobné – lidi, aby se podíleli na činech, o nichž si dříve mysleli, že jsou jejich povaze naprosto cizí. To mne přivedlo nejprve k potlačení falešné pýchy, že „já takový nejsem“, jakmile jsem poznal okolnosti, za nichž bych se mohl takovým člověkem stát mohl. To mne pak vedlo ke zkoumání řady podmínek, za nichž by obyčejní lidé, podobní mně, mohli dělat věci, které porušují tradiční smysl mravnosti.

Tvrdím, že lidská mysl je tak úžasná, že se dokáže adaptovat na jakékoli poznané okolnosti prostředí, jen aby přežila, tvořila nebo ničila. Nenarodili jsme se se sklony k dobru nebo ke zlu, nýbrž s mentálními vzorci konat dobro či zlo mnohem lépe než kdy dříve, nebo mnohem zlobněji než kdy tomu bylo – jak ukázala katastrofa Světového obchodního střediska z 11. září 2001. Jen uznáním, že všichni jsme součástí lidského údělu, může pokora převážit nad neoprávněnou pýchou – jen uznáním naší křehkosti vůči situačním silám. I když se výzkum, který v následujícím popíši, zabýval především zjišťováním proměnných a procesů, jimiž mohou být obyčejní lidé svedeni nebo přivedeni k podílení se na zlých skutcích, je zjevné, že nastal čas pro lepší pochopení toho, jak umožnit obyčejným lidem, aby takovým silám vzdorovali a jak podpořit chování ve prospěch společnosti. Chceme-li vypracovat mechanismy bránící proměně dobrých lidí na pachatele zla, je podstatné poznat nejprve příčinné mechanismy, které se za těmito proměnami nacházejí. Potřebujeme objevit řadu identifikovatelných proměnných, které se podílejí na komplexních procesech ovlivňujících tak mnohé z nás ke konání zla, ke zlu na celém světě. Prostor mi nedovolí podat přehled velmi mnoha příspěvků mých kolegů k těmto záležitostem, a tak doporučuji jejich díla těm čtenářům, které by to zajímalo. Podívejte se pro začátek na šíři idejí, která byly předloženy kolegy ze sociální psychologie Baumeistrem, Darleyem, Stabuem a Wallerem.⁸²

SLEPÁ POSLUŠNOST VŮČI AUTORITĚ: MILGRAMOVY VÝZKUMY

⁸² R. F. Baumeister, *Evil: Inside human cruelty and violence*, Freeman, New York 1997; J. M. Darley, „Social organization for the production of evil“, *Psychological Inquiry*, 3, 1992, str. 199–218; E. Staub, *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*, Cambridge University Press, New York 1989; J. Waller, *Becoming evil: How ordinary people commit genocide and mass killing*, Oxford University Press, New York 2002.

⁸³ Stanley Milgram, *Obedience to authority*, Harper & Row, New York 1974.

Stanley Milgram⁸³ vypracoval vynalézavý výzkumný program k ukázení rozsahu, v němž mohou situační síly ochromit vůli jedince odporovat. „Šokoval svět“ svým neočekávaným zjištěním velmi vysokého stupně povolnosti vůči požadavkům autoritativní postavy na pokračování v udělování elektrických šoků nevinné oběti až do maximálně možné úrovně (viz též Blass⁸⁴). Zjistil, že 67% těch, kteří se výzkumu zúčastnili, „prošlo“ až k nejvyšší úrovni 450 voltů při udělování elektrických šoků jiné osobě, jíž měli údajně pomáhat. Milgramovo zkoumání ukázalo, že obyčejní američtí občané mohou být stejně snadno přivedeni k tomu, aby dávali „elektrické rány milému cizinci“, jako byli nacisté přivedeni k vraždění Židů.

Po této první demonstraci se studenty Yale College, uskutečnil Milgram 18 experimentů na více než tisíci subjektech rozmanitého původu, věku, pohlaví a všech úrovní vzdělání. Ve všech těchto pokusech měnil jednu sociálně psychologickou proměnnou a pozoroval její vliv na rozsah poslušnosti vůči tlaku neoprávněné autority na pokračování v udělování šoků „učící se oběti“. Data dokládají krajní poddajnost lidské přirozenosti: téměř každý by mohl být naprosto poslušný a téměř každý by mohl odolávat tlaku autority. Vše závisí na situačních proměnných, které zaváděl v každém z pokusů. Ukázal, že poddajnost může vzrůst až na 90% lidí, kteří dosáhli maximum 450 voltů u učící se oběti, nebo může být snížena pod 10% naprostě poslušnosti – zavedením jedné proměnné do způsobu poslušnosti.

Chcete maximální poslušnost? Vytvořte sociální vzory poddajnosti, v nichž účastníci budou pozorovat sobě podobné lidi, kteří se chovají poslušně. Chcete, aby lidé odolávali tlaku autority? Vytvořte sociální vzory s lidmi jim podobnými, kteří se bouří. Zajímavé je, že téměř nikdo nedal šok učící se oběti, když ta jej o šok žádala. Odmítli tlak autority, když se cílová osoba chovala jako masochista, který chce dostávat šoky. V každé z jiných variant této rozmanité řady obyčejných Američanů ze dvou město v Connecticutu bylo možné dosáhnout nízké, střední či vysoké úrovně poddajné poslušnosti jednoduše pouhým pootočením ciferníku lidské přirozenosti.

Jakou základní četnost takové poslušnosti v Milgramově rámci očekávali

⁸⁴ T. Blass, *The man who shocked the world: The life and legacy of Stanley Milgram*, Basic Books, New York 2004.

experti na lidskou přirozenost? Když byl 40 psychiatrům předložen základní popis tohoto experimentu, byl jejich průměrný odhad procenta amerických občanů, kteří by byli schopni dosáhnout maxima 450 voltů, pouhé jedno procento! Byli přesvědčeni, že takto by se chovali jen sadisté. Tito experti na lidské chování se naprosto mýlili, protože ignorovali situační determinanty chování v procedurálním popisu experimentu. Jejich školení v psychiatrii je vedlo k nadměrnému spoléhání se na dispoziční perspektivu, která pocházela z jejich profesní výchovy. Je to pádný příklad základní atribuční chyby.

V jistém smyslu byla v Milgramově paradigmatu jedinečná jeho kvantifikace zla pomocí úrovně šoků, kterou si každá osoba zvolila či ji odmítla. Použil generátor šoků, který domněle dával elektrické rány mírně se chovajícímu bližnímu v roli žáka nebo učícího se, přičemž subjekt pokusu byl v roli učitele. (Nikdo ve skutečnosti žádný elektrický šok nedostal, účastníci však věřili, že zvyšováním úrovně udělují stále bolestivější rány.)

DESET KROKŮ K VYTVOŘENÍ PASTÍ ZLA PRO DOBRÉ LIDI

Uvedme nyní některé z postupů v tomto výzkumném paradigmatu, které přivedly mnohé obyčejné občany k podílení se na tomto zjevně škodlivém chování. Hodlám přitom vést některé paralely se strategiemi poddajnosti používanými „vlivovými profesionály“, například prodavači, náhončími různých náboženských sekt a našimi národními vůdci.⁸⁵

K vlivovým principům, které jsou obsaženy v Milgramovu paradigmatu na přinucení obyčejných lidí, aby dělali věci, o nichž si původně mysleli, že by je nedělali, patří následujících deset:

1. Nabídnout takovou ideologii, aby velká lež poskytla ospravedlnění jakýmkoli prostředkům na dosažení zdánlivě žádoucího a významného cíle. Uvést přijatelné zdůvodnění či racionální důvody k podílení se na nežádoucích akcích, například chtít po lidech, aby si zlepšili paměť rozumnou strategií trestů. V experimentech je to známo jako „pokličková strategie“, pro-

tože pod takovou pokličku se skryjí postupy, které by samy o sobě byly beze smyslu. Ve reálném světě je ekvivalentem „ideologie“. Většina národů spoléhá při vyhlášení války nebo při potlačování disidentů a politické opozice na ideologii „ohrožení národní bezpečnosti“. Je to známé výhodné ideologické téma, které používaly fašistické vlády a vojenské junty ke zničení socialistické či komunistické opozice. Obávají-li se občané, že je jejich národní bezpečnost ohrožena, jsou ochotni potlačit své základní svobody, nabídne-li jim vláda tuto výměnu. Ve Spojených státech vedl strach z ohrožení národní bezpečnosti, který byl vyvolán teroristy, mnoho občanů ke schvalování mučení vězňů jakožto nezbytné taktiky k získávání informací, které by mohly zabránit dalším útokům. Toto uvažování přispělo k nelidskému zacházení s vězni v Abu Ghraib americkými dozorci. Viz provokativní analýzu Susan Fiskeové a jejích kolegů toho, proč obyčejní lidé mučí nepřátelské vězně.⁸⁶

2) Připravit nějakou formu slovního či písemného závazku, který toto chování uzákoní.

3) Přidělit účastníkům nějaké smysluplné role (učitel, žák), jejichž kladné hodnoty a vzorce reakcí si už dříve osvojili.

4) Uvést základní pravidla, která se musí dodržovat a která dávají smysl ještě před jejich skutečným použitím, mohou však pak být použita libovolně ke zdůvodnění bezduché poslušnosti. Udělat tato pravidla vágní a měnit je podle potřeby.

5) Změnit sémantiku činu, herce i činnosti (ubližování obětem změnit na pomoc učícím se tím, že je budou trestat).

6) Vytvořit příležitosti k rozptýlení zodpovědnosti za záporné výsledky; zodpovědní budou jiní, nebo nebude jasné, zda se za zodpovědného má pokládat konatel.

7) Cestu ke zlu začínat malým bezvýznamným krokem (jen 15 voltů).

8) Dosáhnout toho, aby kroky na této cestě byly tak drobné, že se stěží dají odlišit jeden od druhého. (Zvyšováním úrovně agrese postupně jen po 30 voltech se dosáhne toho, že následující úroveň nepředstavuje pro účastníky Milgramova pokusu nový stupeň škodlivosti.)

9) Měnit povahu vlivové autority od původně „oprávněné“ k „neoprávně-

⁸⁵ Viz R. B. Cialdini, *Influence: Science and practice* (4. vyd.), Allyn and Bacon, Boston 2001.

⁸⁶ Viz R. B. Cialdini, *Influence: Science and practice* (4. vyd.), Allyn and Bacon, Boston 2001.

něně“ a vyžadovat i iracionální projevy počáteční poddajnosti až k pozdější ne-
jistotě, požadovat ale přitom neustálou poslušnost.

10) Učinit „náklady na vystoupení z pokusu“ vysoké a proces vystou-
pení zkomplikovat připuštěním obvyklé podoby slovního nesouhlasu (což dělá
lidem dobře), trvat však na poslušnosti v chování („Vím, že takový nejste, ale
prostě pokračujte, jak vám říkám“).

Takové postupy se používají pro různé vlivové situace, v nichž autority
vyžadují plnění svých rozkazů, ví však, že jen málo lidí by se podílelo na „závě-
ru“ konečného řešení, aniž by byli nejprve důkladně připraveni psychologicky
na konání „nemyslitelného“.

BÝT ANONYMNÍ: ODOSOBNĚNÍ A NIČENÍ

Nápad použít anonymitu jakožto nezávislou proměnnou ve zkoumání
agresivního chování, nepříšel z nějaké psychologické teorie, nýbrž z románu
nositele Nobelovy ceny Williama Goldinga o proměně hodného britského
chlapce, člena křesťanského pěveckého sboru, na malou vraždící bestii,
proměně založené na změně vnějšího vzhledu, která vedla ke změně stavu
duševního a ke změně chování. Pomalování obličeje a změna vnějšího
vzhledu dovolí některých chlapcům zbavit se některých impulsů a zabít
vepře pro získání potravy. Jakmile dokáží zabít jiného tvora, mohou po-
stoupit k zabíjení zvířat i lidí pro radost. Platí psychologicky, že by vnější
vzhled mohl ovlivnit vnitřní a behaviorální procesy? Na tuto otázku jsem
odpověděl řadou pokusů a terénních výzkumů, které se týkaly psycholo-
gie odosobnění.⁸⁷

Základní postup spočíval v tom, že dvě dívky dávaly sérii elektrických
šoků jiným dvěma dívkám, které mohly vidět v nepropustném zrcadle.
Polovina z nich byla v podmínkách anonymity či odosobnění, polovina v pod-
mínkách jedinečnosti či individuace. Čtyři studenti-subjekti v každé odosobně-
né skupině měli tváře zakryté kapucemi, jejich jména byla nahrazena čísly
a zacházelo se s nimi jako se skupinou, nikoli jako s jedinci. Porovnávací
skupina sestávala z individuovaných subjektů, kteří měli jmenovky a za-

cházel se s nimi jako s jedinci. Obě skupiny byly ve čtyřlenných dívčích
skupinách a požadovalo se od nich, aby reagovaly stejně a dávaly šoky
každé z obou dívčích „obětí“ během 20 pokusů. Pokličkovým příběhem
bylo, že tyto „oběti“ se snaží být tvořivé při stresu, takže naši objekti měli
za úkol je stresovat elektrickými bolestivými šoky, zatímco já, jakožto ex-
perimentátor, jsem jim zadával testy tvořivosti. Na rozdíl od Milgramova
paradigmatu neexistovala žádná autorita pro jejich agresivní chování,
protože já jsem byl v sousední místnosti a subjekti mne mohli vidět pro-
pustným zrcadlem spolu s oběma dívkami, které domněle pracovaly na
výzkumu tvořivosti. Závislou proměnnou byla doba, po kterou dostávaly
šoky, nikoli intenzita těchto šoků.

Výsledky byly jasné: dívky v odosobněné situaci dávaly oběma obě-
tem dvakrát více šoků než dívky v individuované srovnávací situaci. Navíc
dávaly šoky oběma obětem, přičemž jedna byla napřed hodnocena jako mi-
lá oběť a druhá jako nepříjemná, a to v průběhu 20 pokusů, zatímco indivi-
duované subjekti dávali šoky milejší dívce méně často než dívce nepříjemné.
(Ani zde nebyly ovšem šoky udělovány reálně, i když všichni účastníci vě-
řili, že je dávají oběma obětem, které se tvářily jako by je to bolelo.) Z toho
výzkumu spolu s jeho různými opakováními a rozšířeními, z nichž někte-
ré použily vojenský personál belgické armády, vyplynul jeden důležitý zá-
věr. Cokoli, co vyvolává u někoho pocit anonymity, jako by nikdo nevěděl,
kdo on vlastně je, redukuje smysl odpovědnosti a vytváří potenciál, aby
tato osoba jednala zlým způsobem – jakmile situace dovolí násilí.

ANONYMNÍ DĚTI SE PŘI HALLOWEENU STÁVAJÍ AGRESIVNÍMI

Víme, že lidé se maskují i pro hedonistické potěšení, jako tomu je při
masopustních rituálech v mnoha katolických zemích. Děti v Americe a ně-
kterých dalších zemích si nasazují masky a oblékají kostýmy při
Halloweenu. Můj bývalý student Scott Frazer připravil pro děti základní
školy speciální experimentální Halloween za účasti jejich učitele.⁸⁸ Bylo

⁸⁷ P. G. Zimbardo, „The human choice: Individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse, and chaos“, in W. J. Arnold
a D. Levine (eds), 1969 *Nebraska Symposium on Motivation*, University of Nebraska Press, Lincoln, Nebraska 1970, str. 237-307.

⁸⁸ S. C. Frazer, *Deindividuation: Effects of anonymity on aggression in children*, unpublished report, University of Southern
California, Los Angeles 1974.

tam mnoho her, v nichž bylo možné získat žetony, které se pak na konci večírku mohly vyměnit za dárky. Polovina her byla svou povahou neagresivní, polovina byla střetem dvou dětí pro získání výhry. Experimentální uspořádání mělo v každé skupině formát A-B-A: (A) bez kostýmu, (B) kostým, (A) bez kostýmu. Na začátku her učitel řekl, že kostýmy jsou na cestě a že tedy začnou bez čekání. Pak dorazily kostýmy, děti si je oblékly a hry pokračovaly. Nakonec se kostýmy odložily pro jiné děti na jiných večírcích a hry pokračovaly třetí fází: každá fáze trvala přibližně hodinu.

Výsledky výrazně svědčí pro moc anonymity. Agrese podstatně vzrostla, jakmile si děti oblékly kostýmy, více než dvojnásobně proti průměrné výchozí základní úrovni. Když se pak kostýmy odložily, agresivita klesla hodně pod počáteční základní úroveň. Stejně zajímavý byl druhý výsledek, totiž že agrese stála děti ztrátu žetonů. Podílet se na agresivních hrách zabírá více času než u neagresivních her a jen jeden ze dvou soupeřů může vyhrát, takže všeobecně být agresivní je drahé. Na tom však nezáleželo, když byly děti v kostýmech a anonymní. Nejmenší počet žetonů byl získán během druhé anonymní fáze, kde agresivita byla největší. Třetí významným nálezem bylo, že nedošlo k žádnému přenosu agresivního chování z vysoké úrovně na úroveň poslední A fáze, která byla srovnatelná s počáteční fází A. Změna chování v důsledku agresivity nevytvořila dispoziční, vnitřní změnu, změnila se jen vnější reakce. Změňte situaci a chování se změní předvídatelným způsobem.

KULTURNÍ MOUDROST: JAK PŘIMĚT BOJOVNÍKY, ABY ZABÍJELI V BOJI, NIKOLI VŠAK DOMA

Opusťme laboratoře, zábavu a hry na dětských večírcích a podívejme se do skutečného světa, v němž mohou záležitosti anonymity a násilí nabýt významu života a smrti. Některé společnosti jdou do války, aniž by u mladých bojovníků změnily jejich vzhled, zatímco jiné provádějí rituální proměnu vzhledu pomalováním či maskováním bojovníků (jako v románu Pán

much). Vyvolává změna ve vnějším vzhledu rozdíl v zacházení s nepřítelem? Harvardský antropolog John Watson⁸⁹ si tuto otázku položil po přečtení mé kapitoly v *Nebraska Symposium*.⁹⁰ Z antropologických záznamů vybral údaje o společnostech, které mění či nemění vzhled bojovníků před válkou a také rozsah v němž zabíjeli, mučili nebo mržčili své oběti.

Výsledky výrazně potvrzují předpověď, že anonymita vyvolává destruktivní chování – pokud je dovoleno chovat se agresivně způsoby, které jsou běžně zakázány. Ze 23 společností, pro něž takové údaje existovaly, většina (12 z 15, tj. 80%) společností, v nichž bojovníci měnili svůj vzhled, byla současně společnostmi nejničivějšími, zatímco to platilo jen pro jednu z osmi společností, v nichž bojovníci před odchodem do boje svůj vzhled neměnili. Devadesát procent doby, v níž byly oběti zabíjeny, mučeny či mržčeny, k tomu docházelo u bojovníků, kteří si nejprve změnili svůj vzhled.

Kulturní moudrost tudíž předepisuje, že pro změnu obyčejných neagresivních mladíků na bojovníky, kteří mohou zabít na povel, je klíčová změna jejich vnějšího vzhledu. Ve válce staří muži přemlouvají mladíky, aby škodili a zabíjeli jiné jim podobné mladíky. To se usnadní, jestliže se nejprve změní jejich vzhled, když si obléknou uniformy, nasadí masky, nebo si pomalují tváře. S touto anonymitou mizí jejich obvyklá vnitřní soustředěnost na soucit s jinými a starost o ně. Po vyhrané válce předepisuje kultura návrat bojovníků do mírového stavu – svléknout uniformy, sundat si masky a obnovit dřívější vnější vzhled.

BANDURŮV MODEL MORÁLNÍ UVOLNĚNOSTI A ODLIDŠTĚNÍ

Psychologický mechanismus, který se podílí na tom, že lidé konají zlo, je obsažen ve dvou teoretických modelech, z nichž první jsem vypracoval já⁹¹ a který byl modifikován následnými variantami mého pojetí odosobnění, zvláště pak Dienerem.⁹² Druhým je Bandurův model uvolněných mravů,⁹³

⁸⁹ P. G. Zimbardo, „The human choice...”

⁹¹ P. G. Zimbardo, „The human choice...”

⁹² E. Diener, „Deindividuation: The absence of self-awareness and self-regulation in group members”, in P. B. Paulus (ed.), *The psychology of group influence*, Erlbaum, Hillsdale 1980.

⁹³ A. Bandura, „Mechanisms of moral disengagement”, in W. Reich (ed.), *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, theologies, states of mind*, Cambridge University Press, New York 1988, str. 161-191.

⁸⁸ J. R. I. Watson, „Investigation into deindividuation using a cross-cultural survey technique”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 25, 1973, str. 342-345.

který popisuje podmínky, za nichž může být kdokoli přivede k amorálnímu jednání, dokonce i ti, jimž se zpravidla připisuje vysoká úroveň morálky.

Bandurův model ukazuje, jak je možné se morálně uvolnit a chovat se ničivě pomocí souboru kognitivních mechanismů, které mění a) pojetí špatného chování (morální zdůvodňování, zmírňující srovnání s použitím eufemistických nálepek pro vlastní chování); b) smysl pro zhoubné účinky takového chování (minimalizace, přehlížení a chybný výklad následků); c) smysl odpovědnosti za spojení mezi špatným chováním a jeho zhoubnými následky (přenos odpovědnosti nebo její rozptýlení) a d) názor na oběť (odlidsnění, obvinění oběti za výsledek).

Bandura se svými studenty⁹⁴ navrhl mocný experiment, který je elegantně jednoduchou demonstrací moci odlidsťující nálepky. Odhaluje, jak snadné je přimět studenty k tomu, aby přijali odlidsťující nálepkou u jiných lidí a pak jednali agresivně na základě tohoto stereotypu. Skupinu čtyř účastníků experimentu přivedli k přesvědčení, že zaslechli jak asistent výzkumu říká experimentátorovi, že studenti z jiné koleje zahájili výzkum, v němž jim mají dávat elektrické šoky různé intenzity (vypadalo to, jako by šlo o výzkum skupinového řešení problémů). V jedné ze tří náhodně nastavených podmínek subjekti zaslechli, jak asistent říká experimentátorovi, že tito jiní studenti vypadají „mile“. Za druhých okolností slyšeli, že oni jiní studenti vypadají jako „dobytek“, zatímco ve třetí skupině asistent neopatrily studenty jiné skupiny žádnou nálepkou.

Závislá proměnná intenzity šoku jasně odrážela tuto situační manipulaci. Subjekti experimentu dávali většinu šoků těm, kteří byli označováni dehumanizujícím způsobem jako „zvířata“ a jejich úroveň šoků rostla lineárně během deseti pokusů. Ti, kteří byli označováni jako „milí“, dostávali nejmenší šoků, zatímco neoznačovaná skupina byla uprostřed mezi těmito extrémy. Stačilo tudíž jediné slovo – „dobytek“ – aby podnítilo inteligentní studenty k zacházení s těmi, kteří jim byli označeni tak, jako by je znali dostatečně, aby si zasloužili potrestání.

Zajímavé je též bližší prozkoumání grafického vyjádření údajů, které ukazuje, že při prvním pokusu nebyl v těchto třech experimentech žádný

rozdíly v úrovni udělovaných šoků, pak však při každé úspěšné příležitosti se úroveň šoků začaly rozcházet. Ti, kteří dávali šoky takzvanému „dobytku“ zvyšovali četnost s časem, což je výsledek srovnatelný s narůstající úrovní šoků odosobněným dívkám v mém dřívějším výzkumu. Nárůst agresivních reakcí v čase s praxí či zkušeností ilustruje sebesilující účinek agresivního nebo násilného reagování – poskytuje stále více uspokojení. Toto uspokojení nespočívá možná ani tak v působení bolesti jiným, jako spíše v pocitu moci a kontroly, který se vyskytuje v takových situacích nadvlády.

Na kladné straně tohoto výzkumu, totiž že libovolné označování také fungovalo u jiných, s nimiž pak bylo zacházeno s větším respektem, pokud je někdo s autoritou označoval pozitivně. Ve srovnání s neutrálními podmínkami bez informací, bylo těm, kteří byli označováni jako „milí“, ubližováno méně. V tom je obsaženo důležité poselství o moci slov, nálepek, rétoriky nebo stereotypního značkování, které lze použít pro dobro i pro zlo.

POTLAČENÍ OBVYKLÉ KOGNITIVNÍ KONTROLY, KTERÁ ŘÍDÍ MORÁLNÍ ČINY

Do směsice toho, čeho je zapotřebí k přiměnění lidí, aby se zapojili do konání zlých skutků, přidává můj model soustředění se na roli kognitivních kontrol, které zpravidla řídí chování sociálně žádoucími a osobně přijatelnými způsoby. To lze uskutečnit vyřazením těchto kontrolních procesů, jejich blokováním, jejich minimalizací či jejich přesměrováním. To pak potlačuje svědomí, vědomí sebe, smysl osobní odpovědnosti, povinnosti, závazků, mravnosti a analyzuje je v pojmech nákladů a užitku daných činů. Dvě obecné strategie pro dosažení tohoto cíle jsou: snížení příznaků sociální odpovědnosti (nikdo neví, kdo jsem, ani se o mne nestará) a snížení zájmu o hodnocení sebe sama. První odstraňuje zájem o sociální hodnocení, o sociální potvrzení, a dělá to tak, že se konatel cítí anonymní. Funguje to, když se konatel ocitne v situaci, která zajišťuje anonymnost a rozptýluje osobní odpovědnost po celé situaci. Druhá strategie potlačuje kontrolu sebe sama a své důslednosti, přičemž spoléhá na taktiky, které mění stav vědomí (drogami, vyvoláváním silných emocí, hyperintenzivními akcemi, orientací na rozšířenou přítomnost, která nemá ani minulost, ani budoucnost) a promítáním odpovědnosti na jiné lidi.

⁹⁴ A. Bandura, B. Underwood a M. E. Fromson, „Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims“, *Journal of Personality and Social Psychology*, 9, 1975, str. 253-269.

Můj výzkum odosobňování, stejně jako výzkum jiných sociálních psychologů,⁹⁵ se liší od Milgramova paradigmatu tím, že v něm není žádná autoritativní postava, která by vyžadovala od subjektů poslušnost. Situace se spíše vytváří tak, že subjekti konají v souladu s dostupnými způsoby, aniž by uvažovali o smyslu nebo následcích těchto činů. Jejich činy nejsou kognitivně řízeny obvyklým způsobem, nýbrž činy jiných v jejich blízkosti, nebo jejich silně vybuzenými emocemi a situačně dostupnými podvědomými stimuly, například přítomností zbraní.⁹⁶

ZLO VANDALISMU SE ŠÍŘÍ V ANONYMNÍM PROSTŘEDÍ

Některá prostředí mohou přenášet pocit anonymity na ty, kteří v nich žijí nebo se v nich chovají. Když k tomu dojde, pak nemají lidé tam žijící pocit společenství. Vandalismus a sprejství lze vyložit jako snahu jedince o veřejnou známost ve společnosti, které je odosobňuje, která jim nedává žádnou legitimní možnost projevu pro osobní uznání. Vandalismus může být snahou ovlivnit vlastní destruktivní činností to, co se nezdá být možné změnit konstruktivně.

Uskutečnil jsem jednoduchý terénní výzkum, který měl prokázat ekologické rozdíly mezi místy, v nichž panuje anonymita, a místy kde dominuje smysl pro společenství. Opustil jsem auta, ojetá, ale v dobrém stavu, v Bronxu v New York City a v Palo Alto v Kalifornii, vždy jeden blok domů od New York University v prvním případě a od Stanford University v případě druhém. Poznávací značky byly odstraněny a střecha zůstala mírně pootevřená – což mělo sloužit jako etologický „spouštěcí stimul“ pro útočné chování potenciálních vandalů. V Bronxu to fungovalo okamžitě, což dosvědčilo naše pozorování a filmování z výhodného místa přes ulici. Během deseti minut po oficiálním zahájení výzkumu nastoupili první vandalové. Jejich procesí trvalo dva dny a když už nezbylo nic, co by se mohlo ukrást, začali vandalové ničit zbytek. Během 48 hodin

jsme zaznamenali 23 oddělených ničivých kontaktů jedinci a skupinami, kteří si buďto z opuštěného auta něco vzali nebo něco na něm poškodili. Zvláštní je, že jen v jednom případě se na tom podíleli adolescenti, zbytek byli dospělí, mnozí byli dobře oblečení a mnozí přijeli vlastními auty, takže je bylo možné zařadit přinejmenším do nižší střední třídy. Anonymita může udělat z nás všech vyslovené vandaly. Jaký však byl osud opuštěného auta v Palo Alto? Náš film neodhalil žádného vandala žádné části auta po dobu pěti dnů. Když jsem auto odstranil, tři místní obyvatelé zavolali na policii, že někdo opuštěné auto ukradl (místní policie bylo o našem terénním výzkumu informována). To je jedna definice „společenství“: když se lidé starají o to, co se děje v jejich okolí, dokonce i o cizí osobu a její majetek. Myslím si, že tak činí na základě předpokladu reciprocit, totiž že se jiní v jejich okolí také budou starat o ně.

Nyní se mi zdá, že sociální podmínky a okolnosti prostředí, které přispívají k pocitu anonymity některých členů společnosti tedy k tomu, že nikdo neví, kdo jsou, že nikdo neuznává jejich individualitu a tudíž ani jejich lidskost, z nich činí potenciální vrahy a vandaly, nebezpečné mé osobě a mému majetku – a také vašemu.⁹⁷

Pozoruhodné je, že tento malý terénní důkaz, který byl zveřejněn v Time Magazine,⁹⁸ byl jediným empirickým výzkumem na podporu kontroverzní teorie o zločinu, známé jako „teorie rozbitého okna“. Politolog James Q. Wilson a kriminolog George Kelling načrtli svou novou teorii o spřízněných příčinách zločinu v populárním článku v Atlantic Monthly (březen 1982). Zločin je produktem jednotlivých zločinců a situačních podmínek veřejného nepořádku. Když lidé uvidí opuštěná auta na ulicích, všude vidí výtvary sprejů a nezasklená rozbitá okna, je to pro ně signál, že se o jejich okolí nikdo nestará. Vnímání veřejného nepořádku a rozkladu pak snižuje inhibici vůči dalším ničivým nebo kriminálním činům u těch, kteří nejsou běžně zločinci. Jejich řešení zločinu: odstraňte opuštěná auta, přema-

⁹⁵ Viz S. Prentice-Dunn a R. W. Rogers, R. W., „Deindividuation and aggression“, in R. G. Geen a E. I. Donnerstein (eds), *Aggression: Theoretical and empirical reviews: Issues in research*, Vol. 2, Academic Press, New York, 1983, str. 155-171.

⁹⁶ L. Berkowitz, *Aggression: Its causes, consequences, and control*, McGraw-Hill, New York 1993.

⁹⁷ P. G. Zimbardo, „Making sense of senseless vandalism“, in E. P. Hollander a R. G. Hunt (eds), *Current perspectives in social psychology* (4. vyd.), Oxford University Press, Oxford 1976, str. 129-134.

⁹⁸ 28. února 1969, „Diary of a Vandalized Car“.

luje graffiti, zasklete rozbitá okna. Když se tato rada začala uplatňovat v New York City, četnost zločinů v dalším roce významně poklesla. Potěšilo mne, že tento malý výzkum měl tak velké nepřímé účinky.

NEPŘÁTELSKÁ PŘEDSTAVIVOST VYVOLANÁ PODOBAMI NEPŘÍTELE

Musíme přidat ještě několik dalších operačních principů do naší výbroje, která vyvolává zlé činy u jinak dobrých lidí. K tomu se musíme pozvednout z výzkumu soustředěného na jedince a podívat se na národní státy. O těchto principech se můžeme něco dozvědět, prozkoumáme-li způsoby, jimiž národy připravují mladé muže na smrtelnou válku a občany, aby podpořili riziko vstupu do války, zvláště do války útočné. Tato obtížná proměna se uskutečňuje pomocí zvláštní podoby kognitivního podmiňování. Národní propaganda vytvoří obraz „nepřítele“ a tím připraví myšlení vojáků i civilistů tak, aby nenáviděli ty, kteří spadají do této nové kategorie jejich nepřítele. Toto mentální podmiňování je nejmocnější zbraní vojáků, neboť bez něj by patrně nikdy nevystřelili, aby zabili jiného mladého muže, kterého vidí v hledáčku své pušky. Fascinující vylíčení toho, jak se v myslích vojáků a jejich rodin vytváří tato „nepřátelská představivost“ je uvedeno v knize Sama Keena *Podoby nepřítele* a na DVD, které ji doprovází.⁹⁹

Archetypy nepřítele jsou vytvářeny propagandou vlád většiny národů proti těm, o nichž se soudí, že jim mohou být „nebezpeční“, „nepřátelští“, „cizí“. Tyto vizuální obrazy vytvářejí konsensuální sociální paranoii, jež je soustředěna na nepřítele, který by mohl ubližovat ženám, dětem, domovům a bohu vojákova národa, způsobu života atd. Keenova analýza této propagandy v celosvětovém měřítku odhaluje, že existuje vybraný počet kategorií, které používá „homo hostilis“ k vybájení zlého nepřítele u dobrých členů spravedlivého a poctivého kmene. Nepřítel je: agresor, bez tváře, násilník, bezbožný, barbarský, chtivý, zločinný, mučí lidi, smrtelný, odlidštěné zvíře, nebo prostě jen abstrak-

ce. Nakonec existuje nepřítel, který je heroickým oponentem, jehož stojí za to zničit v „morální bitvě“ – stejně jako ve videohře stejného názvu.

MOHOU SE OBYČEJNÍ LIDÉ STÁT PŘES NOC VRAHY?

Jedna z nejjasnějších ilustrací mého základního tématu, jak se mohou obyčejní lidé proměnit tak, že začnou páchat zločiny, které jsou cizí jejich minulosti i jejich morálnímu vývoji, pochází z analýzy britského historika Christophera Browninga. Ve své knize *Obyčejní lidé: záložní policejní prapor 101 a Konečně řešení v Polsku*¹⁰⁰ vypráví, že v březnu 1942 bylo 80 procent obětí holocaustu stále ještě naživu, ale o pouhých 11 měsících později jich bylo asi 80 procent mrtvých. V tomto krátkém časovém období bylo Hitlerovo Endlösung posíleno prostředky mohutné vlny masové vraždících mobilních čet v Polsku. Tato genocida vyžadovala mobilizaci stroje na vraždění ve velkém měřítku v téže době, kdy silní a zdraví němečtí vojáci byli potřební pro hroutící se ruskou frontu. Protože většina polských Židů žila v malých městech a ne v městech velkých, zněla otázka, kterou si Browning položil o nejvyšším německém velení: „kde vzít lidskou sílu v tomto klíčovém roce války pro takové ohromné logistické výkony masové vraždění?“ (str. xvi).

Odpověď našel v archivech nacistických válečných zločinů v podobě činností záložního praporu 101, jednotky o asi 500 mužů z Hamburku. Byli to starší lidé, otcové rodin, kteří byli příliš staří na povolání do armády, od dělníků až po nižší střední třídu, bez zkušeností s vojenskou policií, čerství rekruti posláni do Polska bez varování a bez výcviku pro jejich tajnou misi – totální vyhubení všech Židů žijících v odlehlých městečcích Polska. Za pouhé čtyři měsíce postříleli na 38 000 Židů a dalších 45 000 deportovali do koncentračního tábora v Treblince.

Na počátku jim jejich velitel řekl, že jde o obtížnou misi, kterou musí prapor splnit. Dodal však, že kdokoli může odmítnout popravovat tyto muže, ženy a děti. Záznamy ukazují, že zpočátku asi polovina mužů to odmítla a masové vraždění ponechala na ostatních záložnících.

⁹⁹ Sam Keen, *Faces of the enemy: Reflections on the hostile imagination*, Harper Collins, New York 1986 (rozšířené vydání 2004).

¹⁰⁰ C. R. Browning, *Ordinary men: Reserve police battalion 101 and the final solution in Poland*, Harper Perennial, New York 1992.

Během další doby začal působit proces sociálního modelování, přesvědčování těmi záložáky, kteří vraždění prováděli. Na konci výpravy se téměř 90 procent mužů praporu 101 zapojilo do střílení, ba dokonce si pyšně pořizovali fotografie svého osobního zabíjení Židů z bezprostřední vzdálenosti. Podobně jako fotografie dozorců z vězení Abu Ghraib si tito policisté zakládali tyto fotografie mezi „trofeje“ jakožto pyšní zabíjení židovské hrozby.

Browning jasně zjistil, že nebyl prováděn žádný speciální výběr těchto mužů, byli to tak „obyčejní“ lidé, jak si jen lze představit – dokud se nedostali do situace, v níž měli „oficiální“ povolení a podporu pro sadistické činy a surovosti proti těm, kteří byli libovolně označeni za „nepřítele“. Browning rovněž srovnává mechanismus, který je v základech takového chování ve vzdálené zemi a vzdáleném čase, s psychologickými procesy, které působily ve Milgramově výzkumu i ve stanfordském vězeňském pokusu.

VÝCHOVA K NENÁVISTI A DESTRUKTIVNÍ PŘEDSTAVIVOST

Do druhé velké třídy operačních principů, jimiž jinak dobří lidé mohou být získáni ke konání zla, patří procesy výchovy a socializace, které jsou posváceny vládou, uskutečňovány školními programy a podporovány rodiči a učiteli. Vynikajícím příkladem je způsob, jímž byla německým dětem ve třicátých a čtyřicátých letech naočkováána nenávist k Židům jakožto všehoschopným nepřátelům německého národa. Není zde dost místa na úplnější dokumentaci tohoto procesu, uvedu však několik příkladů jednoho způsobu, jímž jsou vlády odpovědné za schvalování zla.

Když se v roce 1933 v Německu dostala k moci nacistická strana, prioritu při nacifikaci dostala převýchova německé mládeže. Hitler napsal: „Nechci žádnou intelektuální výchovu. Vědění kazí mladé muže. Hrubé aktivní, dominantní, brutální mládež – taková má být.“¹⁰¹ Pro výuku mládeže v zeměpisu a rasové teorii byly napsány zvláštní učebnice a bylo naří-

zeno používat je od nejnižšího stupně základních škol.¹⁰² Tyto „učebnice nenávisti“ byly barevně ilustrované knihy, které proti krásným světlovlasým arijcům kladly ošklivé karikované Židy. Vydávaly se ve statisícových nákladech. Jedna se jmenovala: Nevěřte žádné lišce na zelených loukách a žádnému Židovi, ani kdyby přísahal. Nejzákeřnější na tomto podmiňování nenávisti je, že se předkládalo jako fakt, učilo se a zkoušelo se to vše jako nějaký nový krasopis. Ve výtisku „Nevěřte žádné lišce“, který jsem měl v ruce, řada obrázků ilustruje všemožné způsoby, jimiž Židé klamou arijece, bohatnou a tloustnou z nadvlády nad ariji, jsou nemravni, sprostí a nemají slitování nad stavem ubohých a starých arijců.

V závěrečné scéně se arijské děti dočkají odškodnění nejprve vyhnáním židovských učitelů a žáků ze školy – takže nyní lze vyučovat „skutečné disciplíně a pořádku“, zákazem vstupu Židů na veřejná prostranství, například do parků, a pak jejich vyhnáním z Německa. Značky na obrázcích jsou zlověstné: „Jednosměrná ulice“. Skutečně to byla jednosměrná ulice, která nakonec vedla do koncentračních táborů a krematorií, které byly ústřední součástí Hitlerova konečného řešení – genocidy všech Židů. Toto institucionalizované zlo pronikalo vše a zákeřně se šířilo, zvrátilo výchovu, takže místo cvičení v kritickém myšlení, které by žákům otevíralo cesty k novým idejím, se vychovávalo k myšlení kriticky a tupě o těch, kteří se stali cílem jakožto nepřátelé lidu. Ovládnutím výchovy a propagandou mohl kterýkoli nacistický vůdce vytvářet fantastické scény líčené Georgem Orwellem v jeho děsivém románu 1984.

Institucionalizované zlo, které Orwell živě popisuje ve svém románovém pojetí nadvlády státu nad jedinci, se vymyká autorově představivosti, když její prorocká vize je uváděna do chodu mocnými vůdci náboženských sekt nebo agenturami a odděleními uvnitř národní administrativy ve Spojených státech. Poukázal jsem na přímé paralely mezi strategiemi a taktikami na ovládnutí myslí, které Orwell přisuzuje „Straně“, a strategiemi a taktikami, které používal Jim Jones při ovládnutí členů svého nábožensko-politického kultu, Chrámu Lidí.¹⁰³ Jones řídil sebe/vraždu více než 900 amerických občanů v džunglích Guayany před dvaceti pěti lety, finále jeho velkého experimentu s institucio-

¹⁰¹ Citováno [v angličtině] podle T. L. Brooks (ed.), *The New Order*, 1989, str. 101–102. Citováno [v angličtině] podle T. L. Brooks (ed.), *The New Order*, 1989, str. 101–102.

¹⁰² T. L. Brooks, *The new order (The Third Reich)*, Time Life Books, Alexandria 1989

¹⁰³ P. G. Zimbardo, „Mind control in Orwell's 1984: Fictional concepts become operational realities in Jim Jones' jungle experiment“, in M. Nussbaum, J. Goldsmith a A. Gleason (eds), *1984: Orwell and Our Future*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 2005. [Přeloženo zde.]

nalizovým ovládním myslí. Od bývalých členů této skupiny jsem se dozvěděl, že Jones nejen četl 1984, nýbrž o něm často mluvil a dokonce měl píseň dětského sboru své církve s názvem „1984 přichází“, kterou všichni museli zpívat při některých bohoslužbách.

STANFORDSKÝ VĚZEŇSKÝ EXPERIMENT: INSTITUČNÍ A SYSTEMATICKÁ MOC KORUPCE

Tento výzkum spojil v jeden celek mnohé z procesů a proměnných, popsanych dříve: anonymita místa a osoby, která přispívá k vytvoření stavu odosobnění či odlidštění, povolení pro některé účastníky (dozorci) kontrolovat jiné (vězně) a umístění vše do jednoho rámce (vězení), který většina společností po celém světě pokládá za jistou podobu institucionálně schválených trestů za zlo, byť krajně odlišných co do kontroly a moci vykonávané v těchto vězeních.

V roce 1971 jsem spolu se svými studenty¹⁰⁴ připravil dramatický experiment, který měl trvat dva týdny, aby poskytl účastníkům pokusu dostatečný čas k plnému zaujetí experimentálně jim přidělených rolí dozorců či vězňů. Účastníci žili v této situaci dnem i nocí. Pokud to byli vězni, pracovali v osmihodinových směnách, pokud to byli dozorcí, i jim byl poskytnut dostatečný čas na to, aby si vypracovali situační normy a aby se vytvořily, měnily a krystalizovaly vzorce sociální interakce. Druhým rysem tohoto výzkumu bylo zajištění, aby všichni účastníci výzkumu byli na jeho počátku tak normální, jak je to jen možné, zdraví tělesně i duševně a s čistým rejstříkem ohledně drog, zločinů či násilí.

Tyto nezbytné podmínky byly nutné, pokud jsme měli rozmotat uzel situačního versus dispozičního: jak situace ovlivnila tento soubor podobných, zaměnitelných mladíků – proti tomu, co tam vnesli účastníci pokusu na základě jedinečných dispozic, s nimiž vstupovali do pokusu. Třetím rysem tohoto výzkumu byla absence jakéhokoli předběžného výcviku jak hrát náhodně přidělené role vězňů a dozorců. Na každém

subjektu se ponechalo, co se dříve sociálně dozvěděl o smyslu vězení a o chování spojených s protikladnými rolemi vězně a dozorce. Čtvrtým rysem bylo, že experimentální uspořádání bylo uděláno tak, aby se co nejvíce podobalo funkční simulaci psychologie věznění. Podrobnosti o tom, jak jsme postupovali při utváření myslí tak, aby se co nejvíce podobaly myslím skutečných vězňů a dozorců, jsou uvedeny v řadě článků, které jsem o tomto výzkumu napsal.¹⁰⁵

Ústředními pro toto nastavení mysli byly záležitosti moci a bezmoci, nadvlády a poddanství, svobody a otroctví, kontroly a vzpoury, identity a anonymnosti, pravidel donucování a omezujících rolí. Tyto sociálně psychologické konstrukty se stanou operačně reálnými tím, že všichni subjekti dostanou vhodnou uniformu, použijí se vhodně kulisy (pouta na ruce, pendrek, pšštálky, znaky na dveřích a v místnostech), chodbové dveře se nahradí mřížemi, vytvoří se vězeňské cely bez oken a hodin, které by udávaly čas, stanoví se ústavní pravidla, která nahrazují jména vězňů čísly, u dozorců pak tituly (pan vyšetřovatel, strážný, vrchní dozorce), což dává dozorcům moc nad vězni.

Subjekti byli vybráni téměř stoprocentně z těch, kteří odpověděli na inzerát v místních novinách. Byli podrobeni souboru pěti psychologických testů, uváděli osobní historii a byl s nimi proveden hloubkový rozhovor. Dvaceti čtyřem z nich, kteří byli vyhodnoceni jako nejnórmálnější a zdraví v každém ohledu, byly náhodně přiděleny role vězňů a dozorců, půl na půl. Studenti-vězni byli nečekaně pozatýkáni policisty z policejní služebny v Palo Alto, která s naším plánem spolupracovala. Zatýkající důstojník postupoval formálně korektně, „zločince“ odvezl na policejní staci, provedl zápis a každý z vězňů byl odveden do vězení, které bylo umístěno v rekonstruovaném podzemí naší katedry psychologie.

Vězeňské uniformy byly hadry s identifikačním číslem vězně. Dozorci nosili uniformy vojenského střihu a postříbřené sluneční brýle pro posílení anonymity. V kteroukoli dobu bylo 9 vězňů na dvoře, 3 v cele a přítomni byli 3 strážní, kteří pracovali v osmihodinových směnách. Data

¹⁰⁴ P. G. Zimbardo, C. Haney, C. Banks a D. Jaffe, „The mind is a formidable jailer: A Pirandellian prison“, *The New York Times Magazine*, 8. dubna 1973, str. 38nn.

¹⁰⁵ Viz článek citovaný v předcházející poznámce a dále: P. G. Zimbardo, „On transforming experimental research into advocacy for social change“, in M. Deutsch a H. Hornstein (eds), *Applying social psychology: Implications for research, practice, and training*, Erlbaum, Hillsdale 1975, str. 33-66.

se sbírala systematickým zaznamenáváním na video, tajnými odposlechy rozhovorů vězňů v jejich celách, rozhovory a testy v různých dobách během výzkumu, záznamy po skončení experimentu a přímými skrytými pozorováními.

Podrobná chronologie a úplnější popis behaviorálních reakcí, které pokus vyvolal, jsou uvedeny v člancích, na něž se odkazovalo už výše, v dalším článku¹⁰⁶ a na adrese www.prisonexp.org.

Pro naše účely stačí jednoduše říci, že negativní situační síly získaly nadvládu nad pozitivními dispozičními tendencemi. Zlo situace triumfovalo na dobrými lidmi. Náš projekt, plánovaný na dva týdny, musel být ukončen už po šesti dnech, protože jsme byli svědky patologických úkazů. Mírumilovní mladíci se chovali ve svých rolích dozorců sadisticky, ponižovali jiné mladé lidi, ubližovali jim a způsobovali utrpení, jako by šlo o nějaké nižší lidi. Někteří dozorcí dokonce říkali, že jim to dělalo potěšení. Jiní, inteligentní a zdraví studenti, se chovali patologicky, mnozí se „citově zhroutili“ jako při stresu, dokonce tak, že pět z nich muselo pokus ukončit během prvního týdne. Jejich kolegové, kteří se lépe přizpůsobili situaci, byli ti, kteří bezduše dodržovali příkazy, slepě poslouchali autoritu, která jim dovolila odlidšťovat a ponižovat vězně stále více každým dnem a nocí. Jediná osobnostní proměnná, která měla nějakou signifikantní prediktivní hodnotu, byla proměnná na F-škále autoritářství: čím vyšší bylo skóre, tím více dnů přežil vězeň v této totálně autoritářské situaci.

Pokus jsem ukončil nejen kvůli zvyšující se úrovni násilí a degradace ze strany dozorců vůči vězňům, což bylo dobře patrné při prohlížení videozáznamů jejich vzájemného styku, nýbrž i proto, že jsem si byl vědom proměny osobnosti, kterou jsem sám prožíval. Stal jsem se vrchním dozorcem, což byla druhá role, kterou jsem hrál vedle vedení výzkumu. Začal jsem mluvit, chodit a jednat jako rigidní ústavní autoritářská postava, která se stará více o bezpečnost „svého vězení“ než o potřeby mladých lidí, svěřených do jeho péče jakožto psychologovi. V jistém smyslu jsem za nejhlubší míru moci situace pokládal rozsah, v němž proměňovala mne. Na konci výzkumu jsem uspořádal rozsáhlou debatu s dozorcí i vězni

a pak jsem je po celá léta pravidelně sledoval. Naštěstí se neobjevily žádné negativní trvalé následky tohoto mocného prožitku.

ZLO NEČINNOSTI

„Jediné, co je zapotřebí k tomu, aby zlo vítězilo, je, aby dobří lidé nic nedělali.“ Toto důležité poselství, jímž uvádím tento oddíl, pochází od státníka Edmunda Burka.

Hovoříme-li o zlu, soustředujeme se na násilné, ničivé činy, jenže i nekonání se může stát zlem v případech, kdy je nezbytná pomoc, nesouhlas či neposlušnost. Sociální psychologové spustili alarm, když se smutné proslulý případ Kitty Genovese objevil v novinových titulcích. Když byla Kitty Genovese sledována, pobodána a nakonec zavražděna, 39 lidí v obytném bloku slyšelo její křik a nikdo z nich jí nepomohl. Byl to důležitý příklad necitelnosti newyorčanů, jak o něm referovala četná média. Námitky proti této dispoziční analýze přišly v podobě série klasických studií Bibba Lataneho a Johna Darleye¹⁰⁷ o zásazích přihlížejících. Jedním z hlavních nálezů bylo, že jsou-li lidé ve skupině a zjistí, že tam jsou i jiní, mají menší sklon pomoci, než když jsou sami. Přítomnost jiných rozptyluje smysl osobní zodpovědnosti každého jedince.

Velivnou ukázkou selhání při pomoci jiným v nouzi předvedli John Darley a Dan Batson.¹⁰⁸ Představte si, že jste student teologie a že jdete kázat o dobrém Samaritánovi. Toto vaše kázání má být nahráno na video pro účely psychologického výzkumu o efektivní komunikaci. Představte si dále, že kráčíte z katedry psychologie do střediska, v němž se zpracovávají video záznamy. Cestou narazíte na neznámého člověka, který leží v průcho-
du a je v hrozném stavu. Jsou nějaké okolnosti, za nichž byste si dokázali představit, že byste přestal být dobrým Samaritánem? Co třeba tlak času? Co by pro vás znamenalo, že na kázání přijdete pozdě? Vsadil bych se, že jste přesvědčeni o tom, že na tom nezáleží, že byste se zastavili a pomohli bez ohledu na okolnosti. Opravdu? Vždyť jste student teologie, který

¹⁰⁷ B. Latane a J. M. Darley, *The unresponsive bystander: Why doesn't he help?*, Appleton-Century Crofts, New York 1970.

¹⁰⁸ J. M. Darley a D. Batson, „From Jerusalem to Jericho: A study of situational and dispositional variables in helping behavior“, *Journal of Personality and Social Psychology*, 27, 1973, str. 100-108.

¹⁰⁶ P. G. Zimbardo, C. Maslach a C. Haney, „Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, transformation, consequences“, in T. Blass (ed.), *Obedience to authority: Current perspectives on the Milgram Paradigm*, Erlbaum, Mahwah 1999, str. 193-237.

právě přemýšlí o pomoci cizím lidem v nouzi, jak je to velmi chváleno v Bibli.

Výzkumní pracovníci postavili studenty princetonského teologického semináře náhodně do tří situací, které se lišily mírou času, který studenti měli na to, aby přešli od asistentů, kteří jim přidělili jejich roli v experimentu, do komunikačního centra, které mělo zajistit nahrávku jejich promluvu o dobrém Samaritánovi. Závěr: nestaňte se obětí v nouzi, mají-li lidé zpoždění a spěchají, protože 90 procent z nich vás patrně mine a nepomůže vám! Čím více času si seminaristé mysleli, že mají, tím větší byla pravděpodobnost, že se zastaví a pomohou. Situační proměnná tlaku času ovlivňovala nejvíce změny v pomoci, aniž bylo třeba se odvolávat na nějaké dispoziční vysvětlení, že studenti teologie jsou necitelní, cyničtí nebo lhotejní, jak se to předpokládalo u těch, kteří nepomohli Kitty Genovese.

Kromě pachatelů zla existují téměř vždy i ti, kteří vědí, co se děje, a přesto nepomohou, neodporují zlu, a touto svou nečinností tam, kde by měli konat, dovolí zlu, aby pokračovalo. Ve stanfordském vězeňském pokusu existovali sice dobří dozorcí, kteří vězňům neubližovali, ani jednou se však nepostavili proti ponižování, které prováděli zlí dozorcí. V případech zneužívání ve vězení Abu Ghraib se ukázalo, že mnoho lidí o tom vědělo, dokonce i lékaři a sestry, nikdo však nezasáhl.¹⁰⁹

MUČITELÉ A POPRAVČÍ: PATOLOGICKÉ TYPY SITUAČNÍCH IMPERATIVŮ?

Málo se o tom debatuje, ale systematické mučení lidí jinými lidmi představuje jednu z nejtemnějších stránek lidské povahy. Já i mí kolegové jsme zvažovali, jak by se dispoziční zlo mohlo projevit u těch, kteří denně páchali zlo v Brazílii jako policisté, kteří měli vládou dovoleno mučením nepřátel státu získávat doznání. Začali jsme tím, že jsme se soustředili na mučitele a snažili se pochopit jejich duše a cesty, jimiž byli formováni okolnostmi, museli jsme však rozšířit naši analytickou síť tak, aby se

do ní chytli i jejich druzi ve zbrani, kteří vykonávali jinou část násilí – příslušníci popravčích čet. Měli „společného nepřítele“ – muže, ženy a děti, kteří i když to byli občané jejich státu, ba dokonce to byli i jejich sousedé, byli „autoritami“ prohlášeni za hrozbu národní bezpečnosti země. Někteří museli být efektivně eliminováni, jiní, kteří mohli znát tajné informace, museli být přinuceni doznat se ke své zradě.

Při uskutečňování svého poslání se mohli tito mučitelé spoléhat na „tvorivé zlo“ ztělesněné v mučicích nástrojích a technikách, které byly zdokonalovány po staletí od dob inkvizice napřed představiteli církve, pak národního státu. Přidávali však k tomu dávku improvizace, aby se vyrovnali s konkrétním odporem a odolností nepřítele, který stál před nimi, tvrdil svou nevinu, odmítal uznat vinu a nenechal se zastrašit. Aby se tito mučitelé zdokonalili, bylo třeba dlouhé času a zkoumání lidských slabostí, na rozdíl od úkolu popravčích čet, které pod příkrývkou anonymity, s dobrými zbraněmi a skupinovou podporou mohli plnit svou povinnost rychle a neosobně. Pro mučitele to nikdy nemohla být jen pouhá práce. Při mučení vždy dochází k osobnímu vztahu, který je nezbytný pro pochopení toho, jaký druh mučení se má použít, jak silné musí být mučení této osoby v tuto chvíli. Špatný druh mučení nebo příliš malé mučení znamená: žádná doznání. Příliš silné mučení může zase vést k tomu, že oběť zemře dříve, než se dozná. V obou případech je to neúspěch mučitele. Kdo se naučí volit správný druh a stupeň mučení k získání požadovaných informací, toho budou nadřízení chválit a odměňovat.

Jaký druh lidí by mohl konat takové činy, kdyby tyto činy neměly spočívat na sadistických impulsech a na historii sociopatických životních zkušeností, mají-li mučit denně po léta své bližní? Byli tito pachatelé násilí vychováni na rubu ostatních lidí, vyklíčili z vadných semen, vyrašili z chorobných kmenů, jsou pleveli? Nebo si lze představit, že by mohli být naprogramováni k uskutečňování svých žalostných skutků prostřednictvím nějakých identifikovatelných a opakovatelných programů? Lze identifikovat nějakou sadu vnějších podmínek, situačních proměnných, která přispívá k vytvoření těchto mučitelů a vrahů? Pokud nejsou jejich zlé skutky převeditelné na nějaké vnitřní defekty, nýbrž je možné je spíše přisoudit vnějším silám, které na ně působí – politickým, ekonomickým, sociálním, historickým a prožitkovým složkám jejich policejního výcviku, pak

¹⁰⁹ P. G. Zimbardo, „Gharaib: The evil of inaction, and the heroes who acted“, *The Western Psychologist Newsletter*, srpen 2004, str. 4, 5.

bychom mohli být s to zobecňovat přes kultury a zjistit ty principy, které jsou zodpovědné za tuto pozoruhodnou proměnu. Martha Higgins, Mika Haritos-Faouros a já jsem vedli hloubkové rozhovory s tuctem těchto vykonavatelů a nedávno jsme publikovali shrnutí našich metod a nálezů.¹¹⁰ Mika už dříve provedl podobný výzkum mučitelů, vycvičených řeckou vojenskou juntou a naše výsledky se do velké míry shodovaly s jeho.¹¹¹

Sadisté se vylučují z procesu výcviku, protože nejsou ovladatelní, činí jim potěšení způsobovat bolest, a tudíž se nedokáží soustředit na cíl, jímž je získat doznání. Na základě všech našich dokladů nebyli tito pachatelé násilí před vykonáváním své nové role nijak odlišní či deviantní, ani se u nich nevyskytly řádné trvalé deviantní sklony či patologie v letech, které následovaly po skončení jejich rolí mučitelů a popravicích. Jejich proměna se dala plně vyložit jako důsledek výcviku, jehož se jim dostalo pro tuto novou roli, skupinového kamarádství, přijetí ideologie národní bezpečnosti a víry v socialisty-komunisty jakožto nepřátele jejich státu. Byli též ovlivněni tak, aby se cítili být zvláštní, lepší než ostatní lidé ve veřejných službách, aby se cítili být nad nimi, dále utajením jejich poslání, neustálým tlakem, aby získávali požadované výsledky bez ohledu na únavu či osobní problémy. Podáváme zprávu o mnoha detailních případech, které dokládají obyčejnost těchto lidí, kteří se podíleli na nejohavnějších činech, schvalovaných jejich vládou v oné historické době, které však jsou reprodukovatelné v tuto dobu při jakékoli národní posedlosti národní bezpečnosti a strachem z terorismu, který dovolí, aby se potlačily základní svobody jedinců.

¹¹⁰ M. Higgins, M. Haritos-Faouros a P. G. Zimbardo, *Violence workers: Police torturers and murderers reconstruct Brazilian atrocities*, University of California Press, Berkeley 2002.

¹¹¹ Mika Haritos-Faouros, *The Psychological Origins of Institutionalized Torture*, Routledge, London 2002.

SEBEVRAŽEDNÍ ATENTÁTNÍCI: BEZDUŠÍ FANATICI NEBO ÚMYSLNÍ MUČEDNÍCI?

Je překvapivé, že se to, co platí pro tyto vykonavatele násilí, dá srovnat s povahou transformace mladých palestinských studentů na sebevražedné atentátníky, kteří zabíjejí Izraelce. Nedávná líčení ve sdělovací prostředcích jsou už blízka nálezům systematictějších analýz procesů, jimiž se mladíci stávají sebevražednými atentátníky.¹¹² Od září 2000 došlo k více než 95 sebevražedným bombovým atentátům Palestinců proti Izraelitům. Původně a nejčastěji byli atentátníky mladí muži, nedávno se však k nim připojilo půl tuctu žen. Ti, na něž bylo útočeno, i vnější pozorovatelé je prohlašovali za nesmyslné, bezduché vrahy, jinak to však připadalo těm, kteří do toho byli blíže zapojeni. O těch, kteří přijali tuto fatalistickou roli, se soudilo, že se jedná o chudé, zoufalé, sociálně izolované, nevzdělané mladé lidi, bez kariéry a bez budoucnosti. Tímto stereotypem otřáslly skutečné portréty těchto mladých mužů a žen, z nichž mnozí byli studenti s nadějí na lepší budoucnost, inteligentní, přitažliví, spjatí se svou rodinou a společnostmi.

Izraelský psycholog Ariel Merari, který tento jev studoval mnoho let, popsal společné kroky na cestě k explozivní smrti. Starší členové extremistické skupiny nejprve vyberou určité mladé lidi, kteří se zdají mít silné vlastenecké cítení, a to na základě jejich projevů na protiizraelských shromážděních nebo za základě podpory některých věcí islámu či palestinských akcí. Tyto jedince pak pozvou k debatám o tom, jak vážné milují svou zemi a nenávidí Izrael. Pak je požádají, aby se věnovali výcviku v tom, jak své kletby proměnit v činy. Z těch, kteří souhlasí, jsou vytvořeny skupinky 3 až 5 podobných mladých lidí, nacházejících se na různých etapách cesty k tomu, aby se stali sebevražednými atentátníky. Starší je učí různým trikům – jak vyrábět pumy, jak se maskovat, jak vybírat a časovat cíle. Jejich privátní odhodlání pak zveřejní na videu, na

¹¹² S. Atran, „Who wants to be a martyr?“, *New York Times*, 5. května 2003, str. 23; J. Bennet, „A scholar of English who clung to the veil“, *New York Times*, 30. května 2003, str. A1, A14; B. Hoffman, „The logic of suicide terrorism“, *The Atlantic Monthly*, červen 2003, str. 40-47; A. Merari, „The readiness to kill and die: Suicidal terrorism in the Middle East“, in W. Reich (ed.), *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, states of mind*, New York: Cambridge University Press, New York 1990; A. Merari, „Suicide terrorism“, předneseno na *First Conference of the National Center for Disaster Psychology and Terrorism*, Palo Alto, 4. a 5. října 2002; G. Myer, „A young man radicalized by his months in jail“, *New York Times*, 30. května 2003, str. A1, 14.

némž se označují za „živé mučedníky“ pro islám a pro lásku k Alláhovi. V jedné ruce drží korán, v druhé pušku a páska na čele je znamením jejich nového statutu. Toto video je zavazuje k dokonání činu, neboť je zasláno domů rodině před uskutečněním konečného plánu. Tito rekruti si také představují, že nejen oni získají místo vedle Alláha, ale že i jejich příbuzní budou mít právo zaujmout vysoké postavení v nebi díky jejich mučednictví. Rodině se také dostane značné finanční podpory jakožto daru za jejich oběť.

Jejich fotografie byly na plakátech vylepovaných na zdech všude v komunitě v tu chvíli, kdy úspěšně dokončili své poslání – aby se tak stali inspirujícími vzory. K potlačení obav z bolesti způsobené vybuchujícími hřebíky a jinými částmi pum jim říkali, že ještě než dopadne první kapka jejich krve na zem, už budou sedět vedle Alláha a nebudou cítit žádnou bolest, jen rozkoš. Zásadním motivem pro mladé muže byl příslib nebeského požehnání a nevinnosti v dalším životě. Stali se hrdiny a hrdinkami, modelovali sebeobětování pro další kádr mladých sebevražedných atentátníků.

Můžeme vidět, že tento program používá rozmanité sociálně psychologické a motivační principy k proměně kolektivní nenávisti a obecné zuřivosti na posvěcený, vážně vypočítaný program indoktrinace a výcviku jedinců, aby se stali živými mučedníky. Není to ani bezduché, ani nesmyslné, je to jen velmi odlišné nastavení mysli s odlišnou citlivostí, které jsme si zvykli vídat u mladých dospělých v naší zemi. Nedávný televizní program o sebevražedných atentátnících zašel až tak daleko, že je popisoval spíše jako dívky ze sousedství než jako divné fanatičky. Úděsné na nástupu tohoto nového sociálního fenoménu je právě to, že mnohě inteligentní mladé lidi lze přesvědčit a nasměrovat k představám, že jejich život skončí sebevražedným pumovým výbuchem a že je to něco, co je třeba přivítat.

Máme-li čelit těmto mocným taktikám náborových agentů, pak musíme nabídnout příští generaci smysluplné, život podporující alternativy. To vyžaduje nové národní vedení, které využije každé vyjednávací strategie, která by vedla k míru a nikoli k smrti. Vyžaduje to, aby tito mladí lidé měli společné hodnoty, vzdělání, schopnosti, něco, co je spoju-

je, nikoli rozděluje. Sevebražda, vražda jakékoli mladé osoby je trhlinou v síti lidského společenství a my starší ze všech národů se musíme spojit, abychom ji zacelili. Podporování obětí mladých s cílem prosazovat ideologie starých lze pokládat za podobu zla z kosmičtější perspektivy, která přesahuje lokální politiky a účelové strategie.

NAPŘED SHRNEME, PAK BUDEME POKRAČOVAT

Skončím některými pojetími toho, co se podílí na obrácení záporných procesů, které jsme zkoumali, a to tak, že načrtnu některé ideje o proměně směrem k dobru. Než tak učiním, chtěl bych povědět krátce o své roli experta-svědka v případě jednoho dozorce, který se podílel na zneužívání vězňů v Abu Ghraib. V říjnu 2004 jsem prostřednictvím uzavřeného televizního okruhu vystupoval jako svědek u vojenského soudu v Bagdádu na obhajobu seržanta Ivana Fredericka. Uvedu některé klíčové body, které jsem vznesl, a dále to, co jsem se dozvěděl o situační moci z tohoto soudního přelíčení a z možnosti nahlédnout do řady zpráv vojenských vyšetřovatelů i z mé osobní analýzy tohoto mladého vojáka.

V psychologii je samozřejmostí, že osobnost a situace interagují při vytváření chování tak, jako interagují kulturní a sociální rozdíly. Ve svém výzkumu v posledních třiceti letech jsem se pokoušel ukázat, že situace má na lidské činy mnohem větší vliv než se obecně uznávalo většinou psychologů i širší veřejností. Nad tímto situacionistickým přístupem však stále převládá tradiční dispoziční perspektiva, podporovaná spoléháním na individualistickou orientaci, která je ústřední v anglo-americké psychologii i v našich lékařských, vzdělávacích, psychiatrických, právních a náboženských institucích. Uznání situačních sil neomlouvá chování jimi vyvolané. V mnoha kruzích je každý pokus o situační analýzy odmítán jako pouhé „omlouvání“ [„excusiology“ – „omluvnictví“]. Předpokládá se, že lidé vždy ovládají své chování, jednají na základě svobodně vůle a tudíž jsou zodpovědní za všechny své činy. Pokud nejsou nemocní, pak ti, kteří konají chybně, by měli vědět, že konají chybně a že budou potrestáni. Situace se pokládá za soubor málo relevantních vnějších okolností.

Zaujetí situační perspektivy poskytuje základ poznání, které dovoluje posun od zjednodušujícího „obviňování oběti“ a neúčinného individualistického zacházení, jímž se má zločinec změnit, k hlubším pokusům o odhalení kauzální sítě, která by se měla změnit, má-li se takovému chování bránit, mařit je nebo zastavit. Citlivost na situační determinanty chování také vede k ostražitosti vůči rizikům, aby tak bylo možno se vyhnout budoucím situacím zranitelnosti nebo tyto situace měnit.¹¹³

Ze zde načrtnutých idejí vystupuje do popředí několik vzájemně propojených dimenzí. Za prvé bychom si měli být vědomi, že řada zdánlivě jednoduchých situačních faktorů může mít vliv na naše chování větší, než se zdá být možné. Zde naznačený výzkum spolu s jinými výzkumy mých kolegů uvedenými v této knize,¹¹⁴ zdůrazňuje silný vliv rolí, pravidel, přítomnosti jiných, vznikajících skupinových norem, skupinové identity, uniformy, anonymity, sociálního modelování, přítomnosti autority, symbolů moci, tlaku času, sémantických rámců, stereotypových obrazů a nálepek apod.

Za druhé, situacionistický přístup nově definuje hrdinství. Podlehne-li většina obyčejných lidí takovým tlakům směrem k poddajnosti a přizpůsobivosti, pak by se ta menšina, která odporuje, měla pokládat za hrdiny. Uznání speciální povahy tohoto odporu znamená, že bychom se měli poučit z jejich příkladu při zkoumání, jak se vymknout z takových donucovacích nátlaků. To souvisí s druhým námětem, totiž s podporou rozvoje podstatné, ale ignorované oblasti psychologii – hrdinů a hrdinství.

Za třetí by nás měl podle mého názoru situacionistický přístup povzbuzovat všechny k osobní pokoře při pokusech pochopit „nemyslitelné“, „nepředstavitelné“, „nesmyslné“ zločiny. Místo toho, abychom okamžitě zaujali vysoký morální postoj, který nás dobré lidi odlišuje od lidí zlých, a nepárali se s analýzou kauzálních faktorů v takové situaci, nám situacionistický přístup nabízí přednost „atribuční shovívavosti“: jakýkoli čin, zlý nebo dobrý, který kdy nějaká lidská bytost vykonala, byste mohli vyko-

nat také vy i já – pokud bychom podléhali týměž situačním silám. Pokud tomu tak je, pak se pro nás stává příkazem přestat se morálně pohoršovat a chtít se pomstít zločincům. Místo toho bychom měli odhalovat kauzální faktory, které je mohly svést tímto bludným směrem.

Zjevným současným příkladem těchto principů je hon na „zločinecké“ dispozice, které charakterizují teroristy a sebevražedné atentátníky, místo toho, aby se pracovalo na pochopení povahy psychologických, ekonomických a politických podmínek, které podporují zobecněnou nenávist k nepřátelskému národu včetně našeho vlastního, takovou, že mladí lidé jsou ochotni obětovat své životy a vraždit jiné lidské bytosti. „Válku s terorismem“ nelze nikdy vyhrát výhradně plány na nalezení a zničení teroristů, protože každý jedinec, kdekoli a v kteroukoli dobu, se může stát aktivním teroristou. Jen pochopením situačních determinant terorismu lze vypracovat programy pro získání srdcí a mysli potenciálních teroristů k tvořivosti a nikoli k ničení. Není to úkol jednoduchý, je však podstatný a vyžaduje použití sociálně psychologických perspektiv a metod v rozsáhlém, dlouhodobém plánu na změnu postojů, hodnot a chování.

NA CESTĚ K POCHOPENÍ TOHO, K ČEMU DOCHÁZELO VE VĚZENÍ ABU GHRAIB

Násilí amerických dozorců na iráckých vězňích ve věznici Abu Ghraib vyděsilo lidi po celém světě, zvláště proto, že poprvé v dějinách bylo toto násilí podrobně ukázáno na fotografiích. Jak mohli tito muži a ženy dělat tak strašné věci bezbranným vězňům? Vojenským velením byli odsouzeni jako „mravně zkažení“ a v tisku se hovořilo o tom, že šlo o několik „shnilých jablek“. Měli vypadat jako výjimky z pravidla, že američtí vojáci jsou dobří mladí muži a ženy pyšně sloužící své zemi, aby uchovali svobodu a pokrok ve věci demokracie. Obrazy zvrhlého ponižování americkými vojáky byly ranou obrazu, který vytvářela Bushova vláda. Po původním soustředění se vlády na to, jak „přijít na kloub“ tomuto neřádku, následovala orientace na dispozice, která obviňovala z tohoto patologického chování osoby se sadistickými a jinými patologickým sklony.

¹¹³ Ke kvantitativnímu shrnutí důsledků sto let trvajícího sociálně psychologického výzkumu viz F. D. Richard, C. F. Bond a J. J. Stokes-Zoota, „One hundred years of social psychology quantitatively described“, *Review of General Psychology*, 7, 2003, str. 331-363.

¹¹⁴ Rozumí se kniha, v níž je otištěna tato kapitola. Pozn. překl.

Stal jsem se expertním svědkem v případě jednoho z těchto dozorců, seržanta, který byl velitelem oně noční směny, kdy k tomu došlo. Udělal jsem to zčásti i proto, abych do hloubky pochopil povahu oně situace i lidské povahy tohoto mladého člověka, seržanta Ivana „Chipa“ Fredericka na základě prohlídky všech dostupných vyšetřování i osobního styku a hodnocení toho vojáka.

Svědectví v jeho prospěch jsem podal prostřednictvím televizního spojení z americké námořní základny v Neapoli s probíhajícím soudem v Bagdádu (kam jsem odmítl jet z obav o svou bezpečnost). Uvedu nyní krátce, co jsem se dozvěděl o této osobě, této situaci a systému a popíši rozsudek vojenského soudu.

Vše, co jsem se mohl dozvědět o vězení Abu Ghraib, oddělení 1-A, vyšetřovacím centru „měkkého mučení“ mi ukazovalo, že při noční směně v tomto vězení se vyskytovalo prakticky všechno ze sociálně psychologických procesů, které probíhaly ve stanfordském vězeňském pokusu. Jedno nezávislé vyšetřování (které vedl James Shlesinger) skutečně poukazovalo na detailní shody mezi oběma vězeními – mým fiktivním vězením a příliš reálnou hrůznou věznicí.

Navíc k tomu nebyli dozorcí vycvičenými vojáky, nýbrž záložníky, kteří byli k této práci přinuceni bez jakéhokoli výcviku pro tuto obtížnou roli zvláštního posláni, vykonávali ji bez dohledu nadřízených a bez osobní odpovědnosti. Vznikala tam jakási norma podpory a odměny za ponižování vězňů a za fyzické násilí, které mělo připravit vězně na výslechy tím, že „změknou“. Tato implicitní norma byla vytvářena civilními vyšetřovateli, vojenskou policií, CIA a celým řetězem vojenského i administrativního velení.

Požádal jsem soudce, aby zvážil doklady z každé z následujících tří oblastí dříve, než vynese rozsudek a odsoudí tohoto vojáka:

Dispoziční: doklady o jeho osobní patologii, sadistických sklonech, s nimiž přišel do této situace. Také však i doklady o kladných rysech, hodnotách a základech osobnosti.

Situační: doklady o hrozných pracovních podmínkách během oně noční směny v tomto vězení a zvláště pak o povaze situace, které musel tento voják čelit.

Systémové: doklady o širších podmínkách, které vyvolaly a udržovaly tuto situaci, se soustředěním se na povahu vedení a cíle vyšetřovacího střediska.

Co se dispozic tohoto tzv. „shnilého jablka“ týče jsem mohl podat zprávu, že tento voják byl zcela a jednoznačně „normální“ ve všech měřítkách, která vypracoval vojenský klinický psycholog (a která byla nezávisle validizována civilním expertem na hodnocení testů). Neexistovaly žádné doklady o psychopatologii, nevyskytovaly se žádné sadistické sklony. Jedinými negativními rysy byly: posedlost pořádkem, čistotou, disciplínou, osobním vzhledem – což všechno chybělo v nepořádku, chaosu a každodenním zmatku v Abu Ghraib! Strávil jsem s Chipem a jeho ženou celý den, vedl s ním čtyřhodinový hloubkový interview, který mne dovedl k tomuto závěru:

Tento záložník je americkým mladým mužem, stejným jako jeho vrstevníci, dokonce téměř stereotypově. Je velmi vlastenecký, je to syn horníka ze Západní Virginie, navštěvoval pravidelně bohoslužby baptistické církve, chodil na lov, rybařil, hrál softball, měl mnoho blízkých přátel, žil v dobrém manželství s Martou, afro-americkou ženou, byl milovaným nevlastním otcem dvou dcer a když přišel do tohoto vězení, nacházel se v dobrém fyzickém i psychickém stavu. Byl dobrým dozorcem v maloměstské civilní lehčí věznicí se 100 vězni. Chip byl záložníkem po mnoho let a neměl žádný negativní záznam v rejstříku. Byl to vzorový záložník, pyšný na službu v Iráku. Dokud nepřišel do Abu Ghraib, pracoval s malými dětmi v malé vesnici a začal se učit arabsky, aby mohl lépe komunikovat s Iráčany.

Co se situačních podmínek a behaviorálního kontextu týče, jsem mohl popsat nemožné pracovní podmínky, které hraničily s podmínkami nelidskými – jak pro dozorce, tak pro vězně. Nejprve bylo evidentní, že v tomto vězení panovaly procesy přímo srovnatelné s těmi, které byly pozorovány ve stanfordském vězeňském experimentu – odosobnění, odlidštění, morální uvolněnost, sociální modelování, tlaky na přizpůsobivost, anonymita místa, pasivně přihlížející lidé, rozdíly v moci, zneužití vynucené nahoty, sexuálně ponižující taktiky a většina ostatních kontextových proměnných, které byly součástí stanfordského vězeňského experimentu. Navíc k nej-

horšímu násilí v obou případech docházelo při nočních směnách. Pracovní podmínky Chipa byly nelidské, sloužil ve dvanáctihodinových směnách (od 16 hodin do 4 ráno) sedm dnů v týdnu, 40 dnů bez volného dne, pak 14 dnů po jednom dnu volném. Vedle těchto neuvěřitelných pracovních požadavků byla úroveň vyčerpání a stresu zhoršována ještě chaotickými podmínkami, nezdravým a špinavým okolím, které neustále smrdělo jako hnusná stoka. Ke sprchování měli omezený příděl vody a často docházelo k výpadkům proudu, což vytvářelo nebezpečné příležitosti k útokům vězňů. Tomuto mladému muži bez zvláštního výcviku pro toto poslání bylo svěřeno zpočátku více než 300 vězňů, přičemž tento počet v krátké době vzrostl na 1000. K tomu měl 12 dozorců z řad záložníků a 30 iráckých policistů, kteří často do věznice pašovali kontraband. Zřídka opouštěl věznici, když nebyl ve službě, spával v cele v jiné části vězení, přicházel o snídani, přestal cvičit a nestýkal se ani se společností. Oddělení 1-A se stalo jeho jediným místem pobytu.

To by jej kvalifikovalo pro totální pracovní vyhoření [total job burnout].¹¹⁵ Ke všem těmto situačním silám, které narušovaly obvyklé usuzování a rozhodování přibyl ještě intenzivní každodenní strach, který Chip i další dozorcí pociťovali, protože toto vězení bylo cílem četných útoků vzbouřenců, při nichž bylo zabito 5 amerických vojáků a 20 vězňů, další byli zraněni téměř každodenními granátovými útoky v té době, kdy byl Chip ve službě. Nakonec musíme vzít v úvahu i jeho pocity odplaty proti sedmi vězňům, kteří se vzbouřili v jiné části věznice a byli posláni do oddělení 1-A k „bezpečnému uvěznění“ a také pocit odplaty proti čtyřem jiným iráckým vězňům, kteří znásilnili vězně – chlapce. Frederick si stěžoval nadřízenému důstojníkovi na taková nebezpečí, pokud budou dávaní dohromady adolescenti s dospělými (stejně jako duševně narušení vězni s vězni s tuberkulózou a jinými nakažlivými nemocemi v obecné populaci), bylo mu však vytčeno, že nechápe, že je válka a že se musí používat výjimečná opatření. Dvěma dalšími situačními faktory byla přítomnost dominantního charismatického skupinového vůdce, který začal s některými z těchto násilných činů a podněcoval ostatní, aby se k němu přidali, dále pak

přítomnost digitálních kamer, které usnadňovaly dokumentaci a dokonce dovolovaly zaznamenat i dominanci těchto dozorců nad vězni v o-
něch „trofejních fotografiích“.

S přihlédnutím k systémovým vlivům, které vytvářelo ohavné prostředí, do něj armáda uvrhla Chipa Fredericka a další, se nyní obrátím ke shrnutí všech pěti vojenských vyšetřování, která mi byla dostupná. Všechny poukazují na chyby velení, nedostatek vedení a lhostejnost, rozporné požadavky při velení. Tato nezávislá vyšetřování osvětlují naprostou absenci odpovědnosti, nedostatek dohledu a přehledu. Vrchní velitelka vězení nikdy tuto část komplexu své věznice nenavštívila, protože jí její vyšší důstojníci řekli, aby to nedělala. To znamená, že každý věděl, že zde není žádný vrchní dohled. Tyto zprávy poukazují na skutečnost, že žádný z dozorců neměl specifický výcvik pro tuto namáhavou práci s vězni, kteří se od nich kulturně zcela lišili a nemluvili ani jejich jazykem. Tyto zprávy stále dokumentují absenci uspokojování důležitých potřeb v tomto oddělení věznice. Pro tuto tisícovku vězňů neexistoval žádný lékařský či psychologický program.

Kritickou systémovou záležitostí je, že oddělení 1-A bylo vytvořeno pro výslechy zadržených, o nichž se přepokládalo, že znají důležité informace o teroristických skupinách či povstalcích. Tyto výslechy spočívaly na rozmanitých taktikách „měkkého mučení“ civilními i jinými vyšetřovateli. Dozorcí byli vedeni k tomu, aby u zadržených vyvolávali stres a aby s nimi zacházeli špatně, s cílem zlomit je a tak je připravit na doznání.

Několik citací z jedné zprávy (generála Faye) je důležitých pro pochopení systémových vlivů působících v této vězeňské situaci a na tyto dozorce věznice.

„Tím, že vojákům nesdělovali standardy, politiku a plány, schvalovali tito velitelé tiše špatně zacházení s vězni.“

„Vyšší úrovně velení jsou zodpovědné institučně i osobně.“

„Po dobu 7 měsíců personál vojenského zpravodajství údajně vyžadoval, podporoval, přehlížel nebo obtěžoval vojenskou policii [dozorce, kteří byli armádními záložníky] ve věcech špatného zacházení se zadrženými a na tomto zacházení se podílel, přičemž porušoval stanovené postupy vyšetřování a odpovídající zákony ...“

¹¹⁵ C. Maslach, Burnout: The costs of caring, Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1982.

„Ke špatnému zacházení by nedocházelo, kdyby byla dodržována vojenská doktrína a byl proveden náležitý výcvik pro toto poslání.“

„Prostředí, které bylo vytvořeno v Abu Ghraib, přispívalo k výskytu takového chování i ke skutečnosti, že je vyšší autority po dlouhou dobu neodhalily.“

Vojenský soudce nevzal žádný z těchto argumentů při vynesení rozsudku v úvahu, žádný z těchto argumentů nevedl ke snížení maximálního trestu, který Frederick dostal. Soudce tvrdil, že Frederick byl osobně odpovědný za špatné zacházení, měl vědět lépe a skutečně věděl, že jedná špatně, měl svobodnou vůli činit to, co je správné, a přesto konal špatně, dokonce společně s ostatními dozorci. Odsoudil toto „dobré jablko“ k 8 (osmi) letům vězení, k propuštění ze služby, degradoval ho, odebral mu důchodové dávky pro záložníky za 22 let služby v armádě, a poslal ho do Kuvajtu do vězení na samotku (dokud nebude ochoten svědčit proti jiným dozorcům s nimiž se budou soudy konat ve Spojených státech).

Pro mne tento rozsudek představuje triumf bezduchého dispozičního pohledu na takové neobvyklé chování. Celou vinu klade na osobu, ignoruje spoustu situačních proměnných, které přispívaly k špatnému chování a omlouvá zkažený, nezodpovědný vojenský a politický systém, jenž takovou situaci vytvořil, když se hnal do války s terorismem. Vrací nás zpět do dob inkvizice. Nejednalo se o vinu tohoto mladého vojáka, protože ten svou vinu přiznal hned, jak byl obviněn. Šlo o to, zda soud uzná tento celý soubor okolností, které tak zřejmým způsobem proměnily na konatele zla ty, kteří se do této situace dostali jako vzorní vojáci a dobří občané. Náš právní systém nemá mechanismus, jak zacházet s psychologickými analýzami situací a systémů.¹¹⁶

PROSAZOVÁNÍ OBČANSKÝCH CTNOSTÍ, MRAVNÍ ANGAŽOVANOSTI A LIDSKÉ DOBROTY

V tomto posledním oddílu se budeme krátce věnovat velké výzvě dnešnímu světu, totiž prosazovat občanské ctnosti a odpor vůči situačním pokušením přidat se k těm druhům zla, jimiž jsme se zde zabývali.

¹¹⁶ L. Ross a D. Shestowsky, „Contemporary psychology's challenges to legal theory and practice“, *Northwestern University Law Review*, 97, 2003, str. 1081–1114.

Neexistuje žádné jednoduché řešení. Kdyby nějaké bylo, pak už by bylo dávno použito těmi, kteří jsou mnohem moudřejší než já. Mým cílem je naznačit některé spekulace o tom, co by se mohlo udělat na osobní, situační a systémové úrovni, aby se potlačily sklony lidí, které je svádí k přestupkům proti jiným lidem a k porušování základních mravních principů. Má analýza bude i nadále vedena z širší sociálně psychologické perspektivy.¹¹⁷

Na individuální úrovni, na úrovni jedinců, si nejprve představme obrácení Milgramova experimentu, v němž by cílem bylo vytvořit rámec, v němž by se lidé stále více snažili konat dobro, postupně se chovali stále altruističtěji, pomalu, ale jistě by postupovali ke stále pozitivnějším činům, činům ve prospěch společnosti. Místo paradigmatu sloužícího k pomalému upadání do zla, klademe paradigma pozvolného vzestupu směrem k dobru. Myslenkový experiment pro vás čtenáře: jak byste navrhli rámec, v němž by to bylo možné? Pro začátek si možná představte pro každého účastníka v našem vzestupu k dobru experiment, v němž uspořádáme do hierarchie prožitky, činy, které sahají od malinko kladnějších, jež ona osoba je zvyklá dělat, k vyšším „dobrým“ činům, a tak stále až k činům, které jsou pro danou osobu stěží myslitelné. Pro ty, kteří nekonají dobře skutky prostě proto, že na ně nemají čas, by se mohla zavést časová dimenze. Prvním „tlačítkem“ na „generátoru dobra“ by tak mohlo být deseti-minutové psaní díky příteli. Další úrovní by mohlo být dvacetiminutové dávání rad dítěti v potížích. Zvyšování tlaku v novém paradigmatu by pak mohlo vést k tomu, aby účastník souhlasil s tím, že věnuje 30 minut přípravě jídla pro potřebnou osobu. Altruismus se pak stupňuje k strávení několika hodin péčí o dítě, aby si osamělý rodič mohl odpočinout, strávením večera v „polévkové kuchyni“ pro nakrmení hladových, strávením dne tím, že se skupina osířelých dětí vezme do zoologické zahrady, závazek věnovat část vzácného času každý večer nějaké jiné dobré věci atd. Může-li postupný eskalační princip fungovat, aby přiměl lidi ke zlým skutkům, jak ukázal Milgram, nemohli bychom tento proces obrátit s využitím podobného

¹¹⁷ Viz však též důležité myšlenky obsažené v M. E. K. Seligman, „Positive psychology, positive prevention, and positive therapy“, in C. R. Snyder and S. T. Lopez (eds), *Handbook of Positive Psychology*, Oxford University Press, New York, 2002, str. 3–9 o roli pozitivní psychologie a také Shermerovy názory: M. Shermer, *The Science of Good & Evil: Why people cheat, gossip, care, share and follow the golden rule*, Holt, New York 2004.

paradigmatu k přiměnění obyčejných lidí, aby stále více dělali dobré skutky? Náš experiment ve společenském dobru by v ideálním případě skončil tehdy, až by osoba dělala něco, o čem by si nikdy dříve nedokázala představit, že by to dělat mohla, až by jednala tak krajně altruistickým, blahodárným způsobem, že by to bylo cizí vůči jejímu vlastnímu pojetí sebe. Chceme rozšířit toto pojetí na praktické způsoby jemného vedení lidí po cestě stále lepších činů, které pomáhají jiným i jejich společnosti. Cesta dobra by také mohla přispívat k lepšímu udržení životního prostředí. Mohla by vycházet z minimálních aktivit pro zachování životního prostředí k akcím mnohem podstatnějším, které by spočívaly ve finanční pomoci, v obětování času i v osobní angažovanosti pro „zelené“ záležitosti. Vyzyvám čtenáře, aby rozšiřovali toto pojetí na četné oblasti, v nichž by společnost mohla mít užitek z toho, že více občanů jde touto cestou.

Uvážíme-li některé psychologické principy, které podporovaly zlo a o nichž jsem mluvil výše, použijme – podobně jako v příkladu s generátorem dobra – varianty těchto principů k tomu, aby lidé dávali ve svých životech důraz na pozitiva a eliminovali negativa. Zde je mých jedenáct kroků na podporu občanských ctností protikladných deseti krokům ke zlu, které jsem uvedl jakožto rozšíření Milgramova paradigmatu na naše životy.

Posilovat ochotu připustit vlastní chyby, omyly v myšlení i ochotu říci, že jste se mylili. Činí-li se to otevřeně, snižuje to potřebu ospravedlnovat své chyby, pokračovat v chybných či nemorálních činech. Podřezává to motivaci redukovat nesoulad odvoláváním se na veřejnou zodpovědnost tam, kde šlo o špatné rozhodnutí.

Podporovat „pozornost“¹¹⁸, která lidem připomíná rozmanitými způsoby, že nemají žít jako automatictí piloti, nýbrž vždy věnovat chvíli na rozmyšlení situace, před činem uvažovat, nejít bezduše do situací, do nichž by se andělé a citliví lidé báli vstoupit.

Podporovat smysl osobní zodpovědnosti za všechny své činy, uvědomovat si, že podmínky rozptýlené odpovědnosti zakrývají jejich vlastní individuální roli v tom, jaký budou mít jejich činy dopad.

Odrážet i od nejmenších přestupků, podvodů, pomluv, lží, obtěžování a vyhrožování. Vše to je totiž prvním krokem dolů ke zhoršování chování.

Naučit se rozlišovat mezi oprávněnou autoritou, kterou lze uznávat i poslouchat, od autority neoprávněné (jako v Milgramově výzkumu), již je nutno odporovat a neposlouchat ji s cílem tohoto tyрана svrhnout.

Podporovat kritické myšlení od raného věku po celý život. K tvrzením požadovat evidenci, trvat na propracování ideologií tak, aby dokázaly oddělit rétoriku od závěrů zakládajících se na skutečnosti, nezávisle zjišťovat, zda specifické prostředky neospravedlňují vágní a škodlivé cíle.

Oceňovat sociální vzory mravního chování, vyzvedat společensky ty, kteří konají správně, včetně i těch nejnižší postavených, jako byl záložník americké armády Joe Darby, který odhaloval špatné zacházení v Abu Ghraib, i těch, kteří poukazují na zločinnost ve vládě, obchodních společnostech a mafiích.

Respektovat odlišnost lidí, oceňovat lidskou proměnlivost a rozdíly mezi lidmi jakožto základní způsob jak zmenšovat naši vazbu na určitou skupinu lidí, která vede ke zlehčování jiných, k předsudkům a zlu diskriminace.

Měnit sociální podmínky, které vedou lidi k pocitu anonymity, místo toho podporovat podmínky, které dávají lidem pocit zvláštnosti, takže mají smysl pro osobní hodnoty a vlastní cennost.

Být citliví na případy, kdy podléhání nějaké skupinové normě vede k opačným důsledkům, než se zamýšlelo, kdy tyto normy není dobře dodržovat, kdy nezávislost by měla být přednější bez ohledu na odmítnutí touto skupinou.

Nikdy nepřipustit obětování svého vlastního já, své osobní svobody pod příslibem bezpečnosti, protože toto obětování se je vždy reálné a okamžité, zatímco bezpečnost je vzdálenou iluzí. To platí stejně v záležitostech vojenských, jako pro dobře občany, jimž vůdci slibují, že každého ochrání před současnou hrozbou, pokud se vzdají některých ze svých osobních svobod, aby tak vůdci měli větší moc. Tento špatný obchod vždy skončí větší nadvládou nad nimi než nad nepřítelem. Je to první krok k fašistickým vůdcům dokonce i v demokratických společnostech, jak nám připomínal na příkladu Hitlera Erich Fromm,¹¹⁹ platí to však i dnes v mnoha národech.

Doufám, že můj další výzkum i sociálně-politické činy jakožto občana-vědce se zaměří přímo na pochopení toho, jak podporovat dobro ve světě, místo toho, aby se ukazovalo, jak snadné je svěst dobré lidi, aby se stali pachateli zla.

¹¹⁸ E. J. Langer, *Mindfulness*, Addison-Wesley, Reading 1989.

¹¹⁹ E. Fromm, *Escape from Freedom*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1941.

OVLÁDÁNÍ MYSLÍ V ORWELLOVĚ

ROMÁNU 1984: ROMÁNOVÉ POJMY SE V EXPERIMENTU JIMA JONESE V DŽUNGLI STÁVAJÍ OPERAČNÍMI SKUTEČNOSTMI

PŘEDSTAVTE SI, ŽE CÍLEM VAŠEHO NEPŘÍTELE JE OVLÁDNOUT každou vaši myšlenku, pocit a čin tak, že se vám stanou cizími. Jejich vlastnictví převezme stát jakožto součást hlavního plánu na ovládnutí vás a vůle všech vašich blízkých. Uvažte dále, jak byste se cítili, kdybyste odhalili, že cíle tohoto všemocného nepřítele jsou otevřeně vyhlášeny takto: „jednou provždy zničit každou možnost nezávislého myšlení“ (205);¹²⁰ vyloučit okolnosti, které by dovolily, aby „kdekoli na světě existovala chybná myšlenka, byť sebetajnější a sebebezmocnější“ (270); rozdrtit lidská nitra tak, že nikdo už nebude „schopen lásky, přátelství, odvahy nebo pocitovosti“ (271); a nakonec vynutit takovou naprostou poslušnost, že každý občan je „ochoten spáchat sebevraždu, když mu to nařídíme“ (184).

Představte si dále, že tento hrůzný nepřítel není nějakou vnější silou přicházející z cizího národa, nýbrž že je to vaše vlastní vláda; je to Strana vaší vlády. Jak byste vzdorovali vymývání mozků, tomu, abyste se stali otroky takového systému? Jak byste vyvolali vzpouru, jak byste organizovali sílu menšiny, která nechce být ovládána a odlidšťována svou vlastní vládou?

---

¹²⁰ Překlady všech citací z Orwellova románu 1984 jsou převzaty z českého překladu Evy Šimečkové, vydaného v Edici světových autorů nakladatelství Levné knihy KMa, Praha 2000; stránky v závorkách odkazují na toto vydání.

Než začnete svůj plán odporu rozvíjet, musíte pochopit strategii a taktiku ovádání myšlení, kterou využívá váš nepřítel. V této bitvě sil nelidské totalitní kontroly proti duchu každého muže a každé ženy tento systém prohrává, jestliže byt i jen jedna jediná osoba je schopna si zachovat svébytnost, svobodnou vůli a uchovat si smysl pro soucítění s bližními. Absolutní moc tohoto utlačovatelského systému je ohrožena přítomností jednoho jediného disidenta, který se dokáže vysmívat jeho okázalosti, podněcován vzpomínkou na jiný a lepší život, vymyšlením budoucích skutečností, budoucích možných sebevědomých bytostí s možnostmi, které mají smysl, a výběrem těch možností, které jsou schopny života. Systém však pohlíží na takové disidenty jako na „skvrnu, která se musí vymazat“ (270). Strana pak použije veškerou svou moc k odstranění takových skvrn na látce jejího panství.

George Orwell nám předkládá vzor odporu, nepoddajného hrdinu Winstona Smithe, který povstane proti všemoci té podoby systému, která je vylíčena v románu *1984*. Jaké poučení si můžeme vzít z jeho zkoušek a pokusů, aby nám to pomohlo vypořádat se účinněji s tou současnou podobou systému, která fungovala od těch dob, co nám před nějakými padesáti lety Orwell svěřil své představy? Jaká je skutečnost tohoto románového vylíčení mega-vlády ve válce na ovládnutí lidských myslí? Můžeme se poučit o něčem důležitém pro zacházení se současnými a budoucími ohroženími naší svobody a nezávislosti? Své odpovědi rozdělím do šesti částí.

Nejprve vylíčím Orwellovy názory na to, co je v lidské povaze tím podstatným, neboť tyto názory jsou něco jako negativ plánu, který nám odhaluje zdůvodnění, proč používá tolika různých nástrojů kontroly myšlení, z nichž každý je určen k rozkladu určitého aspektu lidskosti.

Pak se podává přehled klíčových rysů těch exotických nástrojů pro kontrolu myšlení – psychologických technologií na modifikaci chování a měnění funkcí mysli –, které Orwell propůjčuje systému.

Následuje analýza problému tvárnosti člověka, který se postaví proti mocným situačním silám. Ukazuji, jak se u Winstona, podobně jako u nás všech, zvyšuje zranitelnost sociálními vlivy, a protože se dopouští „základní atribuční chyby“ [Fundamental Attribution Error], věří paradoxně, že se stává odolnějším. Sociálně-psychologický výzkum situační moci

ilustruje tuto dvojitou tendenci k přeceňování individuální síly a charakteru současně s podceňováním síly jemných aspektů sociální situace, když se pokoušíme pochopit příčiny, které nás mají k tomu, že se chováme tak a tak.

Pak se předvádí kontrast, který ukazuje, co to je stát se „skutečným věřícím“ a nikoli jen přízřebivým členem Strany, a ukazuje se, že Systém chybí, když vyhledává pouze skupinovou přízřebivost a individuální souhlas. Chce-li se zasít ideologie tak, aby v budoucnu rostla sama bez vnější kontroly, pak tento důležitý proces musí spočívat spíše na vnitřním osvojení přesvědčovacího poselství systému.

Krátce se ilustruje, jak se Orwellova románová pojetí kontroly mysli rozšířila a posílila moderními šířiteli vlivu v našem reálném světě. To nacházíme u těch, kteří by nás měli léčit, pečovat o nás, měnit a vychovávat nás. Nejvýrazněji se to projevuje v CIA a v jejím MK-ULTRA programu, který byl použit proti mnoha nevědomým Američanům v období od padesátých do sedmdesátých let a možná ještě i později.

Nakonec předkládám hypotézu, že ty procesy, které vedly k masové sebe/vraždě 912 amerických občanů v džunglích Guayany v roce 1978 – organizované reverendem Jimem Jonesem, pastorem Chrámu Lidí – byly plně vypůjčeny z Orwella. Jonesovy hlavní přístupy k ovládnutí mysli byly modelovány přímo podle mnohých strategií a taktik kontroly mysli a těla, jimž se naučil z Orwellova Systému v románu *1984*. Ten se stal dáblou biblí, která nahradila Jonesovi biblí křesťanskou.

JAKÝ JE ORWELLOVSKÝ POHLED NA LIDSKOU PŘIROZENOST, ODHALUJÍCÍ TECHNOLOGIE OVLÁDÁNÍ MYSLÍ?

Každá z technologií kontroly mysli popsaných v románu *1984* má za cíl buďto rozvrátit nebo ochromit některé osobnostní rysy, které jsou ústřední pro lidského ducha.

- Místo svobody jednání je zde výcvik k poslušnosti.
- Místo svobody sdružování a vzájemné důvěry je zde společenská izolace, vynucená samota a síť slídilů.

- Místo nezávislosti vlastního myšlení je zde *newspeak*, kontrola myšlení a myšlenková policie.
- Místo vnímání a rozhodování na základě skutečnosti je zde popírání smyslových vjemů, *doublethink* a kontrola skutečnosti.
- Místo lidské hrdosti jsou zde zhoubné výslechové taktiky a pokořující hrůzy jednoho z nejstrašnějších děsů v živém snu v místnosti 101.
- Místo vzájemných něžných citů s přáteli a milovanými je zde podmiňování emoční averze, eliminace pohlavních pudů a vyvolávání proválečných nenávistných emocí.
- Používání jazyka k předávání a soustředování kognitivních funkcí se ničí crimestopem a *newspeakem*.
- Osobní soukromí a samota ustupují pod dohledem obrazovky Velkého Bratra.
- Individualita, výjimečnost a odlišnost rovněž ustupují silám crimestopu.
- Sebepojetí, které se zakládá na osobně prožívaných událostech a je uchováno v epizodické paměti, nemůže soupeřit s falsifikačními taktikami selektivní amnézie, které používá Ministerstvo pravdy.

Orwell nám předkládá některé z nejhlubších otázek lidské existence. Co je skutečnost? Jaké jsou nejústřednější, nejdůležitější kvality lidské duše? Co se stane, když se dá intelektu volný průchod bez omezování soucitem či sociálním cítěním? Může jedinec přežít v nepřátelském prostředí bez citelné podpory sociální skupiny, rodiny a přátel, nebo duchovní podpory nábožensko-mýtické ideologie?

CO JE JEDINEČNÉ A ČEHO JE TŘEBA SI VÁŽIT V PODMÍNKÁCH LIDSTVÍ?

Orwell nám ukazuje, co se může stát, jsou-li naše základní předpoklady popřeny či převráceny. Orwell nás má k tomu, abychom nově uviděli to, čeho je třeba si vážit a tudíž to uchovat proti všemu zlu, že je třeba udržet krásu a smysl podmínek lidství. Jedinečnost na-

šeho druhu a každého jedince vychází ze spojení inteligence, vědomí, motivace a citu.

Inteligence nám dává schopnost učit se, pamatovat si, představovat si alternativy a měnit stávající existenci.

Vědomí nám dává uvědomění si sebe jakožto jedinečně na čas vázané bytosti, která je s to rozlišovat vnitřní skutečnosti od skutečností vnějších, přání od toho, co je, a vytvářet si pohled na svět možností, které proměňují naši vizi při omezeních stávajícího stavu.

Motivace dodává energii lidským předsevzetím, vede nás od úmyslů k činům, dovoluje nám vytrvat při směřování k cíli vzdor odporu.

Cít dává barvu kvalitě prožívání v nekonečně mnoha odstínech, které prožívání obohacují a přenášejí nás za život omezující se na prožívání živočišných slastí a strastí.

ČASOVÁ PERSPEKTIVA

Základní pro každou z těchto fluktuací je však vývoj vyvážené časové perspektivy, která optimálně spojuje pojetí minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Lidská mysl je utvořena tak, aby dělila tok prožitků do těchto časových kategorií a obohacovala naše prožitky tím, že se stávají plně součástí sítě toho, co bylo, je a bude v jakémkoli daném okamžiku. Soustředění se na minulost nás spojuje s našimi kořeny, s uvědomováním si nás samých v průběhu času a je kritické pro vývoj vědomí osobnosti. Soustředění se na hedonistickou přítomnost dodává každodenní existenci radost ze hry a smyslovosti. Soustředění se na budoucnost dává lidem křídla, aby vzlétli do nových výšin svých schopností. Lidé potřebují tuto časovou trilogii, která harmonicky působí ve vyvážené perspektivě, aby dokázali plně uskutečnit svůj lidský potenciál. Tato jedinečně lidská časová perspektiva, s uznáním její vlastní křehkosti a omezeností smrtí, slouží ke stanovení principů spravedlnosti a transcendentní vize duchovního života. Cokoli omezuje použití nějaké části této časové trilogie, například eliminaci minulosti, omezování budoucnosti, či zužování přítomnosti, vytváří kognitivní předpojatost, která deformuje plné využití našich mentálních schopností.

SOCIÁLNÍ PODPORA

Sociální psycholog ve mně tvrdí, že k tomu, aby tyto lidské atributy prospívaly lidem, musí za nimi stát část společnosti, která se rozumně a spravedlivě stará o své vlastní zájmy a privilegia se společenským závazkem, který podporuje společné dobro. Lidé potřebují jiné lidi, aby vytvořili systém podpůrné nezávislosti a propojené jednoty, která pomáhá každému, aby odolával útokům destruktivních vlivů fyzického, sociálního a politického prostředí. Jedním z nejdůležitějších poučení z moderních sociálních věd, psychiatrie a epidemiologie je, že sociální izolace je příčinou i důsledkem spousty patologií mysli i těla. Z toho pak vyplývá, že být součástí sociální podpůrné sítě je nejúčinnější profylaxií proti duševním i tělesným nemocem. Cokoli, co nás izoluje od našich bližních, ubíjí lidského ducha; cokoli, co nás vede k pocitu anonymity, vede lidského ducha k nezájmu o druhé – a činí pravděpodobnějším vandalismus a násilí. Orwell uznává tuto esenci lidské přirozenosti a podněcuje nás, abychom uvažovali o její důležitosti i křehkosti a poznali, jak snadno může být narušena, transformována, zničena – totalitním nepřátelskou silou stejně jako nemocí mozku či paralyzujícím úderem.

KATALOG KONTROLA MYSLÍ

Podějme krátký přehled strategií přesunu od ovládnutí sebe sama na ovládnutí Stranou.

VÝCVIK K POSLUŠNOSTI

Výcvik k poslušnosti posiluje nezpochybňované podřízení se vůli autoritě. Jedinec si vytváří behaviorální záměr jednat na povel tím, že je opakovaně ochoten „podvádět, falšovat, vydírat, kazit děti, distribuovat návykové drogy...” (183).

Spisovatel C. P. Snow nám připomíná, že zločinů proti lidské přirozenosti bylo spácháno více ve jménu poslušnosti než ve jménu vzpoury. Slepá poslušnost vůči autoritě, která charakterizovala Eichmannovu obhajobu a obhajobu dalších nacistických zločinců, nebyla vymyšlena Hitlerem či

Himmlerem, nýbrž původně učiteli základních škol, kteří stanovili donucovací pravidla, podle nichž musí žáci zůstat nehybně sedět, dokud jim nebude povoleno se pohnout, a množství dalších podob autoritářských a někdy bezduchých kázeňských pravidel. Problém je v tom, že naši učitelé a rodiče nás nikdy neučili jak rozlišovat mezi oprávněnou a neoprávněnou autoritou ve chvílích, kdy se od nás vyžaduje poslušnost, ani nás neučili, že vzdor a odpor vůči neoprávněné autoritě musí být stejně silný jako respekt a poddajnost vůči autoritě oprávněné.

NEWSPEAK

Newspeak zmenšuje rozsah myšlení tím, že ořezává výběr slov na minimum (324). „Každým rokem bude méně a méně slov a rozsah vědomí se vždy o něco zmenší“ (62). Zrušením slovníku očištěných slov, jako čest, spravedlnost, mravnost a demokracie, *newspeak* zničil i ty pojmy, které tato slova vyjadřovala. Náhradou starých slov slovy pro nové pojmy se stala jakákoli pojmová analýza nesmyslnou a tudíž skončila; svoboda a spravedlnost se staly *crimethink*, objektivita a racionalismus se staly *oldthink* a sexuální vztahy, pokud nebyly předepsány, se staly *sexcrime*.

CRIMESTOP

Crimestop přesahuje ničení a zjednodušení jazyka tím, že deformuje základní kognitivní funkce. „To zahrnuje dovednost nechápat analogie, nevšimnout si logické chyby, nerozumět nejjednodušším argumentům, jsou-li nepřátelské Angsocu... *Crimestop*, stručně řečeno, znamená ochrannou hloupost... schopnost ovládat vlastní duševní pochody tak dokonale, jako hadí muž ovládá své tělo“ (225).

DOUBLETHINK

Doublethink „je rozsáhlý systém myšlenkového podvodu“ (229), v němž pochybnost a jistota o téže události existují společně, takže nikdy nelze s jistotou říci, zda tato událost nastala, protože by bylo klamné to tvrdit.

Tím, že *doublethink* činí z osoby jejího vlastního činitele vědomého sebeklamu, uvolňuje členy Strany pro namáhavější podoby vyšetřování a mučení.

Doublethink se podobá „logice transu“ u hypnotizovaných subjektů při jejich pokusech stvořit racionální vysvětlení iracionálních vjemů halucinatorního prožitku, který je jim sugerován hypnotizérem. Na jedné úrovni vědomí vědí, že prožívaná halucinace není empiricky platným vnímáním, zatímco současně na jiné úrovni vědomí tento fakt nechápou a věří, že sugerovaná halucinace je reálná. Snaží se tedy úporně racionalizovat tuto anomálii jak pro sebe, tak pro jiné, aby dali smysl nesmyslnému prožitku. *Doublethink* podobně vyvolává v osobě pochybnost a potřebu přesvědčit sebe, že to, co je, by ve skutečnosti být nemělo.

KONTROLA SKUTEČNOSTI

Kontrola skutečnosti je *oldspeak* pro to, co v *newspeaku* by bylo primární funkcí *doublethinku*, „odmítat svědectví vlastních očí a uší“ (91). Narušené spoléhání se na vnější skutečnost jakožto test platnosti vnitřních vjemů, přesvědčení a přání smazává základní dualismus vnějšího a vnitřního, subjektivního a objektivního, skrytých soukromých mentálních činností jakožto oddělených jsoucen a jejich otevřených veřejných vyhlášení. Může být bez těchto dualismů něco absolutního na pravdě a skutečnosti nebo může existovat svoboda volby? Schizofrenní pacienti převrací obyčejné testy platnosti vnitřních přesvědčení, která jsou ověřována kritérii zakotvenými ve vnější skutečnosti. Místo toho hodnotí vnější skutečnost na základě shody s jejich subjektivní idiosynkretickou skutečností. V románu 1984 vyžaduje Kontrola skutečnosti, aby individuální subjektivní skutečnost byla určována shodou Strany; skutečnost je kolektivním subjektivním.

VELKÝ BRATR TĚ POZORUJE

Dohled obrazovkou je neustálým vnějším pronikáním do soukromého života každého jedince, čímž ze soukromí dělá zločinný luxus. „Stále vás sledovaly ty oči... ať člověk spal nebo bděl, pracoval nebo jedl, uvnitř nebo venku, ve vaně nebo v posteli – nebylo úniku. Nic nepatřilo člověku osob-

ně kromě několika kubických centimetrů uvnitř jeho lebky“ (35) a každým dnem se obsah toho sklepení vytrácel. Dohled má psychologicky „zmrazující účinek“ tím, že potlačuje individuální akce zastrašováním, a navíc pocitem bezmoci k objektivním faktům dohledu samého.

Kromě toho všudypřítomného pronikání obrazovky Velkého Bratra používá Strana v 1984 ještě hanebnější taktiky na ovládání mysli. Institucionalizované slídlilství přáteli, rodinou a sousedy eliminuje vzájemné spoléhání se lidí – základ sociální podpůrné sítě – a na jeho místo kladě nedůvěru, podezřívavost a spiklenectví. Dojde-li k rozlomení sociálních pout, stane se sociální izolace běžnou a jedinci existují v „uzavřené osamocenosti“, která snižuje lidského ducha. Ve vězení je tím nejhorším zločinem, jehož se vězeň může dopustit porušením vězni přijímaného zákoníku chování, stát se čmuchalem, donašečem bachařům. Kdykoli dojde ke vzpouře, prvními lidmi, kteří jsou brutálně zavražděni vězni, jsou právě tito donašeči. Hitler také institucionalizoval odměny pro děti, který slídily a donášely na rodiče, podobně to zavedl i Jim Jones pro všechny členy své církve a dal jim mocné pohnutky k donášení na kohokoli, kdo projevil sebemenší odchylku.

EMOČNÍ KONTROLA

Kontrola emocí v románu 1984 znamená, že „nebudou žádné city kromě strachu, zloby, radosti z vítězství a sebekpořehání. Všechno ostatní zničíme – všechno“ (282). Orwell používá variantu toho, co bylo v jeho době novým podmiňovacím paradigmatem v klinické psychologii, negativní emoční podmiňování. Praktici měnili emoce tím, že lidi vystavovali různým vizuálním emočním stimulům a pak nechali postupně vyhasínat reakce na původně silné stimuly tak, aby se staly novými stimuly, které je třeba nenávidět. Toho se dosahuje zobecněním negativní emoce vyvolané prvním stimulem na jakoukoli novou osobu, věc nebo symbolický pojem, který je nyní spojen s pocitem nenávisti nebo strachu. (Někteří psychoterapeuti v padesátých a šedesátých letech používali takové averzivní podmiňování k tomu, aby přiměli homosexuály k nechuti dívat se na obrázky nahých mužů, které dříve rádi prohlíželi, a tak přenést sexuální žádostivost na obrázky ženských těl.)

Orwell však dodal tomuto emočnímu podmiňování hezký nietzscheovský obrat tím, že nám ukázal, jak se dionýzská stránka lidské přirozenosti odhaluje v destruktivnosti a je intoxikována neomezenou bezduchou vášní k moci. Iracionální, chaotické, libertinské aspekty každé lidské bytosti se vymknou kontrole naší apollónské racionálně vůdčí vize tak, že se zapojí do radovánek spodiny. Cvičení v Dvouminutové nenávisti svádí i váhavé do „odporné extáze strachu a pomstychtivosti, touhy zabít, mučit, rozsekat obličej kovářským kladivem“ (22).

Byla-li výlučná oddanost Straně ohrožena vášněmi či spontánním vyhledáváním intimních rozkoší, Strana takový *sexcrime* potrestala. Je obtížnější odlidštit ty, kteří jsou ve styku s primitivním instinkty, kteří jsou důvěrně spjati s jinou osobou jakožto fyzickou jednotkou, která může odporovat rozhodněji než jakýkoli partner izolovaný ve zkumavkové existenci. „Sexuální pud je pro Stranu nebezpečný, a tak ho Strana obrátila ve svůj prospěch“ (144). Emoce jsou tím, co odděluje lidi od robotů, dávají nám naši živočišnou i lidskou přirozenost a chce-li Stát, aby lidé jednali jako roboti, musí jít emoce stranou.

MANIPULACE S ČASEM

Nejmocnější technologií Strany na kontrolu mysli však patrně byla zákeřná manipulace s časem. Ministerstvo Pravdy vyrábělo minulost vypouštěním všech záznamů, které byly nepřijatelné jakožto součást věroučného systému, a přepisováním jiných, aby se shodovaly se současnou ideologií. „Den po dni a téměř minutu po minutě byla minulost přizpůsobována současnosti“ (49). „Strana dokázala vnořit ruku do minulosti a prohlásit o tě či oně události, že se nikdy nestala... 'Kdo ovládá minulost,' znělo heslo Strany, 'ovládá budoucnost: kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost.' A přece minulost, svou povahou změnitelná, nikdy nebyla změna... k tomu je zapotřebí jedině nekonečný sled vítězství nad vaší vlastní pamětí“ (42–43).

Ten, co pak následovalo, byla jen pouhá záležitost úspěšného kontrolova mysli a jeho vystrašeného subjektu: „Jestliže minulost i vnější svět existují pouze ve vědomí a jestliže vědomí samo je kontrolovatelné [souběhem těchto technologií pro ovládání vědomí] – co potom?“ (91). Je zajímavé – a tím předjímám své závěrečné poznámky –, že Jim Jones vztyčil nad svým trů-

nem v guayanské džungli jednoduché namalované znamení s mocně působivým poselstvím: „Tí, kdo si nepamatují minulost, jsou odsouzeni zopakovat si ji.“ Tato slova, plná předtuchy, která pocházejí od amerického filosofa George Santayany, jsou také napsána na památníku holocaustu poblíž Mnichova, nedaleko koncentračního tábora Dachau, jen s tou změnou, že místo Jonesova „zopakovat si ji“ je tam „znovu ji prožít“.

TVÁRNOST LIDSKÉ PŘIROZENOSTI

Vidíme tak, že ambiciózním experimentálním cílem Strany bylo zničit jakoukoli nezávislou mysl ve všech lidských stvořeních. Frankensteinův románový objev tajemství vložení jiskry života do mrtvých stvoření bledne ve srovnání s románovým výkonem Strany: „My stanovujeme přírodní zákony,“ a O'Brien mohl dodat, „my je také můžeme zrušit“ (280). Strana představuje mistrovskou analytickou inteligenci usilující o ideál vševědoudnosti a všemocnosti – který se však neomezován morálními hodnotami, etickými principy a láskou stává šílenstvím výrobce monster, horším než obávané Frankensteinovo ojedinělé monstrum.

O'Brien, mluvčí Strany, říká: „Představuješ si, že existuje cosi, čemu se říká lidská přirozenost, která bude zneuctěna tím, co děláme, a obrátí se proti nám. Ale my lidskou přirozenost vytváříme. Lidé jsou nekonečně tvární“ (285). Je tato nauka o naprosté tvárnosti lidí jiným Orwellovským výmyslem? Naslouchejme rétorice některých z nejvlivnějších realistů ze světa faktů:

„Dejte nám osmileté dítě a stane se bolševikem navždy,“ napsal Lenin v roce 1923.

„Dejte mi tučet zdravých dětí,“ napsal v roce 1926 J. B. Watson, průkopník amerického behaviorismu, „dobře rostlých a dejte mi prostor pro jejich výchovu a já vám zaručuji, že když kterékoli z nich náhodně vyberete, vycvičím je tak, že se stane specialistou podle mého rozhodnutí – lékařem, právníkem, umělcem, vedoucím obchodníkem, a ovšem i žebrákem a zlodějem, bez ohledu na jeho nadání, sklony, tendence, schopnosti, povolání a rasu jeho předků.“

„Agitátor, který je s to sdělit nějakou ideu masám, musí být psychologem, i když bude jen demagogem. Bude vždy lepším vůdcem než

osamělý teoretik, který o lidech neví nic. Vůdcovství totiž znamená schopnost uvést do pohybu masu lidí," řekl Hitler světu v knize *Mein Kampf* v roce 1930.¹²¹

Tito hlavní kontroloři myslí všichni pracují na základě Orwellova principu, že situační síly mohou ochromit obranu a vzdor jedince. Všichni bychom byli raději, kdyby tomu bylo jinak. Tím, že pocházíme ze společnosti, jejíž dominantní hodnoty jsou individualistické, v níž lidé jsou za svůj úspěch oceňováni a za svůj neúspěch odsuzováni, jsme přiváděni k úzké kognitivní cestě, na níž přijímáme několik chybných předpokladů o příčinách lidských činů. Činíme-li tak, pak naneštěstí zvyšujeme svou zranitelnost pokusy o kontrolu myslí a naši tvárnost vlivem profesionálů – přesný opak našeho úmyslu, když tvrdíme převahu našeho smyslu pro individuální sílu nad silami vnější situace.

Běžně věříme, že máme více síly odolávat pokusům o modifikaci chování než skutečně máme. Spoléháme na abstrakce „síla charakteru“, „duch sebeurčení“, „síla já“, které nás zocelují proti útokům na naše osobní hodnoty a přesvědčení. Je to víra v moc dispozičních determinant chování, v dobro a zlo sídlící v individuální duši. Současně se však i dopouštíme druhé chyby tím, že podceňujeme skutečnou moc sociálních tlaků, které činí lidi konformními, povolnými a poslušnými. Tato podvojná tendence se nazývá základní atribuční chyba, přeceňuje osobní moc a podceňuje moc situační, snažíme-li se pochopit důvody jakéhokoliv chování nebo se pokoušíme předpovědět výsledek chování.¹²² Paradoxně se stáváme, podobně jako Winston Smith, zranitelnějšími vůči pokusům o kontrolu myslí v tom smyslu, že klameme sami sebe v přesvědčení, že jsme osobně nezranitelní a dokážeme sami odporovat, takže nerealisticky hodnotíme všudypřítomné vlivy, které působí

¹²¹ Behaviorista John B. Watson vyslovil toto odvážné tvrzení v roce 1926 v provokativním esejí „What the Nursery Has To Say about Instincts“, *Psychologies of 1925*, C. Murchinson (ed.), Clark University Press, Worcester, str. 1–34. Bolševický revolucionář Vladimír Lenin věřil v přesvědčovací moc svých ideologických přesvědčení a toto prohlášení učinil v řeči k výchovné komisi v roce 1923. Fašistický diktátor Adolf Hitler napsal tato varovná slova v roce 1930 v *Mein Kampf*, když usiloval o uchycení moci.

¹²² L. Ross, „The Intuitive Psychologist and His Shortcomings: Distortion in the Attribution Process“, *Advances in Experimental Social Psychology*, L. Berkowitz (ed.), vol. 10, Academic Press, New York 1977, str. 173–220.

v sociálních normách, pravidlech, uniformách, kontraktech, stavovském tlaku, modelech autority, autoritativních znacích a v mnoha dalších takových rysech nastavení našeho chování.

POUČENÍ ZE SOUČASNÉ SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Orwelovo románové vylíčení pojmu „moc situace“ mělo četné analogie v našich národních laboratořích sociální psychologie. První poučení ze sociální psychologie je, že sociální situace může mít mocný vliv na lidské chování. Na situaci záleží při kontrole chování jedinců i skupin více, než se domníváme a snad i věříme. K chování vždy dochází v nějakém kontextu a tento kontext utváří a určuje, které chování je vhodné, které bude odměněno či potrestáno, na které budou lidé reagovat a které budou přehlížet. Druhé poučení podtrhuje důležitost osobního významu situace pro toho, kdo je činitelem chování. Funkční skutečnost se vytváří v myslí osoby v behaviorálním rámci kognitivními vysvětleními činitele, osobními hodnotami a vazbami, právě tak jako členy skupiny, kteří se shodnou na hodnocení, což všechno jsou záležitosti myslí. Třetím poučením je, že se jedinci chovají jinak, jsou-li vystaveni skupinovému tlaku a mají skupinovou identitu, než když jsou sami – vše záleží na skupině.

V nejpozoruhodnější ukázce situační moci předvedl můj kolega Stanley Milgram¹²³ jak snadné bylo přimět většinu z tisícovky účastníků pokusu, osob s nejrůznějším vzděláním, postavením a přesvědčením, aby na příkaz autoritativní osoby udělovali elektrické šoky až 450 voltů klidnému příjemnému člověku, oběti. Dělali to nikoli ze zloby nebo zlých motivů, nýbrž ze zkrslých prosociálních pohnutek, chtěli pomoci vědě, výchově, tomuto badateli. Slepá poslušnost vůči autoritě nepochází z charismatické přitažlivosti Hitlera či Saddáma Husajna, nýbrž z přijetí role učitele, souhlasu s dohodou o chování a na příkaz experimentátora v bílém plášti: „Učiteli, musíš pokračovat v udělování elektrických šoků, pravidla stanoví, že...“

Zvláštní je, že dvě třetiny subjektů byly v tomto paradigmatu zcela poslušné. Když se však podrobně popsal Milgramův protokol čtyřiceti

¹²³ S. Milgram, *Obedience to Authority*, Harper and Row, New York 1974.

expertům na duševní zdraví, tito experti podcenili rozsah povolnosti a soudili, že na maximální úroveň šoků se dostane méně než jedno procento a že to vesměs budou sadisté. Jak se mohli tito experti na posuzování lidského chování tak mýlit? Odpověď: působila zde základní atribuční chyba, protože tito profesionálové byli vycvičeni v tom, aby patologii hledali v myslích jedinců, nikoli v situačních silách. V řadě devatenácti oddělených experimentů dokázal Milgram snížit tuto poslušnost na 10 procent nebo ji naopak zvýšit až na 90 procent změnami jedné situační proměnné v každé studii. Tento účinek mizí, pokud oběť požaduje, aby dostávala šoky, a nejvyšší je, když subjekt je nejprve svědkem prostého vzoru slepé poslušnosti vůči autoritě.¹²⁴

Můj vlastní výzkum v psychologii odosobnění rovněž podtrhl pravdu v některých Orwellových analýzách. Středoškolská studenta, kteří se začali cítit být členy anonymní skupiny, byli mnohem náchylnější ubližovat nevinné oběti než srovnávací skupina studentů, kteří se cítili být jedinci. Ženy dávaly dvojnásobek šoků jiným ženám, pokud se cítily být anonymní – v kapuci, ve tmě, ve skupině, s čísly místo jmen – než ty ženy, které byly ve stejné situaci, nikoli však anonymně.¹²⁵ Antropologický výzkum podporuje a rozšiřuje tento obecný závěr o destruktivní moci anonymity. Ukázalo se, že většina společností, které připravují mladé muže pro válku tím, že nejprve změni jejich vzhled pomalováním jejich tváří nebo maskami, dosahuje toho, že tito mladí muži mají sklon k zabíjení, mrzačení a mučení zajatců podstatně větší než bojovníci v jiných srovnatelných kulturách, které nepoužívají tento anonymitu navozující rituál.¹²⁶ Kulturní moudrost uznává, že k tomu, aby mladí lidé zabíjeli jině mladé lidi ve válkách, je nejúčinnější přípravou, zpravidla uskutečňovanou starými lidmi, změna jejich vnějšího vzhledu tak, že mohou konat zlo beztrestně.

Podobně tomu i anonymita získaná nejen maskami a oblečením, nýbrž životem v prostředí zaručujícím anonymitu, zvyšuje pravděpodobnost ničivého vandalizmu, jak jsem ukázal ve studii, v níž se opustila auta

¹²⁴ Viz T. Blass (ed.), *Obedience to Authority: Current Perspectives on the Milgram Paradigm*, Erlbaum, Mahwah, N. J. 2000.

¹²⁵ P. G. Zimbardo, „The Human Choice: Individuation, Reason, and Order versus Deindividuation, Impulse, and Chaos” in: 1969 *Nebraska Symposium on Motivation*, W. J. Arnold a D. Levine (eds), vol. 27, University of Nebraska Press, Lincoln 1970, str. 237–307.

¹²⁶ R. J. Watson, „Investigation into Deindividuation Using Cross-Cultural Survey Technique”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 25, 1973, str. 342–345.

v Bronxu v New Yorku a v Palo Alto v Kalifornii, v obou případech poblíž univerzity. Jen v anonymitě života v části New Yorku to vedlo okamžitě a zuřivě k vandalizmu, a to jen několik minut poté, co bylo auto opuštěno na ulici s otevřenou střechou a odstraněnou poznávací značkou. Během dvou dnů došlo ke 23 samostatným destruktivním kontaktům za bílého dne, přičemž všechny až na jeden byly spáchány dospělými, mnohdy dokonce oblečenými a s vlastními auty. Ve společenství v Palo Alto se nikdo celý týden nedotkl podobně opuštěného auta na ulici a když jsem auto odstranil, tři sousedé alarmovali policii, že opuštěné auto někdo ukradl.¹²⁷

Jednou z definic sociálního společenství je, že sousedé se starají o osobu i majetek jiných v dosahu svého teritoria, přičemž předpokládají, že podobně se jiní budou starat o ně. Naproti tomu smysl osobní anonymity vyvolává takové myšlenky, jako „nikdo neví, kdo jsem a nestará se o mě, takže mé chování není pod dohledem veřejnosti nebo osobní odpovědnosti”.

Společenství se pak stane džunglí zájmů lidí o sebe a o vykořisťování.

Jinou demonstrací moci situací vyvolávat patologické chování v normálních jedincích, dokonce i bez intenzivního nátlaku stále přítomné autoritativní postavy, která vydává příkazy, byl stanfordský vězeňský pokus.¹²⁸ Studentům byly namátkově přiděleny role vězňů a dozorců v prostředí simulovaného vězení. Experiment měl trvat dva týdny, musel jsem jej však předčasně ukončit po pouhých šesti dnech, protože se vymkl kontrole. Mladí lidé prošli předem baterií psychologických testů a byli vybráni proto, že byli v mnoha dimensích normální. Jakmile se však stali bezmocnými simulovanými vězni, trpěli emočními poruchami a iracionálními myšlenkami. Ti, kteří dostali simulovanou roli dozorců, se stali nepřátelskými a začali vězňům nadávat, někteří se dokonce projevíli jako sadističtí mučitelé – i přes to, že byli vyloženi pacifisty a normální podle všech předchozích měření osobnosti. Nelidskost zla situace vězení začala zcela převážovat nad lidskostí většiny hodných lidí, kteří byli v totální situaci jako v pasti. Musel jsem tento experiment ukončit, protože být svědkem

¹²⁷ P. G. Zimbardo, „A Field Experiment in Auto Shaping”, in: *Vandalism*, C. Ward (ed.), Architectural Press, London 1973, str. 85–99.

¹²⁸ P. G. Zimbardo, C. Haney, W. C. Banks a D. Jaffe, „The Mind Is a Formidable Jailer: A Pirandellian Prison”, *New York Times Magazine*, 8. dubna 1973, str. 3nn.

tvárnosti lidského charakteru u některých z nejlepších a nejskvělejších mladých lidí našeho národa bylo pro mne příliš velkým soustem.¹²⁹

Můžeme dokázat, že naše mentální konstrukce sociálních situací významně ovlivňuje výsledné chování jak v kladném, tak v záporném směru? Ano, ovšem, jak je vidět z výzkumu, který modifikoval zdravotní výsledky i úmrtnost starších pacientů v domově pro přestárlé.¹³⁰ Některí pacienti byli požádáni, aby se aktivně podíleli na jistých drobných aspektech denního jídelníčku nebo na rozvrhu promítání filmů a byla jim svěřena odpovědnost za péči o určitou rostlinu, zatímco náhodně vybraným srovnatelným pacientům se nedalo nic na výběr, ani žádná odpovědnost. Tito srovnávací pacienti fungovali pod standardními pečovatelskými postupy ústavu, personál se o ně pasivně staral. Po třech týdnech se tyto skupiny rozešly: pacienti s volbou a odpovědností se cítili šťastnější, čilejší. Po roce a půl se tato zdánlivě drobná odchylka v jejich smyslu pro osobní volbu a osobní odpovědnost projevila v hodnocení sester: velká čilost a sociabilita; hodnocení lékařů zdraví těchto pacientů bylo rovněž lepší než u kontrolních subjektů. Výzkum nakonec odhalil, že ti, kteří našli aspoň minimální smysl ve své obecně pochmurné situaci, žili déle než ti bez takového smyslu volby a odpovědnosti. Záleží na myslí, záleží i na situaci – a to dokonce i v otázkách života a smrti.

Klasický doklad poučení ze sociální psychologie moci skupin pochází z takzvaného „Aschova efektu“.¹³¹ Studenti jsou v situaci výzkumu vnímání, v němž se posuzuje relativní délka úseček. Když byli subjekti osamoceni, jejich soudy byly velmi přesné, když však byli ve skupině, jejich soudy byly zkreslené. Skupina byla složena z lidí, kteří byli spolčeni s experimentátorem a kteří po řadě čestných pokusů přišli s falešným soudem, který se lišil od vnímané reality. O dlouhých úsečkách soudili, že jsou stejně dlouhé jako mnohem kratší úsečky, popřípadě obráceně v ji-

ných pokusech. Skupinová norma měla mocný vliv na individuální soudy, dokonce i ve velmi strukturovaně jednoznačně percepční posuzovací situaci – v 70 procentech kritických pokusů se našel aspoň jeden účastník, který se podlehl chybě a plná třetina účastníků se přizpůsobila ve většině kritických pokusů. Vidět neznamená věřit, pokud vaše skupina říká, že malé je velké, černá je bílá, válka je dobrá, nebo že terorismus je ctnost.

Na závěr této malé odbočky do některých laboratoří sociální psychologie za účelem ilustrovat platnost některých Orwellových vyslovených nebo skrytých předpokladů o situační moci, manipulaci mysli a moci skupiny, se vrátíme k hlavním tématům našeho příběhu.

VYTVÁŘENÍ PRAVÝCH VĚŘÍCÍCH

Hlavní slabina ve výzbroji kontroly mysli, kterou vybavil Orwell Stranu, je viditelnost či průhlednost její přinucovací moci. Winston a jeho krajané věděli o tom, že jsou kontrolováni, jak i kým, neboť Strana vyžadovala plně uznání svých vítězství nad jejich dušemi. O'Brien prohlašuje: „Stále, v každém okamžiku, bude existovat vzrušení z vítězství, pocit, že šlapeš po bezmocném nepříteli. Jestli chceš mít obraz budoucnosti, představ si vysokou botu, která dupe po lidské tváři – navždycky“ (283).

Přinucovací kontroly vytvářejí poslušné konformisty, zatímco bota je buďto na vaši noze, nebo na vaší tváři. Z psychologického výzkumu víme o změnách postoje, o tom, že lidé, kteří vnímají své rozporné činy jako činy ospravedlněné velikostí tlaku na ně, se sice veřejně podávají, vnitřně to však nepřijímají.¹³² Kapituluji, vzdávají se, novou ideologii však vnitřně nepřijímají. Stát se pravým věřícím vyžaduje změnu postoje a hodnot za podmínek, kdy zůstává aspoň iluze osobní volby a nedostatečné vedlejší ospravedlnění pro změnu. Kognitivní nesoulad vytvořený přesvědčením, že čin, který je nám cizí, byl vnitřně motivován, vede k proměně osoby na agenta sebepresvědčování, až pak

¹²⁹ P. G. Zimbardo, C. Maslach a C. Haney, „Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, Transformation, Consequences“, in: Blass (ed.), *Obedience to Authority*, str. 193-237.

¹³⁰ E. J. Langer a J. Rodin, „The Effects of Choice and Enhanced Personal Responsibility for the Aged: A Field Experiment in an Institutional Setting“, *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 1976, str. 191-198; J. Rodin a E. J. Langer, „Long Term Effects of a Control-Relevant Intervention with Institutionalized Aged“, *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 1977, str. 897-902.

¹³¹ S. E. Asch, „Studies of Independence and Conformity: A Minority of One against a Unanimous Majority“, *Psychological Monographs* 70, 1951, číslo 416

¹³² P. G. Zimbardo a M. Leippe, *The Psychology of Attitude Change and Social Influence*, McGraw-Hill, New York 1991.6

vyústí do nejtemnější podoby změny postoje, hodnot a chování: vede k tomu, že se osoba stane pravým věřícím.¹³³

Tento bod byl rozsáhle předveden na svržení východoevropských komunistických režimů, které vládly celá desetiletí ocelovou botou nad občany. Lidé se přizpůsobili panovačným pravidlům Strany, její ideologii však vnitřně nepřijali. Při prvních příznacích slabiny v moci kontroly komunistické strany se vzburili. Po dlouhou dobu se vlády snažily zotročit lidi, lidé však odporovali a v některých případech se bouřili, aby získali svou svobodu.

Příbuzným sporným bodem je chyba strany při spoléhání se na technologii při práci na ovládnutí mysli. Nejde o tak exotické taktiky, jako je hypnóza či drogy, ani o technicky vyspělá zařízení, která ovlivňují postoje a hodnoty přímým způsobem, nýbrž spíše o běžné aspekty lidského prožívání. Účinná kontrola mysli se nejlépe uplatní u základních lidských potřeb: lásky, úcty, uznání, v pocitu být potřebný. Jde o moc žádoucích sociálních skupin, které mohou vylučovat ty, kteří se odchylují, a přijímat ty, kteří věří.

Změňme v naší analýze lidských činů definici základní atribuční chyby: je to mentální předpoklad, který podceňuje skutečnou moc těchto obvyklých sociálně-situačních determinant lidských činů, přičemž se vnějším fyzickým silám a mlhavým dispozičním kvalitám činitelů přisuzuje příliš velký význam.

SOUČASNÁ KONTROLA MYSLÍ V NAŠICH ŽIVOTECH

V jistém smyslu se Orwellova nejvýznamnější předpověď o kontrole lidí nenachází v téžkopádných praktikách Ministerstva spravedlnosti, nýbrž v protokolech o léčbě Ministerstva lásky. „Mám ti říct, proč jsme tě sem vzali? Abychom tě vyléčili! Abychom tě uzdravili! Chápeš, Winstone, že nikdo, koho sem dovedem, nevyjde z našich rukou nevléčený?... Strana se nezajímá o konkrétní činy, my se staráme jen o myšlenky. My své nepřátele neničíme, my je měníme“ (268).

¹³³ L. Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford University Press, Stanford 1957; P. G. Zimbardo, *The Cognitive Control of Motivation*, Scott and Foresman, Glenview 1969.

KONTROLA LÉČBOU, VÝCHOVOU A SEKTAMI

Dvacet pět let po svém nedobrovolném umístění do sovětské psychiatrické léčebny pro politické odpůrce řekl psychiatr ruskému disidentovi Viktoru Freibergovi: „Tvé propuštění záleží na tvém chování. A tvé chování pro nás znamená tvé politické názory. Ve všech ostatních ohledech je tvé chování zcela normální. Tvoje nemoc spočívá v odchylných názorech. Jakmile se jich vzdáš a zaujmeš správné hledisko, necháme tě jít.“¹³⁴

Běžní praktici Ministerstva lásky, praktici reálného světa, pocházeli z řad ústavů duševního zdraví, sociální péče, vzdělávání a dokonce i obchodu. Jakmile se v naší době národní sociální život otupil, stále více Američanů se obrací na poskytovatele institucionalizované péče, od předškolních zařízení až po domovy důchodců. Orwell si zaslouží uznání za hledání potenciální moci společností sankcionovaných profesionálů, kteří zasahují do našich životů „pro naše vlastní dobro“. Je těžké se bouřit proti něčemu, co je děláno „pro nás“ a nikoli „nám“. Místo „triků tyranského zacházení“ - trestů, mučení, exilu - nacházíme „triky léčebného zacházení“: terapii, výchovu, reformu, přecvičení, rehabilitaci, určené k tomu, aby lidé zapadli do normy, dosáhli sociálního ideálu.¹³⁵

Orwell, podobně jako totalitární sovětský stát, neměl v 1984 žádné místo pro náboženství. V naší době ontologické nejistoty však náboženství hraje hlavní roli jakožto sociálně vlivná instituce - a nejen stará náboženství, nýbrž více než tři tisíce netradičních náboženských skupin a sekt v Americe a nesčetné množství takových skupin po celém světě. Mnohé z těchto sekt nové doby jsou velkým byznysem s miliardovými příjmy, samozřejmě osvobozenými od daní.¹³⁶

Křesťanská rozhlasová síť je největší nezisková rozhlasová společnost ve Spojených státech, se stovkami vyslačů a miliony věrných předplatitelů, se svým vlastním zpravodajským štábem a zahraničními kancelářemi a výzkumnými odděleními, které podle Pata Robertsona, jejího ředitele ministra „říkají tvrdou pravdu“. Jeho slovy: „Zjistili jsme, že se lidé nezajímají o nábo-

¹³⁴ Federation of American Scientists, *Public Interest Report* 26 [říjen 1973]: 6.

¹³⁵ Viz M. Galanter, *Cults: Faith, Healing, and Coercion*, 2. vyd., Oxford University Press, New York 1999.

¹³⁶ Viz S. Hassan, *Combating Old Mind Control*, Park St. Press, Rochester 1988.

ženství nebo o církve, nýbrž o Boží moc.“ S touto mocí v kapse ministr nestydatě prohlásil: „Zřídka kdy bojuji, pokud však ano, pak zřídka kdy prohrávám. Bůh sám bude za mne bojovat proti vám a zvířetím.“¹³⁷ Při cestě za propagací své knihy jsem navštívil jeho televizní studio a zjistil jsem, že tato církev vzdělává a informuje své následovníky o tom, která strana v tomto zápase je ta správná, a to pod ochranou dvou akademických oddělení jeho univerzity v Norfolku – oddělení vzdělávání a komunikace. Myslím si, že by Orwella pobavilo, kdyby si mohl prohlédnout univerzitní osnovy.

PROGRAM CIA MK-ULTRA NA OVLÁDNUTÍ MYSLÍ

Orwell by mohl být potěšen, že předvídal překroucení role vědců-výzkumných pracovníků, kteří jsou zaměstnáváni státem pro jeho nezákonné cíle, jak se to stalo před několika desetiletími od padesátých let při experimentech, které sponzorovala CIA, v nichž se zkoumaly krajní podoby kontroly mysli a změn chování s použitím exotických technologií. MK-ULTRA bylo kódové označení jejich nejsmutnější proslulého programu, určeného k vývoji a uskutečnění technologií pro narušení a pak přeprogramování individuálních zvykových vzorců vnímání, myšlení a konání. Orwell anticipoval některé z účinných prvků tohoto ambiciózního programu, použitého naší vládou proti vlastním občanům, v následující pasáži: „Současný vědec je buď napůl psycholog a napůl inkvizitor, který do detailu studuje význam výrazu tváře, gest, intonace hlasu, zkoumá účinky drog, šokové terapie, hypnózy a fyzického mučení pro pravdivou výpověď, anebo je chemik, fyzik či biolog, který se zabývá jen těmi odvětvími svého oboru, která mají nějaký význam při zabíjení lidí.“ (205). Tento program CIA zaměstnával spoustu psychologů, psychiatrů, chemiků, biologů, lékařů, hypnotizérů, zdravotních sester a dalších odborníků z psychiatrických léčeben a univerzit. Ti testovali LSD a další psychoaktivní látky na naivních lidech, kteří s tím souhlasili. Zkoumali nové formy elektrických šoků, hypnózy, kognitivního přeprogramování a sensorické deprivace

¹³⁷ *San Francisco Chronicle*, 1983.

na nevědomých mírně duševně nemocných, jejichž diagnóza neopravňovala k takové extrémní léčbě. Některé oběti zemřely, jiné byly trvale poškozeny a mnoho mozků bylo takovými úděsnými praktikami narušeno. Tyto exotické techniky však nedokázaly řídit chování předurčeným způsobem. MK-ULTRA program nedokázal naplnit žádné ze svých strategických cílů na vytváření ubohých agentů, kteří by prováděli určené úkoly efektivně a bez ohledu na následky. Měl však dva jasné důsledky: byl v šedesátých letech počátkem rozsáhlého experimentování s drogami, které mění mysl občanů střední vrstvy, a dokázal, že spousta uznávaných profesionálů, kteří byli získáni pro tuto práci, může být ovlivněna tak, že se vzdají svých hodnot a přesvědčení, a to technicky jednoduchými přesvědčovacími prostředky: lichotkami, prestiží, kamarádstvím, ideologickým strachem z komunistické hrozby, která je už za dveřmi Ameriky, a posledním útočištěm padouchů – vlastenectvím.¹³⁸

JIM JONES JAKO ORWELLŮV TAJNÝ AGENT

Nakonec bych chtěl krátce osvětlit paralely mezi taktikami na kontroly mysli a strategiemi, které používal vůdce Chrámu Lidí Jim Jones a taktikami a strategiemi, které nacházíme v *1984*. V jedné dřívější analýze jsem tvrdil, že existují zajímavé podobnosti mezi Orwellovým líčením a postupy, které Jones používal k nadvládě nad svými stoupenci jak v San Franciscu, tak v džungli v Guayaně.¹³⁹ Nyní tvrdím více, totiž že Jones se těmito technikám naučil přímo z četby Orwellova románu *1984*. Jakožto vůdce Strany vyzkoušel v terénu použitelnost těchto románových technik i svého systému na ovládnutí mysli a životů více než tisícovky reálných lidí, amerických občanů, které proměnil na pravé věřící.

¹³⁸ Viz A. W. Schefflin a E. M. Opton, Jr., *The Mind Manipulators: A Non-fiction Account*, Paddington Press, New York 1978, kde je uvedena podrobná právní a psychologická analýza činnosti těchto manipulátorů s myšlením; viz též P. Schrag, *Mind Control*, Pantheon, New York 1978.

¹³⁹ G. Zimbardo, „Mind Control: Political Fiction and Psychological Reality“, in *On Nineteen Eighty-Four*, P. Stansy (ed.), The Portable Stanford, Stanford 1983, str. 197-224.

Můj osobní styk s Chrámem Lidí byl široký i hluboký. Prostudoval jsem značné množství psaných dokumentů, teorií, příběhů a dopisů o Jonesovi a o aktivitách Chrámu Lidí.¹⁴⁰ Vedl jsem rozsáhlé rozhovory s řadou členů Chrámu Lidí krátce poté, co se vrátili z Jonesova experimentu v džungli i po několika následujících letech. Byli to ti, jimž se podařilo utéci a přežít masovou sebe/vraždu, Diana Louie a Richard Clark.¹⁴¹ Pozval jsem včasnou odpadlici Jeanne Millsovou, aby promluvila před mými posluchači přednášek o psychologii ovládání myslí na Stanfordově univerzitě o svých vlastních prožitcích a měl jsem s ní dlouhé rozhovory krátce předtím než byla zavražděna ve své domě za stále záhadných okolností. Připravil jsem také na Stanfordské univerzitě noční program o kultu Chrámu Lidí za účasti expertů na sekty, bývalých členů i příbuzných členů mrtvých. Byl jsem expertním svědkem při obhajobě Larry Laytona, který byl obviněn ze spolčení s cílem zavraždit člena kongresu Leona Ryana (v souvislosti s provizorním letišťem v džungli odkud do bezpečí dopravil skupinu dvaceti odpadlíků, příbuzných a média), a tak jsem měl přístup k mnoha informacím a magnetofonovým záznamům Jima Jonese i o něm a o Chrámu Lidí. Vedl jsem se také řadu dlouhých rozhovorů s Laytonem jak ve vězení, tak v mém domě. Byl jsem jedním z expertů v panelové debatě v národním veřejném rozhlasu v roce 1978, před níž byla vysílána zvuková nahrávka *Father Cares: The Last of Jonestown*.

¹⁴⁰ M. Kilduff a R. Javers, *The Suicide Cult: The Temple Sect and the Massacre in Guayana*, Bantam Books, New York 1978; M. Kilduff a P. Tracy, „Inside Peoples Temple“, *New West* 30, srpen 1977, str. 30–38; G. A. Krause, *Guayana Massacre: The Eyewitness Account*, Berkeley Publishers, New York 1978; M. Lane, *The Strongest Poisson*, Hawthorne Books, New York 1980; D. Layton, *Seductive Poison: A Jonestown Survivor's Story of Life and Death in the Peoples Temple*, Anchor Books, New York 1988; M. Meiers, „Was Jonestown a CIA Medical Experiment? A Review of Evidence“, *Studies in American Religion*, vol. 35, Lewiston Press, New York 1989; J. Mills, *My Six Years with God: Life inside Reverend Jim Jones's Peoples Temple*, A and W Press, New York 1979; R. Moore, *A Sympathetic History of Jonestown. The Moore Family Involvement in Peoples Temple*, Edwin Mellen Press, Lewiston 1985; W. S. Naipaul, *Journey to Nowhere: A New World Tragedy*, Penguin, New York 1982; J. Nugent, *White Night: The Untold Story of What Happened before and beyond Jonestown*, Rawson, Wade Publishers, New York 1979; N. Osherow, „Making Sense of the Nonsensical“, in *Reading about the Social Animal*, E. Aronson (ed.), Freeman, New York 1980; T. Reitermann a J. Jacobs, *Raven: The Untold Story of Rev. Jim Jones and His People*, Dutton, New York 1982; J. Reston, Jr., *Our Father Who Art in Hell*, Time Books, New York 1981; U. S. Congress, *The Assassination of Representative Leo J. Ryan and the Jonestown, Guayana Tragedy*, U. S. Government Printing Office, Washington 1979; J. M. Weighten, *Making Sense of Jonestown Suicides: A Sociological History of Peoples Temple*, Edwin Mellen Press, New York 1983; M. S. Yee a T. N. Layton, *In My Father's House: The Story of the Layton Family and the Reverend Jim Jones*, Holt, Rinehart, and Winston, New York 1982.

¹⁴¹ D. Sullivan a G. Zimbardo, „Jonestown Survivors Tell Their Story“, *Los Angeles Times*, 9. března 1979, viz oddíl 4, 1, str. 10–12.

V nedávnější době jsem vedl rozsáhlé debaty o rozmanitých aspektech fungování Chrámu Lidí a o Jonesovi s Debby Laytonem, jedním z Jonesova nejbližšího okruhu, který se stal odpadlíkem a přispěl k odhalení zločinů páchaných v Jonestownu.¹⁴² Ten mne seznámil s Mikem Cartmellem, jehož Jones adoptoval a který byl jeho právoplatným dědicem, a také se Stephanem Jonesem, biologickým synem Jima Jonese, který v den masakru hrál v Georgetownu košíkovou. Tito tři mi dovolili nově nahlédnout do celé záležitosti a poskytli mně informace, které se staly základem mého tvrzení, že Jonesovy taktiky kontroly mysli měly přímý vzor v taktikách, jimž se naučil z Orwellovy příručky pro ty, kteří by chtěli být kontrolory myslí – 1984.

Četl Jim Jones 1984? Kladnou odpověď odhaluje výňatek z elektronické zprávy, kterou mi poslal jeho syn Stephan Jones (reprodukováno s jeho svolením z 10. března 2000): „Otec četl 1984, hodně o tom s námi mluvil, aby nás postrašil. Myslím si, že tomuto datu, nukleárnímu holocaustu či fašistickému převratu přisuzoval jistý prorocký význam. Dokonce existovala i píseň („*Nineteen Eighty-Four*“) napsaná a zpívaná Dianou Wilkersonovou, naší hlavní zpěvačkou od doby, kdy se k nám připojila, až do své smrti v Jonestownu.“

Debby Layton byl první, kdo mne informoval o Jonesově fascinaci románem 1984: „Jim mluvil o 1984 neustále. Existoval film, v němž Diana zpívala „*Nineteen Eighty-Four*“ v Jonestownu, Jim zpíval spolu s ní a říkal: „tak je to správně, tak je to správně!“. Diana napsala tuto píseň v Kalifornii a Jim ji měl rád, pravděpodobně ji upravoval. Zpíval: „Budte bdělí. Přicházejí, aby nás dostali. Hodlají nás zabít“ a podobné fráze, které si už přesně nepamatuji.“¹⁴³ Během téhož rozhovoru v mém domě hovořil Mike Cartmell také o zájmu Jonese o 1984, stejně tak o jeho podrobné četbě norimberských protokolů a Göringovy obhajoby Hitlerova „principu vůdcovství“. Podle Cartmella řekl Jones o vytvoření totalitárního státu a o všemocném dominantním vůdci „Přesné to je ono“ Vzpomínal, že Jones četl životopis Lenina od Louise Fischera a řadu dalších knih o sektách. V roce

¹⁴² Viz Layton, *Seductive Poison*.

¹⁴³ Osobní sdělení, San Francisco, 6. prosince 2000.

1967 mu Jones vyprávěl o zjevení, že byl v minulém životě Leninem, takže Cartmell by mohl být jeho Trocký a skupina mladých, kterou chtěl vést, by se mohla jmenovat „Rudá armáda“.

PŘÍMÉ PARALELY MEZI ORWELLOVSKÝMI A JONESOVSKÝMI TAKTIKAMI NA OVLÁDNUTÍ MYSLÍ

Černobílé překroucení jazyka a *newspeakové* překroucení skutečnosti v Jonesových „velkých lžích“.

Jones zašel dál než jen k pouhému překrucování minulosti. Dokázal překroutit skutečnost, která existovala v přítomném vnímání jeho následovníků. Tito hladoví, bojácní, vyčerpaní, přepracovaní a zneužívaní lidé byli nuceni projevovat svou „vděčnost“, kdykoli se ocitli v blízkosti „Otce“ alias Jima Jonese. Byly to litanie chvály za to, že jim Otec dal dobrou potravu, dobrý domov a dobrou práci, protože je miloval – vzdor opačnému svědectví, které jim podávaly jejich smysly. Lidé byli drženi v tomto koncentračním táboře v džungli ozbrojenými strážemi a museli každý den vzdávat díky Otci za svou svobodu. Navíc si příslušníci vzájemně říkali řadu velkých lží, například tvrdili, že jídlo bylo velmi dobré a nadbytečné, i když ve skutečnosti bylo hnušné a nedostatečné; že tam není žádný hmyz, i když moskyti útočili zuřivě; že jsou šťastní, i když z nich mnozí byli deprimovaní a vystrašení. Museli tyto lži psát i svým příbuzným. Příliš daleko zašel s tvrzením, že v Jonestownu neexistuje nemoc, ani smrt. Ani on nemohl tyto síly ovládnout a musel se vypořádat s touto neshodou, když členové jeho stáda, včetně jeho matky, onemocněli a umírali. Jones dokonce promítal filmy o nacistických koncentračních táborech, například Noc a mlha, aby svým přívržencům připomněl, že se jejich podmínky mohou zhoršit, pokud jej nebudou poslouchat naprosto a slepě.

Na pásce z poslední hodiny v Jonestownu je možné slyšet, jak se jeho lži stupňují: „Nikdy jsem vám nelhal“ a jak jim doporučuje vzít si „lék“ – kyanid – „neublíží vám, není čeho se bát.“ Na pásce je slyšet skutečnost: pláč dětí umírajících v křečích.

V 1984 Ministerstvo pravdy přepisovalo dějiny, Jones však dokázal přimět své bohabojné zbožné přívržence, aby roztrhali svou milovanou Bibli, když jim vyložil lži a chyby, které údajně v Písmu našel. A pak je přiměl všechny k uznání, že Bible je zdrojem lží. Jones napodoboval Orwelloy fantastické názvy různých oddělení ve Straně, například Ministerstvo pravdy, které bylo pověřeno překrucováním pravdy. Jones stvořil „oddělení diverze“, v jehož čele byl Terri Buford, jehož cílem bylo provádět citlivou práci ve vládě, například shromažďování dat o vybraných politicích, která by se mohla využít k jejich přesvědčování, aby spolupracovali s cíli a potřebami Chrámu Lidí.

VELKÝ BRATR TĚ POZORUJE: VELKÝ OTEC PRONIKÁ DO KAŽDÉ TVÉ MYŠLENKY

Formule "24/7" označuje nové pojetí, které se zrodilo v silikonovém údolí k popisu celodenní práce a služby ve firmách zabývajících se nejvyspělejší technikou, přesně však popisuje i celodenní a celonoční vysílání kázání, promluv a zuřivých útoků na vládu, odpadlíky a jiné nepřátele. Namísto dohlížející obrazovky v 1984 zasahoval Jones do myslí svých přívrženců záplavou těchto nekonečných zpráv, které se na ně chrlily z amplionů na centrálním pavilonu a byly slyšitelné na velkou vzdálenost, přičemž někdy to byla vysílání živá, jindy ze záznamu, vždy však jeho přítomnost naplňovala vzduch i myslí – při práci, jídle i spánku.

ŠPIONÁŽNÍ SÍŤ: SYSTÉM JONESOVÝCH INFORMÁTORŮ

Jones odměňoval ty, kteří donášeli na jiné, že si stěžují na těžkou práci, špatné poměry a nucené oddělování manželů. Tvrdě veřejně trestal disidenty. Dokonce vyhlášoval, že vyše soudruhy, kteří budou předstírat, že jsou disidenti, aby jiné sváděli ke vzdoru nebo k odpadlictví, a pak tyto zrádce patřičně potrestá. Se svým špiónážním systémem začal mnohem dříve ve Spojených státech, když nutil členy své ochranky zjišťovat co nejvíce informací o různých příslušnících pronikáním do jejich domů, prohledáváním odpadků, odposloucháváním telefonů nebo vzájemným donášením členů rodiny.

STRANA I JONES PODPOROVALI NEDOSTATEK JÍDLA

Tato taktika byla prostředkem k oslabení schopnosti vzdorovat nebo se bouřit. Strava v Jonestownu byla téměř bez proteinů, porce byly malé a chutnaly odporně. Kaše s několika kousky ovoce nebo zeleniny. Jones nadoval těm, kteří by si chtěli stěžovat, a říkal jim, že lepší je být hubený než tlustý a že takovou obětí odmítají kapitalistické hodnoty. Udivující a smutné je, že lidé v Jonestownu byli často blízcí smrti hladem, zatímco Jones pravidelně posílal miliony dolarů na tajná bankovní konta ve Švýcarsku, Panamě i jinde, podobně jako jeho nohsledi Debby Layton a další.¹⁴⁴ Zlomke těchto peněz mohl snadno nasytit kongregaci, výživa jim však byla systematicky odepírána. Představte si tento nedostatek potravy na pozadí deseti hodinové denní práce, často v žáru slunce v džungli.

SEXCRIMES

Jonson rozdělil manželské dvojice do různých baráků, společně mohli být jen s jeho svolením v určenou dobu. Otevřené obviňoval muže z homosexuálních nepřístojností s ním, veřejně se jim posmíval a trestal je. Ženy podobně obviňoval z toho, že jej sexuálně obtěžují, aby si získaly jeho přízeň, přičemž on sám byl tím přinucovacím činitelem. Sex byl pro Jonese mocným motivem, často byl posedlý sexuální žádostivostí: součástí jeho obrazu u přívrženců bylo, že je muž s neobyčejnou sexuální chutí a výkonností. Věděl však také o mocných vazbách, které může sex vytvořit mezi jeho přívrženci, a tak takové *sexcrimes* u jiných se musely rovněž kontrolovat, omezovat a ovládat jeho autoritou.

SEBEOBVIŇOVÁNÍ, DONÁŠENÍ NA SEBE, OČIŠTĚNÍ A TREST

Tyto taktiky byly centrální částí Orwellova i Jonesova kontrolního systému. Všichni členové se museli zapojit do sebeanalýzy a připravovat doznání svých chyb, slabostí, strachů a chybných činů, aby se mohli sami

¹⁴⁴ Layton, *Seductive Poison*.

očistit od těchto negativních myšlenek a tím dosáhnout osvobození. Tyto zprávy se ovšem stávaly součástí osobních materiálů každého člena a byly proti němu používány na veřejných schůzích, když byli mylíci se „zvání na kobereček“, aby byli vysmíváni, ponižováni, duševně trápeni a fyzicky mučeni.

Orwellova analýza stranické mentality a psychologie války je přímo použitelná na Jonestown v jeho posledních dnech a hodinách.

Orwell píše: „Společenské ovzduší připomíná atmosféru obleženého města... Nezáleží na tom, zda se skutečně válčí... Potřebné je jediné to, aby válečný stav existoval“ (203–204) a pokud by zajetí bylo nevyhnutelné, „bylo lepší zabít se dřív, než člověka dostat“ (112).

Jones nazýval tuto skupinovou praxi půlnočního cvičení v sebevraždách „bílé noci“. Existovala skupinová cvičení, která byla realistickou předehrou k závěrečnému představení, které režíroval Jones podobně jako to líčí Orwell, na základě lži o hrozbě americké armády, která je na pochodu unést děti a starší lidi z Chrámu Lidí a ubližovat jim. „Revoluční sebevraždě,“ říkal, je třeba dát přednost před masakrem tímto nemilosrdným americkým nepřítelem. Odpor členů Chrámu Lidí srovnával s odporem obležených Židů v bitvě u Masady. Není jasně, kolik z 912 mrtvých spáchalo sebevraždu kyanidem dobrovolně, a kolik jich bylo zavražděno injekcí nebo zastřeleno, protože odmítli zemřít pro tuto věc, důležité je však připomenout, že ti dozorcí, kteří zabíjeli členy Chrámu Lidí, byli sami přáteli a rodinnými příslušníky těch, kteří byli zabíjeni. Zde Jim Jones napodoboval Himmlerovu přísahu Hitlerovi: „Přisahám ti, Adolfe Hitleru, oddanost a udatnost. Slibuji tobě i tebou jmenovaným nadřazeným poslušnost až k smrti!“ Totální slepá poslušnost nepravé autoritě panovala onoho osudového dne v listopadu 1978 tak, jako panovala po tolik let v nacistickém Německu a později pak v experimentálních demonstracích Stanleye Milgrama, popsanych výše.

MUČIRNA 101 SE ZRCADLÍ V JONESOVĚ
MODROKÉ PŘÍŠEŘE, VELKÉ NOZE A BEDNĚ

Když se už dříve Winston Smith přiznal ke strachu z myši, zhroutil se v místnosti 101 při konfrontaci se svým nejhorším strachem – myši mu lezly po obličej. Jones udělal přesně totéž, nechal každého člena vypsát, čeho

se bojí, a když pak neposlouchali, přišli pozdě na schůzi, usnuli během jeho nekonečných řečí, nebo porušili nějaké pravidlo, například dali bez jeho svolení dítěti pomeranč, byli přinuceni střetnout se svým největším strachem.

Podívejme se na případ oregonského mladíka, Garryho Scotta, který následoval svého otce do Chrámu Lidí, ale nějak se projevil jako neposlušný. Vyslechněme jeho krátké prohlášení po skončení vysílání NPR nazvaném *Father Cares: The Last of Jonestown*, připraveném Jamesem Restonem, Jr. Poslechněme si záznam o povaze jeho trestu za malý přestupek, jak byl vystaven své nejhorší fobii v Jonesově místnosti 101. Ještě důležitější však je vyslechnout si jeho vylíčení trvalé reakce na toto mučení. Nenávidí Jonese? Ani trochu. Stal se skutečným věřícím, i když jeho otec zemřel v Jonestownu, on sám byl mučen a pokořován – stále obdivuje a miluje Otce. Ani Orwellova všemohoucí strana si nemohla takové vítězství čestně připsat na svůj účet.

Podobně jako jiní mladí lidé i já jsem se bouřil proti některým doktrinářským metodám v církvi, za což jsem trestán, abych se stal lepším křesťanem. Byl jsem fyzicky týrán. Bit pravítkem i bičem. Jedním z velkých problémů, které jsem měl v životě, je, že mám strach z hadů. Při jednom potrestání mě svázali a položili na mě hada [hroznýše] a toto psychologické mučení jsem musel chvíli snášet. Byl jsem zneužíván i sexuálně.

Moderátor Bill Moyers se pak zeptal: „Co jste viděl v Jimu Jonesovi, když jste byl v Chrámu, že jste byl oddaný i navzdory tomu, jak s vámi zacházeli?“

Cítil jsem se vinen, cítil jsem odpovědnost za vše, co se dělo okolo mne. Pokud byly nějaké špatné přístupy nebo špatné pocity ze strany lidí v Chrámu, cítil jsem, že to jsou mé činy... Poslouchal jsem Jima Jonese, protože to byla velmi starostlivá osoba. Víte, dokonce i dnes, navzdory skutečnosti, že mnoho mých přátel, které jsem pokládal za své bratry a sestry, zemřelo a mnoho z nich bylo k smrti přinuceno, existuje velmi osobní část reverenda Jima Jonese, která stále žije. I když jsem velmi frustrován a velmi zklamán tím, co se stalo mému otci, je zde stále uklidnění, že vidím reverenda Jonese.¹⁴⁵

Podobně jako Winston Smith i Garry Scott „zvítězil nad sebou“; nakonec milovali Velkého Bratra a Otce Jones podobně.

Než se budeme věnovat Jonesově jiné místnosti na mučení, je dobré ukázat jeden způsob, jímž dokázal Jones vytvářet tak opravdové věřící, jaké Orwellův systém 1984 nebo sovětský komunismus ve Východní Evropě vytvořit nedokázal. Jones měl schopnost vytvářet jedinečná osobní spojení s každým členem své církve. Mnozí členové Chrámu Lidí mi říkali, že když poslouchali jeho kázání, každý z nich měl pocit, že mluví k němu osobně. „Jones se dokázal každého osobně dotknout,“ řekl mi Mike Cartmell. „Byl jako kněz, jako osobní rádce, navštívil každou osobu, každá bylo pro něj nějak významná, mluvil s ní osobně o tom, co ji trápí, čeho se bojí. Jones vyvolal v každém pocit, že je jeho hostem, každý se mohl cítit jako zvláštní. Věnoval vám pět minut a vy jste mu na oplátku dali celý svůj život.“ A tak bez ohledu na veřejné tresty, které často dostávali, si členové jako Garry Scott zachovávali v hloubi svých srdcí pocit: „Otec mne miluje a já jsem odpovědný za to, že jsem špatný člověk, který musí změnit své špatné způsoby, aby si zasloužil Otcovu lásku.“

Jeanne Millsová předkládá líčení své mladé dcery o mukách, když se setkala s „Modrookou příšerou“, kdy byla ona další děti trestány. „Vzali mne do té temné místnosti a tam byly všude příšery. Říkaly: ‚Já jsem Modroká příšera a dostanu tě.‘ Pak ta příšera ze mne strhla košili.“¹⁴⁶ Millsová se domnívá, že děti dostávaly elektrické šoky, protože slyšela, že „Jim používal Modrookou příšeru ke změně chování malých dětí.“¹⁴⁷

Millsová popisuje jinou mučírnu v Chrámu. „Debbie [Layton] nám vyprávěl o ‚Velké noze‘, trestu, který nahradil ‚Modrookou příšeru‘. Byla to hluboká studna asi 40 minut chůze od tábora,“ říká smutně. „Tam seděli poradci a ti neposlušné dítě hodili do studny. Děti se hystericky rozplakaly, jakmile jim Jim řekl, že budou muset navštívit ‚Velkou nohu‘. Slyšeli jsme pláč po celou dobu, kdy byly ve studni i v době, kde se vrátily a prosily o milost. Bylo to opravdu strašné. Někteří mladí lidé byli nuceni jíst pálivé papriky a dokonce jim je strkali do zadnice.“¹⁴⁸

¹⁴⁵ Mills, *My Six Years with God*, str. 55.

¹⁴⁷ *Ibid.*, str. 56.

¹⁴⁸ *Ibid.*, str. 60.

¹⁴⁵ *Father Cares: The Last of Jonestown*, National Public Radio, sada dvou zvukových nahrávek, 1978. [Přepis poslední věty je nejednoznačný: „there's still a peace (piece?) here that I see in Reverend Jones“. – Pozn. překl.]

„Bedna“ byla jednoduchá obávaná mučirna. Přestupníci byli Jonesem odsouzeni strávit nějakou dobu v uzavřené plechové bedně na poli. V bedně narůstala teplota a členové Chrámu se báli, že se tam udusí. V klasickém filmu o vězení *Cool Hand Luke* popisuje Karl, velitel dvora věznice, následky porušení kteréhokoli z pravidel vězení: „strávíte noc v bedně“.

Výcvik k poslušnosti, *newspeak*, *crimestop*, *doublethink*, kontrola skutečnosti, kontrola emocí, sexuální kontrola, dohled, těžká práce za hladovění – nejdůležitější složky orwellovské kontroly mysli – byly Jimem Jonesem uzpůsobeny a proměněny na efektivní strategie v jeho pokusu předvést naprostou modifikaci chování, daleko větší než jaké kdy dosáhl program MK-ULTRA. Jones byl úspěšný se svým zvráceným „experimentem“ na kontrolu mysli a vytvořil masovou mentalitu „madžuských kandidátů“, kteří zabíjeli nepřitele na rozkaz, bez ohledu na to zda nepřitelem byly vlastní děti, vlastní rodiče, vlastní družka, vlastní přítel nebo nakonec oni sami.

Jsem přesvědčen, že by Orwell nebyl potěšen zjištěním, že jeho varování o nebezpečích totalitárního státu se vyplnilo v posledních dnech v džugli v Guayaně. Jsem si jist, že Orwell chtěl, aby jeho ideje sloužily jako varovné vyprávění a nikoli jako operační příručka pro ovládání mysli. Tím smutnější je, že podobný destruktivní scénář byl nedávno sehrán vůdci sekt v mnoha jiných zemích po celém světě – Japonsku, Kanadě, Švýcarsku, Spojených státech a Ugandě – všechny tyto scénáře byly založeny na oběti pro věc zničení svobodné vůle, potlačení individuality nebo deformování kritického myšlení a zničení nezávislého ducha.

Viděli jsme zlo u Orwella, u Jonese a totéž zlo v nás samých. Dopadneme jako oni, pokud se nepoučíme z minulosti, že tyranii je třeba se postavit při jejích prvních příznacích, že musíme být bdělí vůči politické rétorice a sémantickému překrucování těmi, kteří mají moc kontrolovat sdělovací prostředky a vzdělávací systémy. Despoti a diktátoři, ať ďábelští či benevolentní, ponižují lidskou přirozenost a pošpiňují vztahy mezi lidmi. Když jsem mluvil o odporu proti Velkému Bratru, zdůrazňoval jsem naše společenství s těmi, kteří si cení svobody více než bezpečnosti, s těmi, kteří by zemřeli pro svobodu, než aby žili život v bezduché poslušnosti vůči nepravé autoritě.

ORWELL A NAŠE BUDOUCNOST

Orwelova vize budoucnosti, v níž vlády budou masivně klamat a vést nekonečné války, se už objevuje na monitorech našich radarů. Tato cynická vize už navštívila Spojené státy a vše se bude se patrně zhoršovat v dohledné budoucnosti. Dozvěděli jsme se nedávno, že Pentagon vytváří nový úřad „strategických vlivů“. Vojenští představitelé říkají, že Pentagon rozvíjí plány na předávání zpráv, možná dokonce nepravdivých, cizím mediálním organizacím jakožto součást nové snahy ovlivnit veřejné mínění i ty, kteří vytvářejí politiku, a to jak v zemích přátelských, tak nepřátelských.¹⁴⁹ Tento pokus o podporu války Ameriky proti terorismu systematickým klamáním byl rozptýlen v reakci na tlak veřejnosti, sdělovacích prostředků a dalších vládních agentur. To může prostě znamenat, že se „černá“ operace Pentagonu, spočívající v šíření desinformací, nezdařila a přitahuje méně veřejnosti ke konání pochybných činů. Stalo se též zjevným, že Bushova administrativa plánuje udělat z války proti terorismu válku dlouhou, rozšířit ji na neurčitě definovaný prostor i čas. Původní nepřítel, Al-Kajda, byl rozšířen i na afganistánský Taliban a pak na všechny vlády, které terorismus podporují jakýmkoli způsobem, dále pak na země, které patří k „ose zla“, protože vyrábějí zbraně, nechovají se ke Spojeným státům přátelsky a mohly by podporovat teroristy.

Bushova administrativa dostala základní orwellovskou lekci od teroristů odpovědných za útok z 11. září 2001, totiž jak „ozbrojit lidský strach“ z náhodných, neočekávaných útoků proti národu. Pozvedli prapor „bezpečnosti země“ jako nejdůležitější národní hodnotu a „teroristy“ označili za nejnenáviděnějšího nepřitele. Tomuto terorismu dali tvář Saddáma Husajna spolčeného se známým padouchem Usámou bin Ládinem a nejasným počátkům globálního terorismu dali místo – Irák. Strach z násilných útoků proměnili na hrozbu potenciální nukleární destrukce s tím, že Saddám a jeho synové mají „zbraně hromadného ničení“! Tuto hrozbu zveličili nato-lik, že jen včasná válka proti Iráku (našemu bývalému spojenci proti dřívějšímu nepříteli, Iránu) by mohla zabránit bezprostřední katastrofě hrozící

¹⁴⁹ *San Francisco Chronicle*, 24. ledna 2002, str. D3.

našemu bezmocnému národu). V tomto procesu proměnila tento narůstající národní strach na nový obraz Ameriky jakožto „oběti“ a předělala obraz dříve nerozhodného prezidenta na „rozhodného vrchního velitele“, který vede armádu k vítězství a plně obnoví americkou hrdost.

Z Orwella se také poučili, jak potlačit jakoukoli odchylku jako nevlasteneckou hrozbu národní bezpečnosti – nyní jako federální přestupek, který lze potrestat v labyrintu pravidel a zákonů nově stvořeného takzvaného *Patriot Act*. Když se všechna zdůvodnění pro válku v Iráku zhroutila následnou analýzou nepravdivých a nesolidních informací zpravodajských služeb, které byly použity k rozpoutání vojenské kampaně „šoku a strachu“ proti Iráku, prezident a jeho štáb prohlásili, že na tom nesejde, protože cíl ospravedlňuje prostředky. I kdyby Saddám neměl žádná zbraně hromadného ničení nebo kontakty s Usámou, je to špatný chlap a světu bude lépe, dojde-li ke „změně režimu“. Je tomu tak i ve srovnání se zničením Iráku, smrti desítek tisíc Iráčanů a více než tisíce Američanů a jejich spojenců, nemluvě o tisících vážně zraněných a možná až konečnému účtu bilion [trillion] dolarů za válku a její následky, ztrátu respektu mnoha amerických spojenců a ztrátu jakéhokoli smyslu morální nadřazenosti od skandálu ve vězení Abu Ghraib.

Milý pane Orwelle, musel jste opravdu mít takovou pravdu v tom, co se ukázalo být tak špatné pro Ameriku?

POLITICKÁ PSYCHOLOGIE TERORISTICKÝCH POPLACHŮ

DNE 18. DUBNA 1778 SEDL PATRIOT PAUL REVERE NA KONĚ a během své slavné „půlnoční jízdy“ z Bostonského přístavu do Lexingtonu varoval všechny správce místních kolonií, že britská armáda, červenokabátníci, se již blíží. Nabádal je, aby se dobře vyzbrojili a postavili na odpor tyranské nadvládě Britů. Když Britové druhý den dorazili, koloniální milice je u Concordu porazily, byl to nadějný začátek americké války za nezávislost. Reverovo varování se setkal s úspěchem ze čtyř důvodů: 1) Revere byl známý jakožto vysoce věrohodný zdroj informací, který je jak zasvěcený, tak i důvěryhodný; 2) jeho výstraha se týkala konkrétní očekávané události; 3) jejím záměrem bylo motivovat občany k tomu, aby podnikli určité kroky; 4) a určovala také, jaké kroky by to měly být. Toto paradigma úspěšného šíření výstražných zpráv mezi veřejností, jež lze v Reverově varování názorně odhalit, je podpořeno také současným psychologickým výzkumem. Aby se tyto výstražné zprávy setkaly s optimálním účinkem, měly by motivovat pouze do určité míry – příliš nízká motivace nevede k podniknutí žádoucích kroků, avšak příliš vysoká motivace vytváří příliš vysoké emoční napětí a vede k rozporuplnému, zbrklému chování. Výstraha musí být podložena důvěryhodnými důkazy, musí být jasně přednesena spolehlivými informačními zdroji, musí se týkat konkrétního

nebezpečí nebo ohrožení a měla by obsahovat také doporučení, které konkrétní činy je třeba podniknout. Jestliže ohrožení přetrvává po delší časové období, je nezbytně nutné veřejnost opětovně informovat o stavu ohrožení, aby se předešlo možným nedorozuměním, je třeba napravit nesprávná doporučení, podpořit občany, aby se řídili předepsanými zásadami, a ujistit je o zásadním významu jejich spolupráce. Pokud se nakonec hrozby nenaplní, je třeba, aby spolehlivé zdroje vysvětlily, proč se tomu tak nestalo, a aby také snížily stupeň pohotovosti anebo ji úplně odvolaly.

PORUŠENÍ PRINCIPŮ ÚČINNÉHO VAROVÁNÍ

Prvních šest varovných prohlášení, jež američtí vládní úředníci zveřejnili s cílem varovat veřejnost před bezprostředním nebezpečím teroristických útoků, svým plánem i způsobem podání všechny tyto základní, a poměrně evidentní, principy účinného varování porušily. Nejrůznější mluvčí prohlašovali, že jim „spolehlivé“ zdroje předaly důvěryhodné informace ohledně bezprostředního nebezpečí teroristických útoků, které v nejbližší době proběhnou někde ve Spojených státech anebo ve světě, kde budou namířeny proti americkým úřadům a společnostem. Tato varování v občanech vzbudila vysokou míru strachu, který se postupně proměnil ve všeobecnou úzkost. Občané neměli dělat nic jiného než být ve střehu a mít oči na stopkách. Prvotní varovná zpráva, ať již vzešla od generálního prokurátora nebo jiného vládního úředníka, byla v médiích donekonečna opakována a rozšiřována dalšími komentáři nejrůznějších „odborníků“. Úřední prohlášení, že by se lidé měli „dál starat o své záležitosti a chovat se jako obvykle“, které bylo zveřejněno zároveň s varováním, vyvolalo emočně-kognitivní disonanci a situace se tak z psychologického hlediska ještě zhoršila. Copak je něco takového vůbec možné, poté co bylo vyhlášeno, že národ je v ohrožení dalším možným teroristickým útokem a naše osobní jistoty a bezpečí mohou být opět narušeny stejně jako se tomu stalo 11. září? Výsledné zmatení ústí v pocity bezmoci a tyto dále snižují výslednou účinnost zpracování informací na míru nižší než jaká by byla nezbytně potřeba v případě nutnosti čelit dalšímu teroristickému útoku. Nikdy nebylo zcela jasné, zda vláda musela varovat širokou veřejnost, a nikoli

pouze kompetentní bezpečnostní síly místní a národní úrovně, jestliže občané nemohli k bezpečnostním opatřením přispět smysluplnějším způsobem, než že budou mít, plní obav, oči na stopkách.

A nic se nestalo! Během posledních 17 měsíců od 11. září se na americké půdě neodehrál jediný teroristický útok. Kde zůstaly tisíce údajných teroristů z tajných buněk v naší zemi? A kdy proběhl rozbor ze strany vládních úřadů, který by vysvětlil, proč se nic nestalo? Nebylo po něm vidu ani slechu. Naléhavé varování a vysoká míra úzkosti, kterou toto varování vzbudilo, se potichu rozplynuly a uplynul měsíc nebo dva, když přišlo další varování a po něm další a další. Všichni známe klasický příběh o chlapci, který volal „Vlk, vlk!“, jenž poukazuje na to, že již tři falešné poplachy vedou k tomu, že lidé přestanou brát vážně informace pocházející ze zdrojů, které byly původně považovány za spolehlivé. Po šesti varováních bez jakýchkoliv následků mnoho Američanů otupělo vůči nutnosti mít se stále na pozoru – a přitom vést normální život. A však pro některé začalo slovo „normální“ představovat život plný úzkosti a obav z nejhroššího, zažili první děsivý teroristický útok na Světové obchodní centrum a Pentagon.

Tento neustále prodlužovaný stav obav a strachu z vlastní zranitelnosti bez možnosti podniknout jakékoli konkrétní kroky, které by to změnily, může mít velmi hluboký negativní dopad na naše individuální i kolektivní mentální zdraví. Nazývám je „pre-traumatickým stresovým syndromem“. Je zřejmé, že neschopnost provést alespoň debriefing po těchto falešných varováních se zakládala na nevhodném modelu varování veřejnosti, který dostatečně neuvážil psychologický dopad podobných výstrah. Je možné, že vládní úředníci nepocitovali nutnost podávat veřejnosti opravné informace, neboť již přeci vydali prohlášení nabádající k tomu, aby se lidé zbytečně nestrachovali a vedli normální život. Podle hesla „opatrnosti není nikdy nazbyt“ bude lépe, když veřejnost varujeme, a nic se nestane, než abychom ji nevarovali a něco se stalo – takové bylo zjevně uvažování vládních úředníků. Nebo si uvědomili, že se ve svých předpovědích mýlili, avšak nechtěli svůj omyl přiznat na veřejnosti. Anebo existuje ještě poněkud kontroverzní hypotéza: možná pro ně bylo přijatelnější udržovat veřejnost ve stavu dlouhodobě ostražitosti, a to i přes jeho psychickou daň.

A PAK PŘIŠLO SEDMÉ VAROVÁNÍ

Mezi šestým, posledním neoznačeným varováním a následným jasně oranžově zbarveným, nově pojatým varováním sedmým se muselo stát něco neobvyklého. Toto varování jako první odpovídalo psychologicky účinnému Reverovu paradigmatu. Zcela jasně ho přednesl jediný zdroj, Tom Ridge, šéf Národní bezpečnosti (Homeland Security), a spolehlivost svých zdrojů zaručil prohlášením, že jde o informace pocházející ze zdrojů několika tajných služeb. Teroristické cíle identifikoval jako „lehké“ – tedy americké domácnosti a hotely – což představuje každého jednotlivce. V několika následujících dnech se seznam možných cílů rozšířil o letecké společnosti a také symbolické a strategické body. Předpokládané teroristické zbraně narostly do nemyslitelných rozměrů; „zbraně hromadného ničení“ – chemické, biologické zbraně a rádiem řízené „tříštivé pumy“. S těmito velice podrobnými vstupními informacemi pak šéf Národní bezpečnosti zveřejnil ještě seznam konkrétních kroků, jež by Američané měli podniknout (jakožto výstup), aby byli připraveni na mohutný útok kteréhokoliv z údajných tisíců teroristů, kteří operují na americké půdě, hotovi použít všechny zbraně hromadného ničení proti nevinným civilistům.

Na CNN, MSNBC, Fox a dalších zpravodajských kanálech nás nejryznější odborníci nabádali k tomu, abychom natankovali plně nádrže aut pro případ okamžité evakuace (a pak byla doprava na východním pobřeží po několik dní paralyzována sněhovou kalamitou), abychom si vytvořili zásoby věcí potřebných pro přežití (jako kdybychom očekávali živelnou katastrofu) a uzavřeli se ve svých domovech pomocí igelitových plachet a izolační pásky. Nakonec se nám tak dostalo alespoň doporučení konkrétních kroků, které jsme mohli podniknout, což se zdálo být přeci jen lepší než pouze nečinně sedět a čekat na nevyhnutelné. Aby bylo jisté, že radar psychiky národa toto sedmé, oranžové varování po předchozích šesti otupujících falešných popláchích zachytí, bylo rozšířeno velice naléhavě a soustředilo se na lokální úroveň, zatímco státní a federální síly začaly podnikat potřebné obranné kroky. V mnoha městech vypuklo téměř panické nakupování zásob. Překvapivě však bylo opět vydáno zároveň i druhé prohlášení – máme žít svůj každodenní život jako obvykle, starat se o své záležitosti zcela normálně

a přitom můžeme očekávat, že do našich domovů každou chvílí vpadnou zbraně hromadného ničení!

Pak se to však celé zvtřlo, experti nás upozornili na to, že pokud se důkladně zaizolujeme ve svých domovech, mohli bychom se zadusit, další odhalili, že některé informace z oněch „důvěryhodných zdrojů“ byly jen novinářské kachny. Oranžový stupeň varování nicméně zůstal v platnosti a šéf Národní bezpečnosti spustil celonárodní kampaň propagující připravenost na možnou krizovou situaci, přičemž základní zásady této kampaně byly převzaty z programů FEMA, které se uplatňují v případě přírodních katastrof, a byla vydána také doporučení pro ohrožené skupiny obyvatel (což zjevně nemohly být tytéž skupiny, jež prezident nepustil ke slovu ve svém prezírání celosvětových, masivních protiválečných protestů). Mělo by však být zřejmé, že přírodní katastrofy a katastrofy, za nimiž stojí lidé, vyžadují zásadně odlišné modely krizového chování.

PSYCHOLOGIE TERORISMU

Terorismus není válkou v tradičním smyslu, kdy jde o zničení materiálních zdrojů znepráteného národa a převzetí jeho země. Terorismus pro své účely využívá psychologii. Terorismus spočívá v několika strategických krocích, jejichž cílem je vzbudit strach a hrůzu civilního obyvatelstva. Jde o to, aby obyčejní lidé pocítili svou zranitelnost, slabost, úzkost, zmatení, nejistotu a bezmoc. Teroristické činy jsou úspěšné, jestliže občané pocítují beznadě a ztrácí důvěru ve své vůdce, kteří již nejsou schopni zaručit jim samotný základ existence – jistotu a bezpečí. Terorismus se do lidského života vtírá jako příšera čhající pod postelí anebo v temných zákoutích našich vlastních domovů – všemocným nepřitelem bez tváře může být přátelský prodavač v cukrárně, soused nebo nějaká děsivá příšera stvořená naší vlastní představivostí. Vymyká se jakémukoliv místnímu či časovému určení, nemá tvar, ani tvář. Síla terorismu spočívá právě v jeho naléhavé nejistotě, v jeho vpádu do našich myslí.

Reakce jednotlivců na pocit osobní zranitelnosti se povážlivě různí, mohou se projevit ve formě různých fobií, formou nevyřešených konfliktů z dětství, ve formě dlouhodobých stresových reakcí, avšak mohou se

projevit také slepým následováním silných vůdců a intenzivními pocity hněvu. Hněv může být jednou ze zástupných emocí, jež vzniká, cítíme-li se bezmocní a zranitelní. Je výslednicí potlačeného intenzivního pocitu slabosti. V důsledku těchto silných negativních emocí přichází ke slovu předsudky vůči vnějším skupinám, které se projevují zvýšením pohotovosti zaútočit na „bezpečné“ cíle, jakými se mohou stát například některé společnosti vydělované národnostní skupiny anebo dokonce členové vlastní rodiny. Zdá se, že je v lidské povaze, anebo přinejmenším v povaze mužské, odpor k pocitům vlastní slabosti a nejistoty a snaha spojovat svou identitu naopak s těmi, kteří přesvědčivě manifestují svou sílu. V podobných situacích chtějí lidé následovat vůdce, kteří nemají daleko k činům, jsou odvážní, rozhodní a vyjadřují se zcela jednoznačně a jasně, přičemž mohou být až arogantní. Po těchto vůdcích lidé chtějí, aby ukázali na „nepřítele“, aby mu dali jméno, tvář a místo, a lidé tak mohli ventilovat svou kolektivní nenávisť a popustit uzdu vojenským silám, jež snadno zvítězí proti strašnému, třebaže slabému, nepříteli. V této fázi by mnoho Američanů velice ochotně přijalo označení jedince jakožto zástupce nepolapitelných, virtuálních teroristických nepřátel – anebo jejich vůdce, který utekl a ukryl se, ačkoliv byl pronásledován, v jeskyních v pohoří Tora Bora v Afghánistánu, aby nás mohl dále terorizovat. Saddám Husajn je tak prvotřídním kandidátem na roli zlosyna v tomto orwellovském dramatu války a střetu kultur.

FALEŠNÉ POPLACHY PLNÍ TERORISTICKÉ ZÁMĚRY

Po třetím falešném poplachu jsem uveřejnil článek,¹⁵⁰ v němž jsem poukázal na to, že účel terorismu naplňují již naše nevhodné postupy varování veřejnosti před možnými útoky. Znepokojení, které tato varování vyvolala, dalece přesáhla míru, jež by odpovídala realistickému odhadu rizika možného výskytu dalšího teroristického útoku, přičemž vláda byla nucena vynakládat miliony dolarů na to, aby tyto hrozby odvrátila. Měli bychom zvážít, zda teroristé, když viděli šílenství vyvolané prvními falešnými poplachy, záměně nezasobovali určité informační zdroje, o nichž

¹⁵⁰ San Francisco Chronicle, 4. listopadu 2001.

předpokládali, že je sledují americké výzvědné služby, mylnými informacemi. Jak by řekl komik Lenny Bruce, mysleli jsme, že teroristé jsou strašně nebezpeční a oni jen strašně kecali. Tyto „výmysly“ zachycené výzvědnými službami pak vyvolaly žádoucí celonárodní poplach a na zvýšená bezpečnostní opatření byly vyplývány nemalé peněžní částky – teroristé se přitom nemuseli obtěžovat s jediným sebevražedným útokem.

V souvislosti se spoustou falešných poplachů, a snad i několika seriózními varováními, mě však napadá ještě jedna věc. Uvážíme-li, že od 11. září se v naší zemi neodehrál jediný teroristický útok, zatímco například v Izraeli jich mezitím proběhlo již bezpočet, falešné poplachy dokázaly po dobu delší než jeden rok udržovat v lidech zvýšenou hladinu úzkosti a nejistoty. Posilovaly ochotu, s níž veřejnost souhlasila s utrácením obrovských finančních částek za vojenskou ochranu a bezpečnost státu. Vytvářely klima nepřátelství a nebezpečí, které přispívalo k morálním kompromisům, s nimiž byly přijímány opatření omezující osobní svobodu jednotlivců, a přivírány oči nad porušováním lidských práv zaručovaných v „Patriots Act“, nebo nad špatným zacházením s civilními zajatci v naší kubánské věznici ve Guantanamošském zálivu (při jejichž výsleších docházelo k mučení a jejich celkově špatné podmínky pravděpodobně přispěly k sebevraždám a mnoha sebevražedným pokusům těchto arabských „nepřátelských bojovníků“).

CYNISMUS HOVOŘÍ PRO KONSPIRAČNÍ TEORII

Obsah a načasování sedmého varování vyvolává cynické domněnky ohledně záměrné manipulace s americkou veřejností ze strany Bushovy vlády. Uvažme nejdříve jeho přibližné načasování, jež odpovídá obviněním, které americký ministr vnitra (Secretary of State) vznesl před Spojenými národy jen o den či dva dříve. Jedním z důvodů, jimiž bylo ospravedlnováno napadení Iráku, bylo jeho napojení na teroristické organizace a tvrzení, že Saddám Husajn dodává zbraně hromadného ničení Al-Kajdě a dalším teroristickým organizacím, které je namířeny proti Spojeným státům. Jestliže toto spojení přijmeme, je rozumné předpokládat, že svrhneme-li tohoto diktátora a zneškodníme tak jeho úlohu v ose

zla, napomáháme vítězství ve válce proti terorismu. Ačkoliv Usáma bin Ládín označil druhý den ve svém proslovu na magnetofonové páse Husajna za „nevěrného socialistického vůdce“, Bushova vláda se zaměřila pouze na jeho výzvu, jíž adresoval iráckým muslimům, aby se bránili v případě, že Spojené státy napadnou jejich národ.

Právě spojení Iráku s teroristickými organizacemi bylo kritickým bodem ospravedlňujícím účast v dobré válce proti terorismu a invazi do Iráku s cílem přerušit jeho dodávky zbraní hromadného ničení. Sedmé varování, jež explicitně poukázalo na teroristického strašáka, který je hotov použít proti nám zbraně hromadného ničení, posloužilo jako poslední odůvodnění invaze do Iráku, jehož se americké veřejnosti dostalo. Sedmé varování bylo také odpovědí na hlasy masivních protiválečných demonstrací ve Spojených státech i ve světě, které se ve světle bezprostřední hrozby, jíž vůči národní bezpečnosti představovaly teroristé ozbrojení smrtícími zbraněmi, které jim Saddám Husajn prodal anebo dal, staly naprosto nepodstatné. I přes nedostatek jakýchkoliv podpůrných důkazů většina amerických občanů přece jen věří, že Saddám Husajn byl zčásti zodpovědný za teroristické útoky z 11. září. Tato víra jen přilévá oleje do ohně odplaty vůči Saddámu Husajnovi a připočteme-li k tomu ještě nově nebezpečí, jež nám hrozí od jeho údajných teroristických spojenců, máme zde dostatečné důvody pro sesazení tohoto nepřátelského diktátora za použití všech dostupných prostředků - včetně nelítostné války proti Iráku, jež jistě velmi brzy vypukne, a jíž padne za obětí blíže neurčený počet nevinných civilistů.

Dnes, několik týdnů po vyhlášení sedmého varování ze 7. února, generální prokurátor odmítl návrh šefa Národní bezpečnosti snížit stupeň ohrožení teroristickým útokem, neboť údajně opět z „důvěryhodných zdrojů“ získal nové informace ohledně teroristických útoků. Americká veřejnost tak bude i nadále žít s vysokou mírou úzkosti, její pre-traumatický stresový syndrom potrvá, je třeba, aby všichni měli na paměti obraz Saddáma Husajna, našeho společného nepřítele, jehož tvář již všichni až příliš dobře známe. Nuže napadneme Irák, zabijeme Saddáma, armádního generála učiníme správcem arabského národa a Američané budou moci klidně spát, neboť se jim podařilo odstranit hrozbu národního bezpečí - tak nějak ten příběh bude pokračovat.

A však i bez Saddáma budou teroristé nepolapitelným nepřítelem bez tváře, připraveným chystat pro nás nevyslovitelné hrůzy. Co když ale Saddáma v Iráku nenajdeme a co když neodhalíme tajná skladiště zbraní hromadného ničení, které pravděpodobně přemístí do některé ze spřízněných sousedních zemí? Jak potom vláda ospravedlní úmrtí iráckých občanů a amerických vojáků? A není také víceméně pravděpodobné, že teroristé zamíří na Ameriku za invazi do Iráku a jeho koloniální okupaci odvetný útok?

Povšimněme si, že vůdce hnutí Hamás varoval, že invaze Spojených států do Iráku vyvolá okamžitou reakci v podobě útoků proti Američanům po celém světě. Velkolepá vize prezidenta Bushe o tom, jak svržením Iráku zajistí mír v celém středovýchodním regionu, se ukáže jako krátkozraká, příliš zjednodušující a zkreslená. Jestliže jsme evidentně vzdali snahu o zprostředkování míru mezi Izraelem a Palestinou, jak si můžeme dělat naděje na vytvoření mírové atmosféry v tomto vzdáleném regionu, kde proti sobě stojí tolik soupeřů s tak rozdílnými zájmy, potřebami a kulturními hodnotami? Jen si představme, jak se asi zhostíme role tvůrce míru, poté co zinscenujeme agresivní invazi vůči národu, který s námi nechce válčit, a povraždíme nevinné civilisty, až zde budeme ustavovat naše koloniální vojenské impérium. Jen si zkuste na chvíli prohodit role a pochopíte, jak bláhová je tato představa.

Existuje samozřejmě ještě spousta dalších přijatelných hypotéz, které vysvětlují příčiny a následky těchto falešných poplachů. Dokonce i když ponecháme stranou manipulační úmysly, které jsme uvedli, at již záměrné či nezáměrné, musíme se vážně zamyslet nad tím, jak by měla vypadat podobná varování v budoucnosti, jak zaručit jejich optimální účinnost a následně vysvětlit veřejnosti, proč se uvedené hrozby nenaplnily, když se nic nestane. Samozřejmě, že všichni pocítujeme úlevu, když se poplach ukáže jako planý, avšak opakovaný planý poplach přispívá pouze k psychickému otupování a postupně nás uspává, takže již nejsme připraveni konstruktivně a účinně zakročit, když se u dveří objeví vlk.

Právě jsem se chystal napsat závěr tohoto článku, když v místních novinách vyšlo upozornění na nejnovější zásady chování v krizových situacích, které na svých webových stránkách uveřejňuje Ministerstvo pro

národní bezpečnost (Departement of Homeland Security). Některé z těchto zásad jsou skutečně praktické a představují tak užitečné rozšíření národního povědomí o tom, jak se v krizových situacích chovat. Poskytují však nějaké informace o tom, jak předcházet panice a podporovat spolupráci občanů v nebezpečných situacích, kdy může panika být životu nebezpečná, jako se tomu nedávno stalo při požárech nočních klubů v Chicagu a na Rhode Island? Nikoliv. Namísto toho, aby zde byla doporučení informující občany, jak se chovat v krizových situacích, které by mohly pravděpodobně nastat, tyto stránky popisují několik jednoduchých kroků, které by lidé měli podstoupit v případě toho nejhoršího scénáře – výbuchu atomové bomby v blízkém okolí.

1. krok: Zajistěte si příkryvku. 2. krok: Zhodnoťte situaci. 3. krok: Snažte se omezit svůj pobyt v prostředí zamořeném radiací na minimum. A jsou zde ještě další kroky, které by měl jedinec v případě nukleárního útoku podniknout, avšak i jejich praktická informační hodnota je dosti sporná, například: „Čím dále od epicentra výbuchu se dostanete, tím lépe.“ Jak však mohu posuzovat situaci, když jsem pod pokrývkou? A neznamená to, že jsem pod pokrývkou, také to, že se nepohybují z místa na místo? O něco pravděpodobnějším scénářem, než by byl výbuch nukleární bomby, je chemické ohrožení. Avšak i zde se objevují doporučení, která jsou zmatená a nejasná. Nejprve, „okamžitě se pokuste dostat co nej-dále od centra ohrožení“; a dále, „zůstaňte doma a vyhněte se panice „. Tak tedy jít anebo zůstat? A kam jít? Kliknu-li na odkaz „úkryt v místě“ dostane se mi informace, že mám „jít do té místnosti v domě, která má nejméně oken“, avšak než tak učiním, měl bych „neprodyšně zaizolovat všechna okna, dveře a ventilační otvory v domě igelitovými plachtami a izolační páskou“! (Kurzíva nás zde upomíná na to, že experti varují před smrtí udušením, pokud se do takové situace dostaneme). Naštěstí máme ještě jednu alternativu. Někdy iniciativní podnikavec začal vyrábět a prodávat „Terror Tents“. Toto proti-teroristické zařízení představuje stan se 3 malými pokoji, který je možno postavit ve větší místnosti v domě, tento stan má občany před chemickým útokem ochránit – stojí pouhých 8 000 dolarů. Je levnější než rodinné kryty proti radioaktivnímu spadu, které se prodávaly v 50. letech a pro městské oby-

vatele má tu výhodu, že jej lze postavit i v interiéru. Reklama na tyto stany se zmiňovala o tom, že v Pentagonu a Bílém domě je již mají, proč byste je tedy nemohli mít také?

ZÁVĚRY

Samozřejmě, existují skutečně nebezpeční teroristé, kteří nenávidí to, co pro ně Amerika v jejich očích znamená, a kteří se nás mohou pokusit nějak napadnout, což představuje i možnost sebevražedných atentátů. Bezpečnost a připravenost jsou zcela zásadní, máme-li čelit teroristickému útoku, avšak stejně tak zásadní jsou i upřímnost, transparentnost a povinnost zodpovídat se za svá rozhodnutí u těch, jež se nám postaví do čela a jimž musíme důvěřovat. Zatímco se snažíme zachraňovat svůj život, nesmíme ztrácet hlavu. Naše vláda nemá k dispozici ty nejlepší vědecké poradce, kteří by ji poučili, jak varovat veřejnost před teroristickými útoky, jak veřejnost v této oblasti vzdělávat, jak se vyrovnávat s katastrofami, v jejichž pozadí je lidský činitel (man-made disasters), a jež si vyžadují jiné modely chování než katastrofy přírodní, a jak přemýšlet jako teroristé, pokud jde o určování možných cílů teroristických útoků. Musíme zvažovat bezpečnostní opatření při takových příležitostech, u kterých nás doposud ani nenapadlo, že by mohly posloužit jako cíle teroristických útoků, jako je například sportovní utkání mezi školami, nesmíme zapomínat ani na zdroje, které jsou k dispozici na obecní úrovni, jež mohou posloužit k ochraně pravděpodobných cílů, které pro nás mají symbolickou či sentimentální hodnotu, například Disneyland, anebo hodnotu strategickou, jako jsou městská hromadná doprava a metro. Jestliže příliš mnoho obyvatel všech věkových skupin dlouhodobě prožívá příliš vysokou míru stresu, může to mít horší dlouhodobý dopad na celý národ než následky jakéhokoli teroristického útoku. Máme-li být na možný teroristický útok dobře připraveni, pak bychom se měli soustředit na moudré uvážení toho, jaký dopad bude mít celá tato situace na duševní zdraví obyvatel, jaké jsou zásadní psychologické prvky terorismu a zároveň bychom se neměli nechat příliš ovládat politickými zájmy a intrikami.

EXPERIMENTÁLNÍ VĚZENÍ NA STANFORDOVĚ UNIVERZITĚ: OHLÉDNUTÍ PO 25 LETECH

POHODA LETNÍHO NEDĚLNÍHO RÁNA V PALO ALTO BYLA NÁHLE rozbita ječící sirénou. Policejní auto pročesávalo město v překvapivé vlně hromadného zatýkání. Univerzitním studentům byla za nejrůznější přechyby nasazena pouta, byli informováni o svých právech a odvezeni na policejní velitelství. Vraťme se o čtvrtstoletí zpět, do 14. srpna 1971, a podívejme se, o co tehdy šlo.

Policeie spolupracovala s výzkumným týmem a přispěla tak k mnohem realističtějšímu zážitku náhlé ztráty svobody vybraných pokusných osob, než kdyby se tito dobrovolníci do výzkumné laboratoře dostavovali sami. Těmito osobami byli studenti ze všech koutů USA, vesměs čerství absolventi letních kursů na Stanfordu a Berkeley, kteří se ozvali na inzerát v místních novinách. Inzerát hledal dobrovolníky pro výzkum života ve vězení, který měl trvat maximálně 14 dnů a měl být honorován částkou 15 dolarů za den. Sedmdesát z přihlášených dobrovolníků bylo pozváno k psychologickým testům a pohovoru. Ten vedli studenti Craig Haney a Curtis Banks, pomáhal nám také student David Jaffe v roli správce věznice. Já jsem kromě funkce vedoucího výzkumného projektu také hrál roli ředitele věznice. Později se ukázalo, že právě toto bylo velkou chybou.

K účasti na experimentu jsme z přihlášených zájemců vybrali dva tucty těch, kteří se jevíli nejzdravější a nejnórmálnější ve všech sledovaných parametrech. Ty jsme potom metodou náhodného přiřazení rozdělili do skupin „vězňů“ a „dozorců“, aby mezi oběma skupinami na počátku experimentu nebyl žádný významný rozdíl.

Budoucí dozorcí nám pomohli dobudovat v suterénu katedry psychologie improvizovanou věznici – ostatně chtěli jsme, aby ji skutečně považovali za „svou“. Míže do dveří, temné samoty, chodba proměněná ve vězeňský dvůr a přilehlá hala zase v kanceláře personálu, otvory pro skryté pozorování, videokamery, do cel jsme umístili odposlechové mikrofony a zřídili jsme i místnosti pro návštěvy. V místním obchodě s armádními přebytky jsme budoucí dozorce nechali vybrat vojensky vyhlížející uniformy, dostali obušky a tmavě brýle, poslední sobotu před započatím akce jsme jim dali rámcové školení, ve kterém jim byly určeny hranice pro jejich chování.

Budoucí vězňové zatím dostali pokyn být v neděli doma s tím, že je budeme kontaktovat. Po překvapivém policejním zatčení byli dopraveni do našeho simulovaného vězeňského prostředí. Zde byli podrobeni ponižujícímu rituálu, který se podle našeho konzultanta, nedávno podmiňeně propuštěného vězně Carlo Prescottta, nelišil od standardních vězeňských a vojenských postupů. K iniciaci vězňů do nově role patřilo, že byli svlečeni, odvěšeni a dostali vězeňské šaty – bílé rubáše s výraznými čísly, čapky z nylonových punčoch (ty napomáhaly jednotnému vzhledu a iluzi ostříhaných vlasů), na nohy „vietnamky“, symbolický řetěz na kotník a žádné spodní prádlo. Vězni směli o sobě i o druhých mluvit pouze neosobně, pomocí vězeňských čísel, strážně museli oslovovat uctivým „Mr. Correctional Officer“. Po dobu experimentu bylo drženo ve třech celách po třech věznicích a ve třech osmihodinových směnách bylo po třech strážných. Náhradníci pro obě skupiny byli v pohotovosti doma.

Soubor výzkumných dat sestával z denních záznamů pozorování a rozhovorů, videonahrávek chování pořizovaných pro pozdější analýzu, dále z testů, deníků, denních hlášení a dodatečných katamnestických studií. Protože nám šlo o chování „vězňů“ i „dozorců“, žádný z nich nedostal přesnou instrukci, jak se chovat. Strážným bylo prostě řečeno, aby udržo-

vali zákon a pořádek, aby svých obušků používali pouze jako symbolu a ne jako skutečných zbraní a také, že když jim vězni utečou, experiment bude třeba ukončit.¹⁵¹

Většině dozorců trvalo celý den, než si zvykli na svoji novou, dominantní roli. První kontakty mezi oběma skupinami byly poznamenány značnou dávkou nemotornosti. Situace se však změnila již druhý den, když několik vězňů začalo ostatní podněcovat ke vzpouře proti omezení svobody, kterému byli podrobeni. Pokoušeli se odlišit – individualizovat, uzavřít ve svých celách a zesměšňovali dozorce. Ti měli instrukci poradit si v této neobvyklé situaci podle vlastní úvahy. Povolali tedy zálohy a noční směna zůstala přes čas. Svorně se jim podařilo vzpouru potlačit, přičemž si vybudovali povědomí určité bachařské svornosti a také negativní postoje vůči těm vězňům, kteří je uráželi.

Dozorcí vězně trestali různými způsoby: svlečením do naha, hodinovými pobyty na samotce, omezením jídla, zabavením polštářů a pokrývek, nucením ke cvičení kliků a různým bezúčelným činnostem. Dozorcí také použili psychologickou taktiku „rozděl a panuj“ – vytvořili totiž jakousi „privilegovanou celu“, kam umísťovali nejméně vzpurné vězně, kterým se tak dostalo postele a vybraného jídla. To okamžitě vyvolalo u vězňů nedůvěru a podezřívavost. Pozorovali jsme a zdokumentovali, že donucovací agrese „bachařů“ i jejich taktika ponižování a dehumanizace vězňů rostla každým dnem. Členové výzkumného týmu jim museli často připomínat, aby se takového zneužívání zdrželi. Přesto dozorcí několikrát za noc vězně sadisticky budili „nástupy“ a šikanovali je pod záminkou, že to dělají, aby se vězni dobře naučili svá čísla. K nejhorším násilnostem docházelo, když se dozorcí domnívali, že výzkumný tým spí a oni nejsou pod dohledem.

Nenávistné šikanování, náládové projevy moci, buzení a deprivace REM fází spánku brzy začaly mít na vězně negativní účinky:

¹⁵¹ Musím připomenout, že obě skupiny podepsaly formuláře informovaného souhlasu o experimentu, kde bylo uvedeno, že v případě zařazení do skupiny vězňů budou porušována některá jejich základní lidská práva a bude jim poskytována jen základní odpovídající strava a základní zdravotní péče. Univerzitní etická komise pro práva pokusných osob (Human Subjects Review Board) experiment schválila jen s drobnými připomínkami, kterým jsme vyhověli.

• První vězeň, číslo 8612, musel být propuštěn již 36 hodin po svém „zatčení“, protože jeho stresové reakce (křik, ječení, nadávky a iracionální chování) začaly mít patologický charakter. Tento vězeň (jeden z vůdců první vzpoury) otřásl svými spoluvězni výrokem, že se z experimentu nikdo nedostane, i kdyby o to výslovně požádal. Tato nepravdivá hláška proběhla vězením a změnila pokus ve „vězení, které místo státu spravují psychologové“. Pod tímto vlivem někteří vězni zvolili strategii naprosté poslušnosti a slepě, skoro jako chodící mrtvoly, zombie, plnili každý příkaz. Konformita stírala všechny individuální rozdíly.

• Jinou reakcí bylo napodobení chování vězně 8612, předstírání duševní poruchy s cílem vynutit si předčasné propuštění. Po následující tři dny se vždycky jednomu z vězňů podařilo napodobit 8612 a propuštění dosáhnout.

• Další vězeň se pokusil o propuštění podmíněně: „komise“ vedená naším konzultantem (jemuž bylo podmíněně propuštění zamítnuto nejméně šestnáctkrát) a složená ze sekretářek, postgraduálních studentů aj. však po vyslechnutí připomínek dozorců jeho žádost zamítla a vězeň zareagoval psychosomaticky – vyrážkou po celém těle. Byl tedy přeci jen propuštěn.

Naše vězení nebylo izolováno od světa. Z nejrůznějších důvodů ho navštívila přibližně stovka lidí – ať už ze soukromých důvodů, nebo aby sehráli nějakou roli: asi dva tucty rodičů a přátel vězňů, asi desetičlenná „odvolací komise“, na dvacet kolegů psychologů a postgraduálních studentů, bývalý vězeňský kaplan a nakonec i veřejný obhájce povoláný jednou z matek.

Přestože jsme naši studii psychologické dynamiky vězeňského života plánovali na dva týdny, experiment jsme odvolali a vězení zrušili už po šesti dnech. Příliš mnoho z našich subjektů – pečlivě vybraných normálních mladíků – se začalo chovat patologicky, ať už jako bezmocní vězni, anebo sadističtí, všemocní bachaři. Zatímco na začátku experimentu nebyl mezi oběma náhodně sestavenými skupinami žádný zřetelný rozdíl, po necelém týdnu si vůbec nebyly podobné.

I v chování dozorců byly rozdíly. Někteří byli sadističtí po celou dobu, jiní jen občas a našli se i takoví, kteří byli skutečně „dobrymi dozorci“ v tom smyslu, že neponižovali a nešíkanovali vězně, dokonce jim i prokazovali drobné úsluhy. Ve skutečnosti to byli právě oni, kdo drželi

vězně na uzdě. Vězňové si totiž přáli jejich přízeň uchovat, děsili se toho, že by se jim snad znelíbili anebo že by tito dobří dozorci odešli. Ani jednou se však nestalo, že by tzv. „dobrý dozorce“ zpochybnil rozkaz sadistického kolegy, pokusil se zastavit či předejít zavrženíhodnému jednání.

Stanfordský experiment byl pro mne hlubokým zážitkem a přinesl mi velice komplexní zkušenost. V následujícím textu bych chtěl načrtnout, proč byla tato studie provedena právě takto a v čem jsme se z ní poučili.

GENEZE EXPERIMENTU ANEB PROČ JSEM JEJ USKUTEČNIL

Měl jsem dva koncepční a jeden pedagogický důvod:

1. Již několik let jsem se zabýval výzkumem deindividuace a vandalismu. Ukazovalo se, že obyčejní lidé mohou být snadno svedeni k antisociálnímu chování v situaci, kdy se buď sami cítili anonymně anebo měli možnost vnímat druhé jako nepřátele, jako „podlidi“, nebo jen jako objekty. Výsledky svých výzkumů jsem shrnul v kapitole publikace *Nebraska Symposium on Motivation*.¹⁵² Mne i mé kolegy Craiga a Curta zajímalo, co by se stalo, kdyby se nám podařilo sloučit všechny uvedené procesy: umožnit některým subjektům pocít deindividuace, jině dehumanizovat a vytvořit tak „totální prostředí“ kontrolovaného experimentu.¹⁵³ To byl hlavní důvod, proč se výzkum prováděl.

2. Blízkým koncepčním důvodem byla touha ověřit jiným způsobem tezi, že vliv sociální situace je mocnější než individuální dispozice, tentokrát však bez klíčové autoritativní figury, jak ji známe z Milgramových experimentů s poslušností.¹⁵⁴ Byli jsme navíc ovlivněni událostmi z korejské války („brainwashing“, „kontrola prostředí“) a metodami čínské komunistické indoktrinace.¹⁵⁵ V našem experimentu jsme se tedy spíše zaměřili na vliv rolí, pravidel, symbolů a skupinové identity.

¹⁵² P. G. Zimbardo, „The human choice individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse, and chaos“, in W. J. Arnold a D. Levine (eds), *Nebraska Symposium on Motivation*, University of Nebraska Press, Lincoln 1970.

¹⁵³ R. J. Lifton, *Thought reform and the psychology of totalitarianism*, Norton, New York 1969.

¹⁵⁴ S. Milgram, *The individual in a social world. Essays and experiments*, McGraw-Hill, New York 1992.

¹⁵⁵ E. H. Schein, „The Chinese indoctrination program for prisoners of war: A study of attempted brainwashing“, *Psychiatry*, 19, 1956, str. 149-172.

3. Pedagogicky tato studie vycházela z kursu sociální psychologie, který jsem vedl předešlé jaro, v době rozjitřené ještě studentskými akcemi proti válce ve Vietnamu.

Vybízel jsem studenty k rozmanitým cvičením a převracení rolí. Jedním z témat byla i psychologie vězení, které si vybrala skupina studentů vedená Davidem Jaffem. Jako víkendovou výukovou akci se jim podařilo vytvořit imitaci věznice a my všichni jsme byli překvapeni dramatickostí účinku. Přemýšleli jsme, zda taková situace skutečně vyvolává tolik patologie či jestli byla určitá dávka nenormality v účastnících, kteří si z deseti možností vybrali právě tematiku vězení. Mechanismus sebevýběru mohl být odstraněn jen kontrolovaným experimentem. A proto jsme ho uskutečnili.

DESET POZNATKŮ, KTERÉ EXPERIMENT PŘINESL

1. Některé situace mohou mít na jedince tak silný vliv, že vyvolají chování, které je předem nepředpověditelné.¹⁵⁶

2. Největší situační potenciál je v jejich novosti. Když se lidé ve svém chování nemohou opřít o dřívější zkušenost, mají osobnostní proměnné malou prediktivitu. Vždyť i odhad budoucího jednání vychází z typických reakcí v minulosti. Osobnostní testy také nediagnostikují chování jako takové – dotazují se na typické minulé reakce, a povědomí respondenta o nich.

3. Síla situace spočívá rovněž v nejednoznačnosti zadání rolí, v autoritativním či institucionálním povolení chovat se předepsaným způsobem nebo potlačit tradičně uznávané způsoby jednání. Nová validizace rolí a respektování nových pravidel vybízí k činům, které by za jiných okolností byly svázány zákony, normami, morálkou a etikou. Nová validizace se obvykle halí pláštěm „ideologie“, ctěných hodnotových systémů, založených na zřejmých principech dobra a ctností.

4. Hraní rolí, i když je umělé, nereálné, dočasné a vázané na situaci, může mít přesto na herce naprosto realistický dopad. Četné experimenty – např. teorie kognitivní disonance¹⁵⁷ – dokázaly, že postoje, osobní hodnoty

¹⁵⁶ L. Ross a R. Nisbett, *The person in the situation*, McGraw-Hill, New York 1991.

¹⁵⁷ L. Festinger, *A theory of cognitive dissonance*, Stanford University Press, Stanford 1957; P. G. Zimbardo a M. R. Leippe, *The psychology of attitude change and social influence*, McGraw-Hill, New York 1991.

a přesvědčení mají tendenci uzpůsobit se tak, aby byly nakonec v souladu se zaujatou rolí. Efekt disonance se zvětší, když je oprávněnost role slabá (např. jen nízká finanční kompenzace, malý nátlak), obzvláště velká disonance je, když je role hrána s nejmenším dostačujícím odůvodněním. To byl také jeden z motivačních mechanismů, který jsme pozorovali u dozorců – měli pracovat v dlouhých náročných směnách za necelé dva dolary na hodinu a měli pouze minimální instrukce, jak svou roli hrát. Jakmile ovšem byli v uniformě a v přítomnosti ostatních, měli tuto roli hrát konzistentně. Tyto disonanční tlaky bývají hlavní příčinou toho, že se chování z role internalizuje do podpůrných kognitivních a afektivních reaktivních stylů. Je třeba připomenout, že na to, aby se „držela parta“, aby byl člověk konformní anebo alespoň nezpochybňoval nastolované normy, které umožňovaly dehumanizovat vězně, měly také vliv skupinové tlaky od ostatních „bachařů“. Konečně berme v úvahu, že osnovu scénáře pro roli vězně či bachaře čerpal každý účastník z vlastních zkušeností s mocí a bezmocí, z interakcí mezi rodiči, jichž byl svědkem, z vlastního jednání s autoritami, ze zhlédnutých filmu a četby o životě vězňů. My jsme na rozdíl od Milgramova výzkumu – aktéry jejich role učit nemuseli, učinila to za nás společnost. My jsme pouze zaznamenávali rozsah improvizace v rámci těchto rolí.

5. Dobře lidi lze donutit či svést ke zlu – k iracionálnímu, hloupému, sebedestruktivnímu, antisociálnímu chování. Děje se tak uvedením do „totálních situací“, které mění lidskou povahu a ruší smysl pro stabilitu a integritu osobnosti, charakter a morálku.¹⁵⁸ Tuto lekci nám daly nacistické koncentrační tábory, destruktivní náboženské kultury i hrůzy téměř denně páchané v Bosně, Rwandě, Burundi a jinde. Každý z nás je schopen za určitého společenského nátlaku se dopustit kteréhokoli skutku, který kdy spáchala lidská bytost, ať je jakkoli hrozný. Toto poznání zlo neomlouvá, spíše je demokratizuje, místo demonizování zla viní i řadové spoluúčastníky.

6. Lidskou povahu lze mocnými sociálními okolnostmi transformovat tak dramatickým způsobem, jako se dr. Jekyll měnil v Hyda. Myslím, že zájem o tento výzkum přetrvál čtvrtstoletí právě proto, že zachycuje trans-

¹⁵⁸ R. J. Lifton, *Thought reform and the psychology of totalitarianism*, Norton, New York 1969.

formaci lidského charakteru. Australský psycholog Carr provedl analýzu našeho experimentu¹⁵⁹ a dokládá, že výsledky Stanfordské studie překonaly pokusy Asche (1951 – posuzování délky úseček pod tlakem skupiny) i Milgrama (1963), protože směřovaly hlouběji a dokázaly zničit nejnějnější city a přesvědčení pokusných osob bez použití přímého nátlaku.

7. I když metody kontrolovaného experimentu jsou umělé, jakmile se podaří postihnout základní rysy životní reality, nabudou výsledky značné zobecnitelnosti. V současné době se stalo zvykem usmívat se takovýmto výzkumům pro jejich specifickou omezenost, nevěrohodnost výzkumných subjektů, či proto, že snad mýjeji to, co je skutečně životně důležité a přirozené. Máme za to, že taková kritika vzniká vlivem kolegů, kteří takové výzkumy sami nedokáží provádět anebo nechápou, jakou hodnotu může mít psychologicky funkční ekvivalent skutečných fenoménů.¹⁶⁰

8. Je žádoucí využít hraní rolí ke zlepšení metod výběru lidí pro speciální úkoly (např. dozorcí ve vězení), zejména pro úlohy, které jsou pro uchazeče nové. Tyto simulace by mohly být použity spolu se screeningovým testováním osobnosti anebo je i úplně nahradit.

9. Psychologové, kterým záleží na využití výsledku jejich výzkumů a na použitelnosti jejich metod, musí překročit hranice své akademické role a stát se advokáty sociálních změn. Musíme ocenit hodnotu výzkumu, které vytrhují výzkumníky z letargie objektivní neutrality do sféry aktivismu, čini z nich popularizátory, kteří se obracejí na veřejnost i na ty, kdo jsou schopni jejich výsledky prakticky uplatnit. Craig, Haney a já jsme se kromě čtenářů odborných psychologických časopisu pokusili nejrůznějšími způsoby oslovit

i širší publikum. Psali jsme populární články pro *Psychology Today* a *New York Times Magazine*, odborná doporučení pro *American Psychologist*, pomocí nichž bychom chtěli přispět k nápravě špatného stavu našich nápravných zařízení. Objevujeme se mnohdy spolu s původními pokusnými osobami našeho experimentu v televizi a rozhlasu, svědectví o našich výsledcích a jejich významu předáváme studentům středních i vysokých škol a zainteresovaným občanským skupinám, ať pomocí seminářů, prostřednictvím dramatického audiovizuálního pásma (1972), provokativního videoprogramu *Tichá zuřivost* (*The Quiet Rage*, 1992) a 19. dílu seriálu *Objevování psychologie* s názvem *Tlak situace* (*The Power of the Situation*, 1989). K tematice nápravných zařízení jsem svědčil v justičních výborech Kongresu (1971, 1974). Měli bychom si stále připomínat slova někdejšího prezidenta Americké psychologické asociace, psycholingvisty G. Millera, který propagoval myšlenku svého času radikální, a to, že bychom měli veřejnosti vyrazovat podstatné psychologické poznatky.

10. Věznice jsou místa, která oslabují humanitu, ničí ušlechtilost lidské povahy, vykřesávají z mezilidských vztahů to nejhorší. Svým dopadem na sebepojetí, smysl pro spravedlnost a lidský soucit jsou stejně destruktivní pro vězně i jejich dozorce. Jsou to sociálně politické experimenty, které selhaly a dále rozšiřují míru zla. Veřejnost se o ně totiž nezajímá a politici jich využívají, jen aby dokázali, že oni jsou vůči kriminalitě tvrdší než jejich oponenti. Pravidlo „Třikrát a dost“, původně míněné k potlačení násilného zločinu, je nyní v Kalifornii užíváno i k uvalování těžkých trestů za přečiny spojené s držním drog, kterých se dopouštějí etnické menšiny. Vězeň, který stráví v ústavu 25 let, stojí daňově poplatníky milion dolarů. Náklady na výstavbu vězení a na jejich provoz limitují již omezené státní a regionální prostředky na zdravotnictví, vzdělávání a sociální zabezpečení, přičemž vyhlídky do budoucna jsou přinejmenším chmurné.

ETIČNOST STANFORDSKÉHO EXPERIMENTU

Byla naše studie neetická? „Ano“ i „ne“! „Ne“, protože respektovala zásady etické komise, pokusné osoby byly předem informovány o svých možných omezeních a nebyly podváděny. Jejich práva měla být chráněna všemi

¹⁵⁹ S. Carr, „Demystifying the Stanford Prison Study“, *The British Psychological Society, Social Psychology Section, Newsletter* No. 33, 1995, str. 31–34.

¹⁶⁰ Pro ilustraci – historik C. R. Browning podal v knize přiléhavě nazvané *Obyčejní lidé* (C. R. Browning, *Ordinary men: Reserve Police Battalion 101 and the final solution in Poland*, Harper Perennial, New York 1992) desivé svědectví o málo známé sérii masových vražd během holocaustu. Skupina starších hamburgských policistů byla poslána do Polska, aby shromáždila a postřílela všechny židovské muže, ženy a děti žijící ve venkovských oblastech, protože bylo příliš drahé a nepohodlné posílat je do koncentračních táborů. Policisté páchali ukrutnosti zblízka a osobně, bez anonymní technologie plynových komor: Browning si povšiml, že se mezi nimi vydělily skupiny sadistů, kteří se ve vraždění vyžívali, dále kategorie těch, kteří si sice počínali drsně, ale respektovali předpisy a konečně skupina „dobráků“, kteří odmítali vraždit a spíše se Židům snažili pomáhat. Browning konstatuje, že „Zimbardovo spektrum chování strážných je až neuvěřitelně podobné formacím, které se vytvořily u Záložního policejního batalionu č. 101“ (str. 168). Souhlasíme tedy s Kurtem Lewinem, který již před desítkami o sociálně psychologické vědě tvrdil, že koncepčně a prakticky závažnou tematiku lze přenášet ze života do pokusné laboratoře a zjišťovat tak kauzální vztahy, které by nebylo možno vyvodit z terénních studií. Získané informace rozšiřují poznatkovou základnu a lze jich použít i k porozumění a doclenění změn v reálném životě (K. Lewin, *Field theory in social science*, Harper, New York 1951; K. Lewin, R. Lippit a R. K. White, „Patterns of aggressive behavior in experimentally created „social climates““, *Journal of Social Psychology*, 10, 1939, str. 271–299).

těmi občany, kteří naše vězení navštívili – od rodičů a přátel až po katolického kněze – a kteří viděli, v jakých podmínkách mladíci byli, ale přesto nic neučinili. Mohli bychom přidat další „Ne“, protože jsme experiment sami předčasně ukončili přes námitky „dozorců“, kteří měli konečně situaci pod kontrolou.

„Ano“, bylo to neetické, protože trpěli lidé a dalším bylo dovoleno jim působit bolest a ponižovat je. „Ano“, protože jsme neskončili experiment dřív, tj. již druhý den, tehdy, když se první vězeň nervově zhroutil – propadl akutní stresové poruše. Jedním z důvodů, proč se tak nestalo, byl střet zájmů vzniklý z mých dvou rolí: jako vedoucí výzkumu jsem byl strážcem výzkumné etiky, jako „ředitel věznic“ jsem horlivě usiloval o zachování jejího chodu.

POZITIVNÍ DŮSLEDKY

1. Tato studie se stala učebnicovým i laickým modelem pro představu o „tlaku situace“. Stejně jako Milgramovy experimenty s poslušností otrásla i ona tezí, že jednání je především určeno dispozičními faktory, tak jak ji dosud psychologie, psychiatrie, ale také náboženství a právo, razily.

2. Výsledky experimentu ovlivnily americké zákonodárce ke změně zákona o vazbě mladistvých (tuto situaci jsme ostatně simulovali) a přispěly k tomu, aby mladiství nebyli z důvodu prevence násilí umisťováni společně s dospělými vězni.

3. S výsledky jsme seznámili množství občanských, justičních, vojenských a policejních složek, abychom je informovali a vzbudili v nich zájem o dění ve věznicích. Výsledky leckde ovlivnily výcvik dozorců i personálu psychiatrických léčeben.

4. Myšlenky Stanfordské studie iniciovaly další tři výzkumné programy, na nichž jsem v posledních dvaceti letech pracoval:

- Především mne zaujala problematika vězení, do kterých lidí uzavírají sami sebe: psychologie nesmělosti. Ve Stanfordu jsem založil Klinikou nesmělosti.

- Dále jsem se zaměřil na témata, která se Stanfordskou studií bezprostředně souvisela: výzkum vnímání časových perspektiv a jejich poruch a výzkum zaměřený na fenomén sociálních a kognitivních základů „šílenství“ (madness).

5. Jsem také hrdý na osobní úspěchy, kterých jsme dosáhli:

- Carlo Prescott, náš penitenciární konzultant, který ve věznicích strávil 17 let, se za posledních 25 let do vězení nemusel vrátit a žil jako řádný občan. Vyučoval na školách, měl vlastní program v rozhlasu a jsem přesvědčen o tom, že zlepšení jeho sebepojetí bylo přímým důsledkem našeho výzkumu.

- Doug Korpi, vězeň 8612, který se jako první nervově zhroutil a musel být propuštěn po 36 hodinách, byl tak popuzen svojí ztrátou sebekontroly, že napsal disertaci o studiu a vině, získal doktorát z klinické psychologie, absolvoval praxi ve věznici St. Quentin a dodnes pracuje jako forenzní psycholog.

- Craig Haney absolvoval studia na Stanfordu a získal doktorát práv a psychologie. Stal se špičkovým konzultantem v oblasti soudních sporů a je jedním z mála právníků, kteří zastupují vězně ve skupinových soudních případech.

- Christina Maslach se stala profesorkou psychologie na Berkeley. Zkušeností z experimentu využila v objevných výzkumech zaměřených na „burnout syndrom“ (syndrom emocionálního „vyhoření“), ztrátu lidskosti u zaměstnanců ve zdravotnictví a tak problematiku deindividuace originálním způsobem obrátila a zaměřila se i na její kladné stránky.

Mohl bych snad uzavřít tím, že na tomto čtvrtstoletí starém experimentu přece jen bude něco, co má trvalou hodnotu nejen pro sociální psychology, ale také pro veřejnost. Jsem potěšen, že se mým kolegům a mně skutečně podařilo veřejnosti zajímavě a dramaticky prozradit něco z tajemství psychologie (jak si to kdysi přál G. Miller), a to i přesto, že jde o poznatek, který naši představu o lidské povaze spíše zneklidňuje.

— ROZHOVOR S PROF. ZIMBARDEM: ZE VZPOMÍNEK SOCIÁLNÍHO PSYCHOLOGA

RICK CRANDALL: Pane profesore, řekl byste nám, jak jste vlastně se sociální psychologií začal?

ZIMBARDO: Když se ohlédnu za svým životem, napadá mne, že na tom, abych se stal sociálním psychologem, se podílelo již od mého dětství mnoho faktorů. Když mi bylo pět a půl, dostal jsem oboustranný zápal plic kombinovaný s černým kašlem a poslali mne do charitativní nemocnice pro děti s nakažlivými chorobami – nemocnice Willarda Parkera v New Yorku. Bylo to v roce 1939 – tehdy ještě nebyl žádný penicilin, sulfáty, žádná léčba pro mnoho z chorob, které jsme my, děcka, měla. Takže kdo přežil a kdo zemřel záleželo na jakési genetické ruletě. Nesměli jsme z postelí – žádný pohyb, žádná televize, žádné rádio, žádná zábava. Jen řady postelí s kašlajícími a naříkajícími dětmi. Bylo to strašlivé a strávil jsem tam asi šest měsíců.

To byla má první intenzivní lekce ze sociální psychologie. Učil jsem se, jak si získat pozornost a přízeň sestřiček, abych dostal víc cukru a třeba navíc i kousek másla a také, aby se na mne nezlobily, když jsem je musel uprostřed noci zavolat, abych mohl jít na nočník, či když mne vyděsila noční můra. Nevědomě jsem se snažil o vypěstování určitého osobního kouzla a taktiky, jak se sestrám vlichotit. V kolektivu ostatních jsem si zase cvičil prvotní vůdcovské dovednosti, když jsem se učil prosazovat tvořivý-

mi nápady, které nám pomáhaly překonat umrtvující nudu na pokoji, například jsem zorganizoval skupinovou hru – plavbu po egyptské řece na našich postelích – vorech.

Poté, co se mi podařilo přežít toto utrpení, se naše rodina přestěhovala do jedné z nejhorších čtvrtí ghetta Jižního Bronxu. Žili jsme ze sociální podpory a právě v Bronxu byly levné nájmy. Byla tam také spousta drsné omladiny, s níž bylo třeba vycházet, a já byl skutečně křehké konstituce, kterou i mí starostliví příbuzní označovali jako souchotinářskou. To mne nutilo vylepšovat umění vycházet s druhými a zdokonalovat taktiky získávání přízně. Mimo jiné bylo nutné pochopit, kdo má moc spráhnout se s tou správnou klikou a zároveň se vyhnout mládeži skutečně nebezpečné, která se dostávala do malérů. Nováčci přitom museli projít iniciačními rituály. Každý, kdo se chtěl dostat do gangu, musel splnit řadu odvážných úkolů a všechny během jediného dne – nebo byl vyřizenej.

Bez komerčních hraček a televize, jež by nás zabavovala, jsme si museli vymýšlet naše vlastní hry, které by nic nestály, a navíc pořád přicházet s novými, aby nebyla nuda. Bylo mi jasné, že musím ostatní odradit od činností, v nichž jsem nestačil, a upoutat je něčím, kde jsem měl šanci. Na to, aby chudé děti tehdy přežily chaos, špinu, policajty, ostatní gangy a rozvráceně rodiny, měly jen „moudrost ulice“ [street wits] a své kamarády. To bylo zasvěcení do sociální psychologie v akci.

Bydleli jsme v oblasti, kterou tvořila mozaika malých ghett. Většina obyvatel bloku patřila ke stejné etnické či rasové skupině, přes ulici to byla jiná a za rohem zas další. Tomu se říká *diversita*! Kšeftík na rohu anebo malá cukrárna, to byla místa, kde se scházela děcka z okolí. Mí kamarádi byli většinou černoši, Židé, Portorikánci, Arměnci, Italové, Portugalci, Irové. Vycházeli jsem spolu celkem dobře, ale konec druhé světové války vše změnil. Ti majetnější, co si za války vydělali nějaké peníze, se začali houfně stěhovat do družstevních novostaveb, které vyrostly na severu Bronxu, vzniklé vakuum pak začali vyplňovat noví přistěhovalci z Porto-rika a černoši z Jihu. A také přišly drogy, které s sebou přiváželi navrátilí vojáci a mafiáni.

Později, když jsem studoval sociologii na Brooklyn College, jsem popsal svá pozorování narůstajících konfliktů mezi černochy a Portorikánci,

kteří se spolu s námi ocitli na spodních příčkách žebříčku nižší třídy. Byla z toho má první publikace ve vědeckém časopise. Vyšla v roce 1953 – to už jsem skoro byl na cestě stát se sociálním psychologem.

Přihlásil jsem se na postgraduální studium a už jsem téměř přijal návrh stát se výzkumným asistentem Stana Schachtera na universitě v Minne-sotě, když jsem dostal nabídku z Yale. Jediné místo na Yale byla asistence u výzkumu zvířat, ale stejně jsem po tom skočil, protože jsem toužil dostat se na školu, která patřila k „Slonovinové legii“, ¹⁶¹ jak tomu říkala moje maminka.

Počínaje rokem 1954 pro mne na tři roky ustoupila sociální psychologie do pozadí, protože jsem choval krysy, krmil krysy, napájel krysy, přestýlal krysy, budoval speciální klece pro krysy, až jsem vyrostl v dokonalého ya-leského behavioristu – krotitele krys. V souladu s později formulovanou teorií disonance jsem si ty milé albíny, pro které jsem tak trpěl, úplně zamiloval. Když pak můj mentor nečekaně zemřel, požádal jsem, aby na mne Národní vědecká nadace převedla jeho dobíhající výzkumný grant. Výzkumný projekt jsem tak dokončil a publikoval čtyři články o exploračním chování. S jiným učitelem, mým idolem Neal Millerem, jsme pak publikovali další práci a nato se zdařil významný počín: časopis *Science* mi spolu s dalším postgraduálním studentem, Herbem Barrym, uveřejnil studii o účincích farmak na sexuální chování krysích samic. Zatímco v Bronxu bylo hlavním úkolem krysy potírat, teď jsem učil krysí samce zvědavosti a být sexy! Inu, čemu se v mládí naučíš...

Krátce za sebou pak došlo ke třem událostem, které změnily mou cestu: Analyzoval jsem zrovna nějaká data ze svého článku v *Science* ve výpočetním centru Yale, když se mne Bob Cohen, mladý sociální psycholog, jenž zrovna odpromoval v Michiganu, otázel, co to dělám. Hrdě jsem mu popsal vliv kofeinu a chlorpromazinu na sexuální výkonnost krys. Bob se mne pak zeptal, jestli bych mohl mrknout z okna a říci mu, co tam vidím. Myslel jsem, že chce asi vědět, jestli na něj nečeká jeho žena, a odpověděl jsem, „Nevidím nikoho, kromě nějaké dvojice“. „Vypadaj naštvaně nebo spokojeně?“ „Těžko říct, ale nejsou zrovna v klidu“. Jeho otázky střídaly mě odpovědi, až na mne konečně vytasil: „Nemyslíš, že by bylo zajímavější a cennější

¹⁶¹ Ivory league místo Ivy league – pozn. překl.

dělat výzkum, který by pomohl pochopit, co si myslí a cítí lidi spíš než studovat, co by mohly dělat krysy?"

Jeho taktika mne nasupila, ale když jsem o tom později přemýšlel, vybavily se mi mé dřívější důvody proč se stát psychologem a musel jsem mu dát za pravdu. Zapsal jsem si seminář o komunikaci a změně postojů Carla Hovlanda a pustil se s ním do výzkumu psychologických faktorů, které hrají roli při posuzování nejednoznačných zpráv. Sepsal jsem přehled literatury týkající se úsudku a změny postojů, které Carl spolu s Muzafirem Sherifem použili jako základ své práce o strategiích přijetí či odmítnutí změny postojů.

Ale hlavní silou, která mne přitáhla zpět k mému sociálně psychologickému zaměření, byl fantastický seminář Jacka Brehma a Boba Cohena. V něm jsme četli a diskutovali rukopis kapitoly Leona Festingera o nové teorii kognitivní disonance. Byl jsem úplně fascinován, jak pár jednoduchých předpokladů a několik principů může vést k zajímavým předpovědím, které vůbec nejsou samozřejmé. Navíc to bylo v kontrastu s tím konvenčně racionálním duchem, který v 50. letech na všech psychologických odděleních Yale panoval.

Leon přednášel svou teorii, prováděly se skvělé pokusy k jejímu ověření a bylo to do značné míry i díky jeho osobnímu charismatu, že jsem se ještě v téže roce (1957) sociální psychologii definitivně upsal. Má disertace (Brehm a Cohen mi dělali konzultanty) ověřovala teorii disonance a konfrontovala ji s hypotézami Sherifa a Hovlanda - a disonance vyhrála. A pak jsme s Bobem Cohenem zahájili sérii studií zaměřenou na to, jak disonance ovlivňuje motivaci člověka. Výsledky byly shrnuty v mé knize *Kognitivní ovládání motivace* z roku 1969.¹⁶²

CRANDALL: Jak byste popsal svou sociálně psychologickou kariéru?

ZIMBARDO: Je naplněná vášnivou posedlostí objevovat jak lidé „fungují“, ale je až příliš rozptylovaná zajímavými jevy a osobními zážitky, a tak je cestou s mnoha meandry, které zasahují do asi tuctu různých výzkumných oblastí.

Mým hlavním zájmem vždycky bylo, jak a proč obyčejní lidé provádějí neobvyklé věci, které se zdají být v rozporu s jejich povahou: dobří lidé, kteří se dopouštějí strašných skutků, chytří provádějící hlouposti, rozumné osoby, které své chování ospravedlňují nehoráznými racionalizacemi, normální lidé, kteří se chovají jako šílenci, a lidé, kteří jsou stydliví, ač si přejí opak.

V jádru mých zájmů je nejspíš nějaké základní zaměření na transformaci lidské povahy. Na to, kde je příčina toho, že náhle a zcela nepředvídatelně změním své chování, takže je úplně jiné než dříve, odlišné od toho, co jsme o sobě věděli i od toho, co jsme věděli o ostatních.

Jsem všestranně zaměřený a velice snadno podléhám jakémukoliv dobrému nápadu, každému náznaku zajímavého jevu, jímž se bez dlouhého systematického plánování nechám strhnout. A tak má kariéra vypadá roztržštěně, eklekticky a bez pevného zakotvení. Na jídelním lístku nemám žádný vybraný „speciální chod“ - spíš seznam pamlsků a pikantností. Louis Pasteur řekl: Náhoda přeje připravené mysli.¹⁶³ Já mám za to, že: Nepřipravená zvědavá mysl přeje odvaze.¹⁶⁴

Disonance byla bezesporu mou ranou láskou, ale vedle toho jsem se také zabýval změnami postojů, studiem procesu přesvědčování a také psychologií afilice spolu se Stanem Schachterem poté, co přišel na Columbia University. Já byl v té době na New York University a často jsme spolu v té době vysedávali v klubovně Peppermint Lounge. A do toho tématického guláše ještě musíte přihodit další ingredience, jako zkoumání a vývoj teorie deindividuace (odosobnění) a vandalismu, agrese, psychologie vězeňství, dynamiky stydlivosti, časové perspektivy, atribuce, hypnózy, kultů a taky má nejnovější dobrodružství, jakými je psychopatologie, základy šílenství a procesy, které z člověka dělají krutého mučitele.

Rozsah mých výzkumných zájmů byl zřejmě povzbuzen i mým širou založeným vzděláním na Yale. Studium na Yale pro mne bylo něco jako newhavenská cukrárna plná fantastických laskomin, které se rozdávaly na

¹⁶² P. G. Zimbardo (ed.), *The cognitive control of motivation. The consequences of choice and dissonance*, Scott and Foresman, Glenview 1969.

¹⁶³ Z. Pasteurova inauguračního proslovu v Lille v roce 1854. Pasteur tam mluví o Oerstedovi, který v roce 1822 držel v rukou měděný drát připojený k pólům Voltova článku, na stole ležela magnetická střílka a Oersted si všiml, že se náhle otočila. Pasteur dodává: „par hasard, direz-vous peut être, mais souvenez-vous que dans les champs de l'observation le hasard ne favorise que les esprits préparés“. - Pozn. ed.

¹⁶⁴ V originále je slovní hříčka se slovem chance: „Chance favors the prepared mind“ a „Unprepared curious mind is open to taking chances“. - Pozn. překl.

požadání - a zadarmo. Schválně jsem se snažil studovat a pracovat s tak mnoha rozmanitými psychology, jak jen to bylo za těch šest let možné - mj. s K. C. Montgomerym, Nealem Milerem a Frankem Beachem v oblasti psychologie zvířat; s Carlem Hovlandem, Jackem Brehmem, Bobem Cohenem a Miltem Rosenbergem na poli sociální psychologie a také s Irvem Sarnoffem při testování freudiánských hypotéz.

CRANDALL: Stanley Milgram byl v té době také na Yale? V některých jeho experimentech je něco, co mi připomíná i Vaše studie.

ZIMBARDO: Setkání se Stanleyem Milgramem jsou vskutku pozoruhodná. Začalo to tím, že jsme na střední škole Jamese Monroa v Bronxu chodili do stejné třídy. Příležitostně jsme se bavili o věcech, které nás oba zajímaly, jednou z nich byly mě proměny. Rok před maturitou se naše rodina přestěhovala do Severního Hollywoodu v Kalifornii. Celý ten rok jsem se cítil úplně ostrakizován. To byl pro mne šok, protože předtím jsem byl nesmírně oblíbený, a to jak ve škole tak i v sousedství, byl jsem populární u děvčat a vůdcem mezi kluky.

Nechápal jsem, jak to, že mne spolužáci v nové škole tak ostentativně zavrhnou. Dokonce jsem z toho dostal psychosomatické astma, které bylo tak vážné, že se stalo pro naši rodinu záminkou k návratu do starého dobrého prediktabilního Bronxu. Později jsem přišel na to, že příčinou toho příšerného roku v Severním Hollywoodu a mého naprostého odmítnutí spolužáky bylo rozšíření pověsti o tom, že jsem byl součástí newyorské mafie. V té škole totiž platil Ital za naprostého exota. Ta událost je úžasnou ukázkou, jak velký dopad může mít stereotyp, protože já jsem byl tehdy patnáctiletý hubený kluk s velkýma modrýma očima, mírumilovný, skromný a usměvavý, který určitě nezosobňoval žádné nebezpečí. Byl jsem prostě outsider mezi mládeží, která se jinak znala od základní školy.

Tak jsem zpátky v Bronxu na střední škole Jamese Monroa a do půl roku jsem hvězdou - maturanti mne zvolej nejoblíbenějším klukem třídy. Pamatuji se, jak jsem o téhle své rozporné zkušenosti mluvil se Stanleyem. (Mimoходом, byl to Stanley, který byl vybrán, aby do našeho maturitního alba vepsal každému spolužákovi ty roztomilé vešplechty - ten můj byl: „Phil je náš viceprezident, je dlouhý a hubený a svýma modrýma očima dostane každou holku“ - dobrý, ne?) Když jsme se se Stanleyem, jenž

byl nejchytřejší z celé třídy, bavili o těch mých kontrastních zážitcích ze Severního Hollywoodu a Bronxu, přemýšleli jsme, jestli šlo v první řadě o něco ve mně anebo o celkovou situaci. Takže tady máte jeden z prvních případů, kdy jsme se oba snažili vysvětlit chování v pojmech situace versus disposic. Shodli jsme se, že v případě této „kasuistiky“ převládla situace.

V roce 1960 jsme se setkali znovu. Já jsem sice dostal místo na New York University a Yale jsem oficiálně opustil, ale chodil jsem tam ještě tak trochu melouchařit - učil kurs jako hostující profesor (vedle svých pravidelných dvanácti semestrových kursů na NYU), abych se v drahém New Yorku uživil. A Stanley se zrovna stal na Yale asistentem. Bohužel se mi nepodařilo přimět Stanleyho k diskusi o jeho novém výzkumu poslušnosti vůči autoritám, protože byl zaseklý do sporu s Arnie Bussem o to, komu má být přiznáno autorství „aggression machine“ a měl strach komukoli prozrazovat stav svého současného bádání z obav, že si jeho nápady někdo „půjčí“. Zůstali jsme ale v kontaktu, zejména, když pak byl na City University of New York.

Často si říkám, že Milgramova pozoruhodná série experimentů s poslušností, mé výzkumy deindividuace a stanfordský vězeňský experiment se staly klasickými ukázkami, jakou moc může mít situace. Milgram dokázal, že postava autority může navodit krajní poslušnost a dohnat lidi třeba i k zabití, k činům, jakých by se za normálních okolností nikdy nedopustili. Můj přístup je na trochu jiné úrovni, ukazuje, čeho je schopna instituce či organizace a jak dokáže navodit podobně dramatické změny v chování, a to i bez autority - výrazné osoby, která by ovládala situaci.

Milgram nám ukázal, že moc autority dokáže navodit totální a slepou poslušnost vůči této autoritě. Má práce se zas zaměřila na to, co se stane, když lidi postavíte do „totální situace“, ve které fungují mocné sociologické proměnné. V obou případech uvidíte okamžitě proměny chování člověka. Je to jako paralela s dobrým Dr. Jekylllem a zlým panem Hydem od Roberta Louise Stevensona. Proč nás tak fascinuje, že stačí pozřít nějakou chemikálii nebo drogu a ta přemění jemného člověka v sadistickou bestii? V jistém smyslu je to totéž, co jsme demonstrovali s Milgramem - a bez drog. Změnili jsme sociální kontext a co nastalo, byla zcela nečekaná dramatická změna lidského chování.

Největšího uznání se mi dostalo za experimentík stanfordského vězení. Přitom to bylo jen takové týdenní extempore, prostě taková dramatická ukázka, jakou moc má situace. Proslulosti se jí dostalo dávno předtím, než byla publikována, díky dvěma vězeňským vzpourám, které vzápětí propukly. Hned den poté, co jsme předčasně skončili náš pokus, došlo k vraždám skutečných dozorců i vězňů a byl zabit také známý vězeň George Jackson ze San Quentinu. Týden na to vypuklo násilné povstání ve vězení v Attice ve státě New York.

Vězení byla najednou v centru pozornosti a stanfordský vězeňský experiment přitáhl pozornost k institucionálním silám, které byly schopny takové násilí vyvolávat. Byl jsem zván jako expert k několika slyšením Kongresu týkajícím se vězeňství a poskytl jsem spoustu rozhovorů pro média. Je neuvěřitelné, že uplynulo více než čtvrtstoletí a ta drobná studie je pořád ještě poutavá a aktuální. Populární televizní program 60 minut udělal před pár měsíci o experimentu program a je možné, že za nějaký čas na to téma natočí Hollywood film. Mám pocit, že ta trvalost zájmu vyplývá ze dvou věcí. Především, jak už jsem řekl, je to ta fascinace přeměnami hodných hochů ve zlé dozorce a zdravých chlapců v patologické vězně. Z druhé to má nějakou souvislost s rozbitím našich očekávání, jak může pokus s nápodobou tak mocně zapůsobit na tolik lidí v krátké době.

Dejme ale stanfordský vězeňský experiment stranou, podle mne nejlepší výzkum, jaký jsem kdy udělal, byly mé raně studie toho, jak manipulace s kognitivní disonancí volby a ospravedlňování může úplně změnit základní procesy motivace. Podrobně jsem to popsal v knize *Kognitivní ovládání motivace*. Šlo o systematický výzkumný program, který trval po šest let. Pomohlo mi přitom mnoho výzkumných asistentů a vzniklo při tom taky mnoho studentských disertací. Nápady a metodologie jedné studie byly podnětem a východiskem pro další.

V podstatě jsme ukázali, že některé klasické motivační zákony lze potlačit či dokonce zcela převrátit. Například podmíněné mrknutí zesilovalo s intenzitou nepodmíněného podnětu, kterým bylo fouknutí vzduchu, což ale neplatilo, když si zkoumané osoby myslely, že mají možnost volby. Napadlo mne, že ve většině, ne-li ve všech tradičních motivačních pa-

radigmatech neměly zkoumané osoby vůbec možnost výběru; lidé, stejně jako krysy a psi byli ve výzkumech motivace prostě vystaveni bolesti či vzrušení bez možnosti spolurozhodování.

Když mají lidé možnost volby, nechovají se jako zvířata. Přemýšlejí, složitě si zdůvodňují, proč jsou ochotni snášet útrapy, racionalizují přitom a transformují objektivně nepříznivou situaci do situace, která je nejen subjektivně snesitelná, ale dokonce i žádoucí. V tom je síla lidské mysli, kognitivního zvládnutí fyzické a biologické skutečnosti.

A co se mi ještě na té sérii pokusů líbí, je že se v ní snoubila sociálně psychologická orientace s velmi přísným systémem paradigmat a širokým okruhem behaviorálních a fyziologických ukazatelů odvozených z tradiční experimentální psychologie. V těchto pokusech se nejlépe odráží mnohostrannost mého vzdělání na Yale a také chutpe sociálního psychologa. Je to moc hezký příklad systematického výkladu komplexního psychologického procesu za použití rozmanitých metod a reakcí.

Má kniha vyšla v roce 1969 a shrnula laboratorní výzkumy, které jsme dělali spolu s kolegy. Vyšla jako jedno z prvních děl, které přineslo představu o tom, jak mohou poznávací procesy ovlivňovat spoustu motivačních fenoménů. Tehdy byla kognitivní psychologie ještě v plenkách a byla spíše zaměřená na popisné modely toho, jak se informace zpracovává v paměti a při procesu myšlení. Je škoda, že v té době už nebyla teorie disonance v módě a naše práce proto měla poměrně slabou odezvu. Recenzenti a většina amerických kolegů brala naše výsledky jen jako další z řady důkazů o platnosti té teorie a hlubší smysl práce jim ušel. Nevětší ohlas tehdy přišel od dvou francouzských sociálních psychologů – Clauda Faucheux a Serge Moscoviciho, kteří měli z knihy radost, protože popírala skinnerovské behaviorální principy, které tehdy podle nich nad psychologií příliš dominovaly.

CRANDALL: Čím přitahovala teorie disonance Vás?

ZIMBARDO: To, co mne na disonanci vzrušovalo a co ji také udělalo módní – i když to záhy vedlo i k jejímu pohasnutí – bylo, že šla proti intuici. Byla první sociálně psychologickou teorií, která pokročila dál za racionální hypotézu, za předpověď zdravého rozumu – výsledky totiž protirečily obecnému chápání procesů posilování a změny postojů.

Ale zamyslete se nad další věcí. Kdy kdo řekne: „To je zajímavé!“ když slyší o nějakém výzkumu? To se neříká o něčem, co se čekalo, ale naopak, buď když dopadnou výsledky proti vašemu očekávání, anebo když jsou mnohem slabší či silnější než se předpokládalo. Když lidi řeknou: „To je zajímavé!“ tak je v podtextu „To je pozoruhodné“ a lidé tomu výzkumu a jeho autorovi pozornost věnují – tak se v psychologii dostanete do centra zájmu. Skoro určitě se vám téhle pozornosti dostane spíše po jediné studii, která vyprovokuje to „To je zajímavé!“ než po seriózním dlouhodobém výzkumném projektu. A přesto to nejdůležitější, na čem věda stojí, pochází ze systematických studií, které mají kumulativní účinek, spíše než z dramatických jednorázových šťastných tref. V psychologii stejně jako v jiných oborech platí, že to, co si získá pozornost, bývá sotva kdy systematický výzkum, ale spíše studie, díky níž se najde něco, co otřese naším očekáváním – proto se také proslavil stanfordský vězeňský experiment.

CRANDALL: Ovšem i když i pro Milgrama a Asche platí, že rozruch přinesly jejich první studie, následovaly je série dalších pokusů.

ZIMBARDO: Ano, ale zajímavé je, že i když Milgram provedl na 19 různých variací na svůj původní yaleský experiment poslušnosti, tak většina psychologů – a určitě to platí o veřejnosti – ví pouze o tom prvním pokusu. A nebo ještě spíš, ví se pouze o tom pokusu, který zachytil ve svém filmu o poslušnosti. A stejně je to s Aschem – jen ta první studie se stala klasikou a většina lidí vůbec netuší, že Asch prováděl i další a v nich různě měnil velikost skupiny a přítomnost spojence. Mimochodem, tady by se mělo zmínit, že Milgram byl studentem Solomona Asche a že jeho studie poslušnosti byly svým způsobem pokračováním Aschových výzkumů konformity. Milgram v nich ukázal různé stupně povolnosti, které lze získat, když na rozdíl od mírnějších tlaků skupiny (jak to dělal jeho učitel) vystavil své pokusné osoby zosobněné autoritě, která poslušnost vyžadovala.

CRANDALL: Mohl byste s určitým historickým nadhledem stručně zhodnotit význam či stav teorie disonance v současnosti?

ZIMBARDO: Zmínil jsem se už, že byla nejpopulárnější v 50. a 60. letech. Pak se najednou další generaci výzkumníků přestalo dařit replikovat předešlé výsledky. Některá z těchto selhání pramenila z toho, že noví badatelé už dynamické studie tohoto druhu neuměli navodit.

Náš výzkum poslušnosti boural běžné sociální normy a závisel mnohdy na velmi jemné interakci mezi experimentátorem a účastníky experimentu. Klíčové momenty nebývaly v publikované metodice ani zachyceny. Spíše než o vědu šlo o tu „chytrost ulice“, kterou mnozí z původních experimentátorů v oblasti disonance prostě měli a pokládali ji za samozřejmou. Spočívala v tom, že jste intuitivně vycítili moment, kdy studenta, který se rozhodl svou účast na pokusu skončit, chytit za ramena: „Buďte tak hodný a pokračujte částí 2 s dalšími elektrickými šoky“. Záleželo na tom, jak jste instrukci k poslušnosti přednesli: „Samozřejmě, můžete hned odejít, ale byl bych rád, kdybyste si to ještě rozmyslel a pokračoval, ale nemusíte – můžete svobodně odejít. Mohl byste ještě s šoky pokračovat? Záleží to na vás“.

Původní badatelé v oblasti disonance měli přirozený cit pro situace. Například zvládali taktiku navozování poslušnosti, bez níž by disonanční dilema účastníků experimentu vůbec nešlo vyvolat. Zkoušely se různé postupy, až se podařilo najít metodu, jak přivést k povolnosti většinu účastníků. Až potom jsme se zaměřovali na závislé a nezávislé proměnné, které hrají roli v předvídání disonance. Podrobení se byla jen přehra na cestě k dychtivě očekávaným jevům.

Pak přišel Bob Cialdini a řekl, počkejte chlapi – honíte se za disonancí a utíkají vám jiné strašně důležité procesy. Sednul a osvětlil celou paletu podmínek, které při navozování poslušnosti hrají roli. A udělal i spoustu zajímavého základního i aplikovaného výzkumu, který se týká přesvědčování lidí.

Je disonance ještě živá? Jsem přesvědčený, že ano, a to z mnoha důvodů. Najdete ji v pojmu „self“, a to od raných teorií Elliota Aronsona až po současnou sociální psychologii, je obsažená v myšlenkách Hazela Markuse, Shelley Taylora i v úžasném výzkumu self-afirmace (sebepotvrzování) Clauda Steela (i když původně začal s tím, že na teorii disonance útočil). Také alternativní pojetí vnímání sebe, které se stalo tak důležitým pro pochopení změny emocí a postojů Daryla Bema, bylo podníceno teorií disonance. Klíčový disonanční pojem „možnost volby“ je také součástí výzkumu vnitřní motivace, který dělají Mark Lepper a Ed Deci. A naše bývalá doktorandka Sheena Sethi teď tu možnost volby zkoumá jako fenomén, který funguje jinak v západních individualistických společnostech a jinak ve východoasijských kulturách. Když totiž anglosaským dětem řeknete „Tvoje maminka myslí, že by sis měl vybrat

tenhle úkol," tak matčin návrh zavrhnou; děti z východoasijských kultur ho naopak vezmou za svůj a budou na něm pracovat o to víc, budou si ho lépe pamatovat a budou v něm úspěšnější.

Teorie disonance nás také naučila, kdy změna postoje vede i ke změně chování – to bylo téma, které se v přednáškách na Yale jaksi samozřejmě předpokládalo, a teprve pak se ukázalo, že skutečnost může být úplně jiná. Jak ukazují nové publikace Judsona Millse a M. Rebecca Haarmón-Jonesové, disonance též souvisí s atribucí a mnoha dalšími novými pojmy.

Pro to všechno si myslím, že disonance nejen dýchá, ale že sebou pěkně živě mrská a že i současným sociálním psychologům ještě poskytně pár zajímavých hypotéz, zvlášť když se podaří dostat je zpátky do laboratoří a zastavit jejich únik k svůdně jednoduchému hraní s dotazníky.

CRANDALL: To mi připomíná něco, o čemž jste se ještě nezmínil. Řekl bych, že z celé Vaší práce má možná největší sociální dopad Vaše studium nesmělosti.

ZIMBARDO: Děkuji za povšimnutí, to uznání mne skutečně těší. Ano, začal jsem studovat procesy spojené s nesmělostí u dospělých už v roce 1972 a věnuji se tomu pořád dál. Teď právě zkoumám vliv technologie na stále rostoucí úroveň nesmělosti v naší zemi.

Náš výzkumný tým byl vůbec prvním, který se zabýval studiem nesmělosti dospělých, a to jak pomocí anket, osobními rozhovory, korelačními a experimentálními metodami, tak i transkulturním výzkumem. Také jsme vytvořili vůbec první Klinikou nesmělosti, která se věnuje výhradně léčbě nesmělých adolescentů a dospělých a v naší komunitě úspěšně funguje již přes dvacet let.

Kromě publikování výsledků ve vědeckých časopisech a vyžádaných kapitol v odborných knihách jsem si také vytkl za cíl šířit to, na co jsme o tomto fascinujícím fenoménu přišli, i prostřednictvím populárních sdělovacích prostředků, časopisů, novin a také rozhovorů o nesmělosti na nejsledovanějších televizních a rozhlasových „talk shows“.

Prodaly se také statisíce knížek určených pro širokou veřejnost – oblíbenými se staly *Nesmělost: co to je a jak si s ní poradit*, *Nesmělé dítě a Cvičebnice nesmělosti*.¹⁶⁵ *Nesmělost* vyšla v deseti jazycích a i po dvaceti

letech od prvního vydání a po mnoha dalších reedicích má nadále velký vliv. Nesmělé dítě bylo rozebráno a nové vydání chystá nakladatelství Malor.

Má práce má ohlas také díky kolegům, které se podařilo inspirovat k vlastnímu výzkumu nesmělosti – ať už jsou to sociální psychologové či ti, kdo se zabývají psychologií osobnosti. Dříve byla nesmělost pouze doménou vývojových psychologů a psychologů zkoumajících rysy osobnosti. Když to vezmu kolem a kolem, výzkum a léčba nesmělosti možná skutečně je mým nejvýznamnějším odkazem.

CRANDALL: Jak se tak málo stydlivý člověk, jako jste vy, k tématice nesmělosti vůbec dostal?

ZIMBARDO: Když jsem učil na New York University, byl jsem z učitelského sboru tím nejspodnějším panákem z celého totému. Bylo to malé oddělení čítající všeho všudy pět profesorů, takže každý učil spoustu hodin a nejvíc já. Když na to teď vzpomínám, tak mi ta zátěž připadá skoro nemožná. Každý semestr jsem učil pět kursů a další dva během léta, přičemž většinu z nich tvořily velké přednášky, např. úvod do psychologie třikrát ročně a sociální psychologie dvakrát. A to jsem se ještě jeden rok vracel na Yale a tam učil třináctý kurs a později si ještě naložil sociální psychologii na Barnard College – ne snad pro lásku k učení, ale prostě proto, že to bylo nutné k tomu, abych v New Yorku vyžil z nízkého asistentkého platu.

Proč o tom ale teď mluvím – ne kvůli vašemu dodatečnému soucitu, spíš proto, abych ve Vás vyvolal otázku: Jak může člověk při těchto nemožných zátěžích vůbec ještě dělat nějaký výzkum? Věděl jsem, že můžu přežít jedině tehdy, když se dostanu z NYU a vyšvihnu se výš. To bylo možné jen díky výzkumu. A dobrému výzkumu, který bude mít publikace a všimnou si ho i kolegové jinde.

Toužil jsem po vědecké kariéře psychologa, ale přitom jsem byl plně napřen do toho, být dobrým učitelem – a to bere spoustu energie a strašně množství času na přípravu. Brzy mi došlo, že k tomu, abych mohl dělat obojí, musím trochu „švindlovat“ – tj. zmenšovat hranici mezi výukou a výzkumem, mezi dobrým hodnocením od studentů a publikováním, abych si udržel místo. Musel jsem se naučit využívat své hodiny jako zdroje výzkumných nápadů a naopak zase naplnit svým výzkumem hodiny učení.

¹⁶⁵ P. G. Zimbardo, *Shyness: What it is, what to do about it*, Addison-Wesley, Reading 1977; P. G. Zimbardo a S. L. Radl, *The shy child*, McGraw-Hill, New York 1981; P. G. Zimbardo a S. L. Radl, *The shyness workbook*, A. and W. Press, New York 1979.

Dělávám to tak, že své přednášky a semináře stavím na otázkách: Co kdyby? Co kdybychom změnili tohle? Co kdyby tohle nefungovalo? Co kdybychom změnili tenhle prvek experimentu? A občas se jde až za ty rétorické otázky a ten výzkum se skutečně udělá. A zase na druhou stranu, když už se zdá, že pokus dobře funguje, vezmu diapozitivy nebo video, které popisuje celou experimentální situaci a metodiku a také typickou zkoumanou osobu, jak prochází různými experimentálními variantami a všechny tyhle živé pomůcky se stanou součástí příštího kursu, protože ten pokus zabuduju do rozličných výukových témat. A pak se to recykluje ještě v seminářích a odborných přednáškách. Navíc, když chci o tom výzkumu diskutovat ještě i po mnoha letech, všechn ten obrazový materiál tomu dává úžasnou živost a bezprostřednost a to jak pro mne, tak pro posluchače.

Například, z kursu sociální dynamiky, ve kterém jsme četli Goldingova *Pána much*, vzešel všechn výzkum deindividuace a studie vlivu anonymity na antisociální chování. To se jednou jeden student zeptal: „Je v tom, že si Jim svlékl šaty a pomaloval se a přinutil ostatní udělat totéž, nějaká psychologická příčina pro to, že pak dokázali zabít to prase?“ Odpověděl jsem mu tehdy, že si nejsem jistý, jestli to byla literární licence anebo jestli v tom skutečně byl nějaký psychologický mechanismus. Prošli jsme literaturu a nenašli jsme nic, co by se k tomu vztahovalo. Takže abychom našli odpověď, museli jsme nakonec udělat pokus. A skutečně, experiment ukázal, že deindividuace zvýšila pravděpodobnost účasti v chování, které by za normálních okolností bylo inhibované, a to jak chování antisociálního, tak i prosociálního, pokud situace takové chování připouští nebo naopak vede k přeskoku od „války k lásce“.

Stanfordský vězeňský experiment byl také inspirován kursem – jmenoval se Sociální psychologie v akci a bylo to v jarním semestru r. 1971. V té době jsem byl velice aktivním účastníkem protestů proti vietnamské válce a organizoval jsem studenty pro konstruktivní protiválečné aktivity. Na NYU jsem uspořádal jeden z prvních tzv. „teach-inů“,¹⁶⁶ který se týkal války a vedl jsem také hromadný demonstrativní odchod z university při promoci v r. 1967, když univerzita dávala čestný doktorát McNamarovi – jednomu z architektů protahování války v době, kdy moudřejší by bývalo její zeslabení a

ukončení. Spolu s Bobem Abelsonem jsme napsali příručku pro protiválečné aktivisty, abychom je naučili využít principů přesvědčování a poslušnosti k tomu, aby lidé v nadcházejících volbách volili spíše holubice než válečné jestřáby. A na Stanfordu jsem také zorganizoval řadu pozitivních studentských akcí zaměřených na ukončení války. Při tom všem jsem byl vždy znovu ohromován energií a chytrostí, která začala ze studentů vyvěrat vždy, když přestali být poutáni tradičními omezeními vedení a učitelského sboru.

A tak jsem hned v příštím semestru základní kurs sociální psychologie zcela předělal tak, aby se lépe hodil k řešení problémů, kterými žije skutečný svět. Ve druhé části kursu měly skupiny studentů za úkol buď přednést, co se v kurzu naučili, anebo přinést nějakou novou informaci o některém z deseti témat, která mne zajímala, ale neměl jsem čas je zkoumat. Mezi těmi tématy byly otázky jako Co se to děje se starými lidmi, kteří poté, co se octnou v domové důchodců, záhy umírají? Psychologie propagandy. Psychologie reklamy. Organizování jedinců pro skupinovou akci. Psychologie uvěznění.

Skupina, která si vybrala vězeňské téma, se mne zeptala, zda by si mohli ve sklepě jejich koleje o víkendu před pondělní prezentací vytvořit umělé vězení. Pomohl jsem jim s tím. Když pak ale měli prezentovat, co se naučili o psychologii člověka, která se střetává se sociologií vězeňské instituce, začali mluvit o víkendové simulaci a rozpoutalo se úplné peklo. Jedni se silnými emocemi tvrdili: „Naše přátelství skončilo, jak ses stal dozorcem, pochopil jsem, co jsi skutečně za člověka.“ A druzí odpovídali „To jsem přece vůbec nebyl já, hrál jsem prostě tu roli!“ A před celou třídou se ronily slzy a byla spousta zlosti. Trvalo mi několik hodin, než jsme si to vysvětlili.

Tak vznikla jasná otázka – byla ta situace skutečně tak silná, anebo zapůsobil sebevýběr, tj. artefakt toho, že se do sebe pustili studenti, kteří si ze všech témat vybrali právě téma vězeňství? Na to se dalo odpovědět jediné tím, že se provede experiment, kde se obyčejní jedinci náhodně rozdělí do skupin vězňů a hlídačů a bude se bedlivě pozorovat, co se stane pak. A tak byl stanfordský vězeňský experiment přímo odvozen ze školního úkolu. Provedli jsme ho hned v létě roku 1971 (spolu s postgraduálními studenty Craigem Haneyem a Curtem Banksem a za asistence bývalého vězně, který

¹⁶⁶ „Teach-in“: osvětový seminář k aktuální situaci uspořádaný politickými aktivisty. – Pozn. překl.

v předcházejícím semestru vedl tu studentskou presentaci simulovaného vězení). Celá zkušenost z učebny byla založena na zkušenosti z reálného života a na snaze pochopit psychologické procesy protiválečných aktivit, ve kterých jsem se angažoval.

A tak se konečně okruhem vracíme k vaší původní otázce, jak se výzkum plachosti odvinul z vězeňského experimentu. Píše se rok 1972 a já diskutuji ve třídě v úvodu do psychologie o výsledcích vězeňské studie (a fixluji, protože ukazují diapozitivy a video proběhlých událostí, jako by to byla nová lekce). Ptám se: „Umíte si představit typ člověka, který by stejnou mentalitou mohl ztělesňovat jak dozorce tak i vězně?“ Popsal jsem potlačující, omezující nadvládu dozorců a pasivní poddajnou roli vězňů, které se dohromady podílejí na neradostném údělu vězňů se spoustou zábran. Měl jsem na mysli typ neurotika, který si buduje svět plný úzkosti a strachu a pak ve své omezeně cele tráví svůj nešťastný život.

Studenti ale stále nepřicházeli s odpovědí, kterou jsem pokládal za nejlepší, až se ze zadu plaše ozvala odpověď: „A co nesmělý člověk?“ Byl jsem ohromen, protože mi bylo okamžitě jasné, že takhle odpověď byla lepší, než byla ta moje, a navíc jsem tuhle vůbec ani neměl mezi svými alternativami. Nesmělý typ se perfektně hodil. Naštěstí – protože jsem neměl moc co o tom tématu dál říci – byla hodina u konce. Nicméně, ten student, který našel odpověď na mou otázku, ke mně přistoupil a požádal, jestli bych o tom tématu mohl promluvit trochu víc anebo jestli bych mu mohl poradit nějakou četbu, on sám totiž byl nesmělý.

Poslal jsem ho do knihovny, aby si připravil seznam literatury s tím, že s ním pak na to téma rád pokonzultuji. Pozoruhodně bylo, že se za týden vrátil s prázdnými rukama – žádný výzkum na nesmělost dospělých neexistoval a těch pár studií, co bylo, se týkalo plachosti dětí. Sám zrovna stydlivý nejsem, a tak jsem o tom fenoménu sotva kdy nějak zvlášť přemýšlel, ale po té výměně názorů ve třídě jsem si začal všimnout nesmělosti v mé rodině, u kolegů i studentů. Ve třídě jsem oznámil, že jsem ochoten pro nesmělé studenty uspořádat seminář o psychologii nesmělosti, za který se nebude dávat žádný zápočet. Příští týden se ukázal asi tucet zájemců.

Ten neobvyklý seminář začal tak, že jsem všechny vyzval, aby kladli otázku „expertovi v prázdné židli“. Poté, co jsem si poznamenal mnoho

zajímavých dotazů, jsem podotkl, že vzhledem k tomu, že žádného experta nemáme, budeme muset podklady k zodpovězení otázek shromáždit sami. A to jsem také udělali – s pomocí rozhovorů, anket, dotazníků a později, když se třída trochu zformovala a ještě narostla, také pomocí pozorování a laboratorních experimentů.

Průzkumy a data, která jsme shromáždili, vedly k výzkumným grantům od Národního institutu duševního zdraví na systematický výzkum různých aspektů nesmělosti. Většina šetření byla provedena s pomocí řádných studentů, a pak se pokračovalo dál díky postgraduálním studentům, jako byli Paul Pilkonis, Susan Brodtková a Charlie Lord. Následoval transkulturní výzkum v devíti zemích, který ukázal na to, jak obecným jevem nesmělost je. A pak jsme vytvořili Klinikou nesmělosti pro studenty a zaměstnance Stanfordské university. Později se stala klinikou sloužící celé obci – a prosperuje dál za řízení ředitelky Lynne Hendersonové. Nedávno jsme k ní přidali ještě Institut nesmělosti, abychom pomohli vyvíjet terapeutu pro práci s nesmělými klienty a poznatky o nesmělosti dále šířili (můžete se ostatně sami podívat na www.shyness.com).

Takže ano, ze všech profesionálních oborů, kterými jsem za svůj život proplul, byla nesmělost tím nejnepravděpodobnějším a zároveň tím nejúspěšnějším, pokud jde o zahájení zanedbávané, ale důležité oblasti výzkumu a léčby. Podařilo se mi najít způsob, jak psychologii nesmělosti předat veřejnosti, a to jak oblíbenými příručkami pro veřejnost, tak prezentacemi v médiích. Když uvážíte, jak moc rád mám drama, výzkum nesmělosti se možná zdá být pro mne trochu moc opatrný a „při zemi“, ale jeho podstata je moc důležitá.

Do výzkumu nesmělosti – a samozřejmě i výuky kursů, které se jí týkaly, jsem byl hluboce zabrán asi deset let. Nedávno mne kolega Bernie Carducci sdělil, že nesmělost stále stoupá (v našich dobách se pokládalo za nesmělé asi 40% respondentů, to číslo dosáhlo nyní skoro 50%). To zjištění mne tak upoutalo, že jsem se nechal lákat zpět, abych si tento vzrůst ověřil a zapřemýšlel, proč tomu tak je. Anketa na několika vysokých školách potvrzuje, že nesmělost skutečně narůstá a že více než každý druhý se za nesmělého označuje.

CRANDALL: Čemu připisujete tak dramatický nárůst nesmělosti?

ZIMBARDO: Je těžké podchytit takhle obecný jev, ale zaměřuji se na dvě oblasti, které zřejmě přispívají k tomu, že nesmělost se stává naší společenskou normou. Tou první je negativní dopad všech nových technologií na sociální chování. Tou druhou je změna v sociální struktuře rodiny – to je částečně důsledek podkopání rodinného života tím, že jsme nechali vtrhnout práci do našeho soukromí.

Technika zákeřně narušuje každý aspekt našeho života a dělá z nás pouhé objekty pasivně reagující na virtuální realitu. Kde to jen je možné, vytěšňuje skutečný lidský kontakt. Technika spolu s blahobytem, který se s ní pojí, obvykle izoluje lidi jednoho od druhého – poučuje nás, vyučuje, baví a uspokojuje řadu našich osobních potřeb, a to vše bez potřeby ostatních lidí. Obslužný personál je tak zaměňován počítačovými čipy, které jsou levnější a výkonnější v bankách, u čerpadel, čím dál častěji i v obchodě a všude jinde. Nákupy v obchůdkách a knihkupectvích jsou nahrazovány objednávkami po internetu. Technika nahrazuje hry s kamarády na ulicích sledováním dětí na obrazovce, figurek z videoher a anonymními rozhovory prostřednictvím internetu. Nahrazuje klábosení s přáteli a kolegy efektivní výměnou informací pomocí emailu.

Každou hodinu, kterou strávíte surfováním na webu nebo hraním v cyberspace připravujete sebe i někoho jiného o kontakt tváří v tvář. Při emailování máte iluzi interakce, ale to je jen iluze. Nejde o skutečnou interakci, nejsou v tom city a chybí neverbální podněty a nárážky, které je třeba umět pochopit. Médium omezuje výměnu na pouhé vyžádání informace a její účinné doručení. Jakmile se ale jednou stanete na informacích závislým, počítač se pro vás stane náhražkou lidí a propadnete mu. Ve skutečných lidech pak uvidíte ztrátu času, jakési vcelku nezajímavé moduly oproti elektronickým chufovkám, jejichž pokušení číhá na vaše prsty.

A tak mám za to, že prodlužováním času stráveným technickými činnostmi o samotě dochází k poklesu společenských příležitostí a ubírá se čas vztahům s lidmi. Mladí lidé tak přicházejí o příležitost účastnit se činností, jichž je třeba k naučení složitých základních dovedností, které budou potřebovat pro sociální interakci – potřebují odpozorovat společenskou výměnu názorů, vidět, že druzí lidé z ní mají potěšení, sami si ji musejí odzkoušet,

dostat nazpátek korektivní zpětnou vazbu, a i oni sami by se měli naučit mít z ní radost. Víme, že tyhle věci jsou základem pro to, aby si dítě osvojilo svůj rodný jazyk a já věřím, že jsou základem i k naučení jazyka sociální interakce. Nedostatek těchto základních sociálních dovedností zesiluje u mladých pocit nesmělosti.

I starší lidé, kteří původně nesmělí ani nebyli, si zvykli na pohodlí a snadnost elektronické konverzace a začínají se v setkání tváří v tvář pomalu také cítit divně. Všiml jsem si, že se to začalo objevovat i v mém vlastním oddělení a slyším, že se to děje i kolem. Kolegové mají stále méně přímého kontaktu. Začíná být zvláštností, když někdo zajde do kanceláře svého kolegy, pokud nejde o něco skutečně důležitého a soukromého, co by nešlo vyřešit účinněji emailem. Stále více lidí pracuje po drátech a učitelé tráví více času o samotě doma u počítače a vlastně ani nejsou dostupní, kdyby se s nimi chtěl kolega osobně sejit. Obecně prostě roste společenská izolovanost, anonymita, pocit určitého nepohodlí v přítomnosti druhých, lidé se více vyhýbají jeden druhému a tak nám najednou všeobecně vzrůstá i nesmělost.

Ten druhý faktor, který asi k růstu nesmělosti přispívá, je změna sociální struktury rodin. Menší rodiny, rozvedení rodiče, oba rodiče v práci, rodiny, které se musí stěhovat, absence vzdálenějšího příbuzenstva a domácích prací, stále delší pracovní hodiny, stále delší a delší dojíždění, strach z pouliční kriminality, to vše znemožňuje, aby dospělí i děti byli jak doma, tak venku skutečně společenskými živočichy. Děti nevidí své rodiče v radostném kontaktu s příbuznými, návštěvy u sousedů, smysluplné rodinné rozhovory u večeře, dokonce ani u televize. Současné studie ukazují postupný úbytek hodin, které tráví rodiče v kontaktu s dětmi, a vinu má i „časový pres“ a mentalita globální ekonomiky. To vše vytrvale ukrájuje čas z mezilidských vztahů.

Původně jsem chápal nesmělost narostlou do určitého druhu sociální fobie jako případ individuální patologie. Nyní v ní spíše vidím ukazatel patologie sociální. Rozšíření nesmělosti ve společnosti může být považováno za indikátor stupně, v jakém jsou porušeny vazby mezi lidmi. Je na pováženou, jestli výskyt nesmělosti narostl za poslední dekádu o 10% tak, že víc než polovina naší populace má sklon označit se za nesmělé. Stáváme se svědky vzniku epidemie. Tiché, ale o to – alespoň pro mne – děsivější.

Společenský nátlak a technologická revoluce, již jsme svědky, bude v příštích letech ještě výraznější. Co to asi napovídá o rozšíření nesmělosti a ztrátě vztahů mezi lidmi?

CRANDALL: A tak se vlastně zase vracíme k vaší výuce a vztahy mezi učením a bádáním.

ZIMBARDO: Ano, má zvědavost týkající se epidemie nesmělosti mne vrátila zpět do učebny, k výuce nových studentů v semináři o nesmělosti v tomto semestru – s tím, že jedna půlka třídy je nesmělá a druhá ne. A také k tomu použít tento prostředek k dalšímu pokroku zkoumání vztahu mezi technikou a růstem nesmělosti. Začínám s novými mladými studenty a doufám, že z nich bude nová generace výzkumníků, která se zaměří na některé z mnoha aspektů nesmělosti.

CRANDALL: Jednou z nejkrutějších kritik psychologie – ať už od veřejnosti či od psychologů poté, co slyší o nějakých psychologických zjištěních, vždycky bylo „To dá zdravý rozum, to ví každý“. Jak reagujete na takovouhle kritiku?

ZIMBARDO: Zdravý rozum je báječný vynález lidské mysli, kterým předpovídá svět ex post, takže se nemůže nikdy mýlit. Podle zdravého rozumu také většina analýz pro jistotu hraje zdůvodnění na obě strany, takže nám zároveň říká „protiklady se přitahují“ a také „vrána k vráně sedá“. Některé naše výzkumy přesvědčivě demonstrují vztahy, které se předpokládat daly, ale nevědělo se o nich, zda platí obecně.

Na rozdíl od chemiků a fyziků máme předmět poměrně snadno pochopitelný, protože studujeme lidi a to, co si lidé myslí, cítí a dělají. O tom dokáže mluvit každý inteligentní člověk a umí také přijít s předpověďmi a hypotézami. Dělají to autoři románů, dramatici, pisatelé televizních seriálů, stejně jako taxikáři, barmani a holiči.

Velká část psychologické vědy se soustřeďuje na stanovení podmínek, za kterých některé vztahy fungují či ne, na čem závisí hlavní účinky jevů, či kdy jsou omezeny jinými proměnnými. To je moment, kdy zdravý rozum přestává být vševědoucím a je odsunut do role kibice. Některé účinky dokáže předpovědět vaše babička, stejně jako „psychologie zdravého rozumu“, vzájemně vztahy mezi jevy ale asi sotva.

Tohle je ostatně věc, která se mi vždycky na sociálně psychologickém výzkumu líbila. Je totiž méně náchylný k obecné kritice typu „to jsem všechno věděl, ještě než jsi mi to řekl“ než jiné oblasti. Klasickými výzkumy Sherifa, Asche, Darleye a Lataného jsme schopni demonstrovat nečekanou sílu sociální situace tak, že přesvědčí každého. Pomocí Festingerových studií ukážeme naprostý opak toho, co byste předpověděl, Milgramovými studiemi naprosto překonáme vaše očekávání, Aronsonovým projektem „třídní puzzle“ ukážeme, že i nepatrný příspěvek kolektivu může mít velký význam, Cialdiniho výzkum povolnosti ukazuje, jak lze obecný proces rozebrat na řadu komponent, Lee Ross dokládá, že realita závisí na sociální konstrukci, a Jazel Markus zase jak významná je kultura v mnoha stránkách lidské činnosti. Předvádíme, že psychologie má použití ve všech možných oblastech, a zvláště v oblasti psychologie zdraví, viz práce Judy Rodinové a Shellye Taylorové, nebo při omezování či předcházení syndromu vyhoření (job burnout), jak ukazují novátorské studie Christiny Maslachové (očividná reklama na práci mé ženy).

A dovolu mi ještě dodat, to, na co upozornil již před mnoha lety člověk, který nám všem razil cestu – Kurt Lewin, totiž že jsme více než jiní psychologové citliví ke klíčové interakci mezi osobami a situacemi. Příliš mnoho psychologie je ještě pořád úzce zaměřeno na jedince – na osobní rysy, genetiku, poznávací procesy, na to, co se odehrává v jeho hlavě, na jeho emoce – bez uvědomování si, že záleží také na kontextu, na situaci a kultuře.

CRANDALL: Víím, že se už po mnoho let věnujete nějakému „novému“ výzkumu. Prosím Vás, řekněte o něm něco.

ZIMBARDO: Dva hlavní proudy mého současného výzkumu jsou zaměřeny na psychologii perspektivy času a na proces, kterým se začínají vyvíjet patologické symptomy u normálních lidí. O obou vám stručně něco řeknu.

Otázka, jak a proč lidé dělí tok svých zkušeností do časových kategorií mne zajímá z osobních důvodů. Ačkoli jsem totiž vyrůstal v rodině a ghettu, které byly zaměřeny na přítomnost, já sám jsem byl už od dětství zaměřený na budoucnost.

Časová perspektiva je možná jednou z nejmocnějších proměnných, které ovlivňují lidské chování – vzájemně vztahy, city, úsudek, rozhodová-

ní a závažné volby. Záludně prostupuje celou naši kulturu, a tak si ji sotva uvědomujeme, možná právě proto je tak málo brána na vědomí.

Je zřejmé, že rozhodování některých lidí je založeno na okamžité situaci, na jejich momentálním biologickém stavu, společenském uspořádání situace a intenzitě působících podnětů. Jiní naopak berou okamžitě okolnosti sotva v úvahu, ale zaměřují se na to, jaký poměr nákladů a profitu může mít současná situace v budoucnosti. A pak jsou tu ti, kteří své rozhodování stavějí na zkušenostech z minula. Tyhle subjektivní rozdíly v tzv. časové předpojatosti [temporal bias] mohou přerůst ve zvyk – navyklé způsoby reagování a chování. Časová perspektiva může působit naprosto nevědomě. Uvedené druhy časové předpojatosti, jež zaměřují naši pozornost na přítomnost, budoucnost anebo minulost, jsou formovány naší sociální třídou, kulturou, náboženstvím, vzděláním, působením rodiny a vlivem osobní zkušenosti.

CRANDALL: Můžete dát nějaký příklad?

ZIMBARDO: Důležitým, i když málo studovaným jevem, který se k času úzce váže, je psychologie pokušení. To je něco úplně jiného než psychologie odložení odměny [delay of gratification] – i když i to se k času úzce váže.

Odložený konzum znamená: Dám ti koblihu, ale když počkáš až se vrátím, dostaneš dvě. Není co ztratit. Prostě dostaneš jednu nebo dvě. Pokušení nastává, když se můžeš hned teď s někým pomilovat a užít si, ale pak můžeš umřít. Pokušení je, když zaručená okamžitá slast přichází s rizikem. Odložením uspokojení se neriskuje nic.

Psychologie pokušení je psychologii časově perspektivy. Lidé zaměření na současnost často vědí o následcích chování, ke kterému se chystají, ale ta znalost nemá zpětnou vazbu, která by jejich rozhodnutí ovlivnila.

V Americe není nikdo, kdo by nevěděl, že sex bez ochrany může vést k těhotenství, nakažení pohlavní chorobou, AIDS. Každý ví, že kokain nebo heroin může vést k drogové závislosti. Jak to, že někteří lidé takhle silnému pokušení podléhají a jiní ne? Já tomu rozumím tak, že ti, co podléhají, jsou lidé orientovaní na přítomnost a jsou přemoženi tou bezprostřední situací podnětu – ať už podnětu fyzického, sociálního anebo biologického. Oni prostě pozdější následky do současného rozhodování nevnašejí. Jste-li ale orientován na budoucnost, vaší hlavní starostí jsou pozdější následky – analýza nákladů a profitu – a její výsledek pak převládá současně podněty, at jsou jakékoli.

Takže, jestliže chceme změnit chování, nemůžeme prostě říct lidem orientovaným na přítomnost, že musí myslet na následky, protože to stejně neudělají. Pro ně je třeba mít úplně jinou vzdělávací kampaň, protože ti, kdo jsou pro „každou špatnost“, jsou lidé kteří, následky nedomýšlejí.

Spolu s Johnem Boydem jsme vyvinuli novou hodnotící metodu, Zimbardův *Inventář Časové Perspektivy* (Zimbardo Time Perspective Inventory – ZTPI). Je to spolehlivý a validní ukazatel příslušnosti k různým kategoriím časových perspektiv, přičemž rozlišovány jsou: budoucnost, minulost-positivní, minulost-negativní, přítomnost-hedonistická, přítomnost-fatalistická. Výzkum, na kterém s námi v začátcích spolupracoval také Alex Gonzalez, ukazuje, že časová perspektiva je vskutku fundamentální charakteristikou – konstrukt, představující základ pro mnoho různých psychologických proměnných a osobnostních procesů. Kromě pokušení a odloženého uspokojení mám na mysli třeba potřebu úspěchu, vytyčování osobních cílů, otálení v plnění úkolů, drogovou závislost, úzkostnost, depresi, zlost, vinu, svědomitost, potřebu vyhledávat vzrušení a další. Časová orientace dodává všem těmto psychologickým proměnným na logické soudržnosti, přispívá k jejich porozumění a také k jejich vzájemné provázanosti.

CRANDALL: A vaše práce na „šlisenství“?

ZIMBARDO: Výzkum o normálních základech šlisenství brzy vyjde v novém svazku *Advances in Experimental Social Psychology*. Doufám, že by z toho snad mohl být můj nejdůležitější příspěvek k psychologické teorii – pokud to ovšem vůbec někdo přečte, ona je to totiž masivní kapitola sumarizující 25 let výzkumu, teorií a kasuistik.

Hlavní premisou je, že vjem události, která je pochopena jako významná osobní diskontinuita, okamžitě vyvolá pátrání po jejím objasnění, tedy *kognitivní pátrání* po smyslu tohoto narušení souvislosti. Může také spustit *sociální pátrání*, aby se člověk mohl porovnat s těmi, kdo také jednají atypickým způsobem; případně může vyvolat *behaviorální pátrání* po bezprostředních činech, které by mohly zredukovat napětí a nabuzení [arousal], které se k této diskontinuitě váže, případně zredukovat nabuzení, jehož příčina není vysvětlena.

V první řadě jsem se zaměřil na prozkoumání toho *kognitivního pátrání* po logice věcí. Jedinečnost mého modelu spočívá v tom, že jasně konstatuje, že stejný proces, který stojí na počátku vědeckého pátrání po

smyslu a vynálezech (tam jde vlastně také o vnímanou diskontinuitu) se může pokřivit v pátrání egocentrické - tápání, které končí šílenstvím.

K vyvolávání stavů diskontinuity používám metodu hypnózy. Tou lze navodit náhlé nevysvětlitelné fyziologické nabuzení (skutečný zdroj toho nabuzení je totiž překryt navozenou amnézií). Já pak studuji různé druhy vysvětlení, které normální zkoumané osoby vyprodukují. Aby si lidé při konfrontaci s diskontinuitou pátrání po kauzalitě usnadnili, naučili se spoléhat na určité typy vysvětlení. Tyto vysvětlující poznávací rámce bývají nejčastěji zaměřené na lidi, zdraví, prostředí a mystické a spirituální síly. V některých studiích dokonce navozujeme i některé z těchto pátracích rámců, aby se jako chybná předpojatost (bias) člověku samy vnutily k vysvětlení dané diskontinuity. To děláme tak, že zkoumané osobě přímo naznačíme, že příčina jejího možného pocitu nabuzení je asi v jiných lidech, jejím zdraví, fyzikálním prostředí apod.

V jedné docela hezké sérii laboratorních studií ukazujeme, že diskontinuita je zdrojem psychologického a fyzického nabuzení a také to, že pokud toto nabuzení nemá jasnou příčinu, přidá se k němu ještě dimenze úzkosti. Tím se nálada zkoumaných osob zvrátí záporným směrem a to mívá za následek chyby v atribucích - přisuzování příčin událostí. Kromě toho i typ pátracích rámců zvolených k nalezení smyslu diskontinuity předpověditelně ovlivňuje konečná vysvětlení a vyvinuté symptomy: Paranoidní symptomy souvisejí s pátracími rámci vztaženými k lidem, fobie s rámci založenými na charakteristikách prostředí, hypochondrie a somatoformní poruchy s pátracími rámci vycházejícími ze zdraví. Experimentální data krásně potvrzují teoretický model.

Tady je příklad: V některých studiích navozujeme stav částečné hluchoty. Řekneme účastníkům, že v experimentální místnosti bude obtížné slyšet ostatní lidi a že zvuk bude velmi slabý. Potom je vyšetříme nejružnějšími klinickými a osobnostními testy. Provedeme s nimi rozhovory. Natočíme je na video. Posoudí je kliničtí psychologové.

Obecně zjišťujeme, že stav nabuzení, který nemá vysvětlení, vyvolává negativní emoční odezvu. Dále shledáváme, že ke zvýšení nabuzení dochází vlivem toho, že jde o nabuzení nevysvětlenné. A za třetí, a to je

nejdůležitější, tento proces má silné psychodynamické důsledky. Když totiž nerozumíte tomu, co říkají ostatní lidé v místnosti, a oni se přitom baví a smějí, začnete se chovat krajně paranoidním způsobem (měřitelným třiceti různými mírami stupně paranoie). Když ale nerozumíte, co povídají, a přitom víte, že problém je ve vašem sluchu, pak k žádnému negativnímu následku nedojde - k žádné paranoi u kontrolního souboru, který si je vědom vlastní hluchoty.

Tohle jsme zjistili nejen pomocí studentských posuzovacích škál, ale také osobnostním dotazníkem MMPI a klinickými posudky. Vybereme osoby, které jsou tak blízko normě, jak to jen jde, ty nejzdravější studenty, které můžeme sehnat. A ani ne za hodinu asi u třetiny z nich nacházejí vyškolení kliničtí psychologové při klinickém hodnocení znaky patologie na ose I [obsahuje výčet klinických poruch] a ose II [obsahuje mj. výčet osobnostních poruch] DSM-IV [Diagnostického a statistického manuálu duševních poruch Americké psychiatrické asociace]. To, co je na tom dramatické, je, že jsme vybrali normální a zdravé lidi, a proto v momentě, kdy řekneme „Konec, to je všechno“, jsou zas takoví, jako byli na začátku.

Co se mi na této práci líbí je, že se v ní snoubí kognitivní, sociální a klinická psychologie. Ukazuje, jak fundamentální proces, kterým je vyvrácení očekávání, může nastartovat komplexní proces, který ústí v iracionalitu a abnormalitu - duo které se transformuje v šílenství. Tenhle výzkum oživuje podřimující obor experimentální psychopatologie, má význam pro léčbu a prevenci, navrhuje sociálním psychologům, aby převzali studium paranoi, protože se úzce váže k sociální interakci, zdůrazňuje vzájemné ovlivňování mezi myslí a tělem a mezi osobou a situací.

Mám za to, že v tomto směru výzkumu se kromě mé sociálně psychologické specializace nejvíc uplatnil veškerý můj výcvik a mnohostranná orientace: neutuchající zájem o proces poznávání, emoce, motivaci, situační vlivy, úzkost, hypnózu, psychopatologii, diagnostiku a léčbu. Příští fáze výzkumu se zaměří na aspekty *sociálního pátrání a pátrání behaviorálního* - to vše za předpokladu, že *Human Research Subject Panel*¹⁶⁷ mi nadále

¹⁶⁷ Etická komise, které se předkládají plánované projekty a jejíž souhlas je v USA nezbytný k provádění výzkumu s lidskými subjekty. - Pozn. překl.

bude povolovat organizovat výzkum, ve kterém je hlavním cílem dohánění normálních lidí na chvilku k šílenosti, abychom pochopili, proč jiní lidé propadají šílenství natrvalo a snad také našli cesty k předcházení či zmírnění takovéto patologie do budoucna.

CRANDALL: Phile, děkuji Vám za celé to povídání. Vaše sociálně psychologická kariéra je fascinující a stejně tak Vaše dráha v obecné psychologii s Vaší výukou a proslulou učebnicí *Psychologie a život*. Jsem si jist, že Váš nejnovější výzkum laťku, kterou jste nasadil tak vysoko, ještě překoná.

ZIMBARDO: Za ten kompliment, Ricku, děkuji, i za to, že jste mne přinutil pospojovat mé nesouvislé myšlenky. Doufám, že má kariéra bude ještě nějakou dobu pokračovat, protože hra na psychologa mne pořád ještě moc baví a rád bych si myslel, že to nejlepší je pořád ještě přede mnou.

PHILIP G. ZIMBARDO

PROFESOR PHILIP G. ZIMBARDO SE NARODIL 23. BŘEZNA 1933 v New Yorku. Je světově uznávaným psychologem a autoritou v oblasti sociálních věd. Do historie se zapsal dnes již klasickou prací o stanfordském vězeňském experimentu, který v roce 1971 originálním způsobem upozornil na to, jakou moc může mít situace. Dokázal, že okolnosti mohou dohnat slušné lidi k nebývalé krutosti a normální lidi do patologického stavu naučené bezmocnosti. Kromě toho, že se tento experiment stal významným teoretickým příspěvkem k pochopení násilí, je také stále živým varovným dokumentem o tom, jak systémy a instituce svádějí ke zneužití moci.¹⁶⁸ Předmětem Zimbardova zkoumání však zdaleka není jen násilí, ale i témata kognitivní disonance, přesvědčování a změny postojů, ovládání mysli druhých lidí [mind control], psychopatologie, výzkumného užití hypnózy, psychologie času a v neposlední řadě téma nesmělosti. Stručný výběr několika článků přináší tato publikace, v oddílu Bibliografie pak čtenář nalezne úplnější výčet stovek odborných Zimbardových

---

¹⁶⁸ O aktuálnosti tohoto klasického pokusu svědčí i fakt, že po zadání slova „experiment“ nejpopulárnějšímu světovému internetovému vyhledávací google.com se z téměř 49 milionů nejrůznějších stránek na prvním místě vybaví právě internetové stránky PrisonExp.org o stanfordském vězeňském experimentu. Měly od r. 1999 přes 25 milionů návštěv (okolo 25.000 každý den). A to se ještě plně nerozvinula aféra kolem vězení Abu Ghraib v Iráku. Etická komise, které se předkládají plánované projekty a jejíž souhlas je v USA nezbytný k provádění výzkumu s lidskými subjekty. – Pozn. překl.

publikací. Užitečnost poznatků a vášně z poznávání si prof. Zimbardo nenechává pro sebe. Učil na Yale, New York University a Columbia University a od roku 1968 je věrný Stanfordově univerzitě. Aktivně přispěl k reputaci Stanfordu jako nejlepší školy pro výuku psychologie v Americe. Přednášky tohoto charismatického řečníka s dokonalou faktickou argumentací, vpravdě uměleckou prezentací, vtípem a momenty překvapení jsou pro posluchače nezapomenutelným zážitkem, jeho kursy bývají pro mnohé zkušeností, která přináší životu nový smysl. A přitom je vždy ochoten radit mladším kolegům a prozrazovat triky učitelského řemesla – jak nabudit očekávání, jak upoutat pozornost, jak dělat kurz zajímavý, jak kromě poznatků předávat životní moudrost a humanistické poslání profese. Jeho učebnice základů psychologie *Psychologie a život* byla vydána v unikátní řadě sedmnácti vydání. Zimbardo je také popularizátorem, který s nesmírnou odpovědností osobní i profesní předává vše, co psychologie vybádala, do praktického užívání i veřejnosti. Americký divák má možnost s ním objevovat psychologii prostřednictvím 26 půlhodinových lekcí televizního výukového seriálu „Discovering Psychology“, které vytvořil pro veřejnou stanici PBS. Také webové stránky, které inicioval (www.psychologymatters.org a www.shyness.com) jsou nabídkou odborné i laické veřejnosti. Nejen profesionální, ale i životní dráha Prof. Zimbarda je pozoruhodná a inspirativní. Narodil se italským imigrantům bez vzdělání v chudém a nebezpečném Bronxu, stal se světově uznávaným vědcem zosobňujícím vzácnou symbiózu toho nejlepšího z amerických i italských národních charakterových rysů. Je vzorem odpovědného, tvrdě pracujícího a úspěšného odborníka – ale zde jeho americká „protestantská etika“ končí – není totiž žádným suchým asketickým akademikem. Uchoval si plnokrevnou italskou opravdovost, expresivitu a citlivost; schopnost poznat, ocenit a spoluvytvářet krásu a radosti života. Je to sofistikováný milovník umění, vybraný kuchař, člověk nesmírně si cenící lidských vztahů a rodiny. Prof. Zimbardo je také milujícím manželem i otcem – má syna Adama a dcery Zaru a Tanyu; jeho ženou je psychologka Christina Maslach – profesorka na Berkeley a odbornice na syndrom vyhoření [burnout]. Ona je, mimo jiné, hrdinkou stanfordského experimentu, osobou, která dala podnět k jeho předčasnému ukončení. Prof. Zimbardo požívá značného respektu mezi

svými kolegy, je oceňován za přínos svému oboru čestnými doktoráty a profesními oceněními, je volen do čela významných vědeckých asociací. Byl mj. opakovaně prezidentem Západní psychologické asociace (Western Psychological Association), v roce 2002 vykonával významnou funkci prezidenta Americké Psychologické Asociace (APA). Pro rok 2005 byl dokonce zvolen předsedou Rady presidentů amerických vědeckých společností (Council of Scientific Society Presidents), která reprezentuje na 1,5 milionu učených členů. Prof. Zimbardo se živě zajímá o Českou republiku (mimo chodem, navštívil Československo v roce 1969) i o její demokratických rozvoj, opakovaně přispěl do našich vědeckých časopisů, zejména do *Psychologie dnes*, Muzeu katedry psychologie Filozofické fakulty University Karlovy věnoval záhy po revoluci historickou upomínku (originální „vězeňský úbor“) použitý během stanfordského vězeňského experimentu. Není jistě náhodou, že se spolu s prezidentem Havlem Prof. Zimbardo (byť často každý z jiného úhlu) sešel i na mnoha společných tématech: život v pravdě a svobodě, osobní odpovědnost za stav světa, občanská angažovanost, vězení těla a vězení ducha, role utlačovaných a bezmocných, význam dramatu, téma nesmělosti, slušnost... Prof. Zimbardo se vypracoval z chudého ghettu na vědecký Olymp a přitom zůstal skromný a citlivý k lidskému neštěstí, na straně slabých, mučených, svedených a nesmělých. Jeho neokázalý humanismus ostatně dýchá i z jeho textů – zmenšování vlastní role na geniálních experimentech, připomínání chytrých nápadů studentů v rozhodujících chvílích, jmenování všech zúčastněných kolegů na provedených pracích, respekt ke zkoumaným osobám – účastníkům experimentu. Nejnovější laureát VIZE 97 zasvětil svůj život nápravě věcí lidských na národní i mezinárodní úrovni a činí tak osobitým nekazatelským a nesvatouškovským způsobem (jak by také mohl, se svým mefistofelovským výrazem) a na mnoha úrovních: vytrvalým vědeckým bádáním nad tajemstvími vězení, která lidé vytvářejí pro své duše; rozsáhlou osvětovou činností (www.zimbardo.com zveřejňuje jeho aktuální odborná i občanská stanoviska); tím, že se stal inspirujícím vzorem pravdu hledajícího a laskavého učitele mnoha tisícům svých studentů i spoluobčanů; statečnou občanskou angažovaností a skutečným patriotismem, který odporuje mocným, systémům a institucím, jejichž moc a zlo tak dobře poznal.

BIBLIOGRAFIE

1953

1. Zimbardo, P. G. (1953). The dynamics of prejudice and assimilation among two underprivileged minority groups in New York City. *Alpha Kappa Delta*, XXIV(1), 16-22.

1957

2. Montgomery, K. C., and Zimbardo, P. G. (1957). The effects of sensory and behavioral deprivation on exploratory behavior in the rat. *Journal of Perceptual and Motor Skills*, 7, 223-229.
3. Zimbardo, P. G., and Montgomery, K. C. (1957). The effects of free-environment rearing upon exploratory behavior. *Psychological Reports*, 3, 589-594.
4. Zimbardo, P. G., and Montgomery, K. C. (1957). The relative strengths of consummatory responses in hunger, thirst and exploratory drive. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 50, 504-508.

1958

5. Zimbardo, P. G. (1958). The effects of early avoidance training and subsequent rearing conditions on the sexual behavior of the male rat. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 51, 764-769.

6. Zimbardo, P. G., and Barry, H. (1958, January 10). The effects of caffeine and chlorpromazine on the sexual behavior of male rats. *Science*, 127, 84-85.
7. Zimbardo, P. G., and Miller, N. E. (1958). The facilitation of exploration by hunger in rats. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 51, 43-46.

1960

8. Zimbardo, P. G. (1960). Involvement and communication discrepancy as determinants of opinion conformity. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 86-94. (Ph.D. Dissertation.)
7. Zimbardo, P. G. (1960). Verbal ambiguity and judgmental distortion. *Psychological Reports*, 60, 57-58.

1961

10. Barnard, J. W., Zimbardo, P. G., and Sarason, S. B. (1961). Anxiety and verbal behavior in children. *Child Development*, 32, 379-392.
11. Sarnoff, I., and Zimbardo, P. G. (1961). Anxiety, fear and social affiliation. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 62, 356-363.

1962

12. Cohen, A. R., and Zimbardo, P. G. (1962). An experiment on avoidance motivation. In J. W. Brehm and A. R. Cohen, *Explorations in Cognitive Dissonance* (pp. 143-151). New York: Wiley.

1963

13. Zimbardo, P. G. (1963). Review of D. Krech, R. S. Crutchfield, and E. L. Ballachey, *Individual in society: A textbook of social psychology*. *Contemporary Psychology*, 8, 294-296.
14. Zimbardo, P. G., Barnard, J. W., and Berkowitz, L. (1963). The role of anxiety and defensiveness in children's verbal behavior. *Journal of Personality*, 31, 79-96.
15. Zimbardo, P. G., and Formica, R. (1963). Emotional comparison and self-esteem as determinants of affiliation. *Journal of Personality*, 31, 141-162.
16. Zimbardo, P. G., Mahl, G. F., and Barnard, J. W. (1963). The measure-

ment of speech disturbance in anxious children. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 28, 362-370.

1964

17. Sarason, S. B., Hill, K. T., and Zimbardo, P. G. (1964). A longitudinal study of the relation of test anxiety to performance on intelligence and achievement tests. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 29 (7, Serial No. 98).
18. Zimbardo, P. G. (1964). Relationship between projective and direct measures of fear arousal. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68, 196-199.

1965

19. Zimbardo, P. G. (1965). The effect of effort and improvisation on self-persuasion produced by role-playing. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1, 103-120.
20. Zimbardo, P. G., Weisenberg, M., Firestone, I., and Levy, M. (1965). Communicator effectiveness in producing public conformity and private attitude change. *Journal of Personality*, 33, 233-255.

1966

21. Miller, N., and Zimbardo, P. G. (1966). Motives for fear-induced affiliation: Emotional comparison or interpersonal similarity. *Journal of Personality*, 34, 481-503.
22. Zimbardo, P. G. (1966). Cognitive control of motivation. *Transactions of the New York Academy of Sciences, Series II*, 28(7), 902-922.
23. Zimbardo, P. G., Cohen, A. R., Weisenberg, M., Dworkin, L., and Firestone, I. (1966). Control of pain motivation by cognitive dissonance. *Science*, 151, 217-219.

1967

24. Zimbardo, P. G. (1967, June). The psychology of police confessions. *Psychology Today*, 1, 17-27.
25. Zimbardo, P. G. (1967, July). Toward a more perfect justice. *Psychology Today*, 1, 45-46.

26. Barnard, J. W., Zimbardo, P. G., and Sarason, S. B. (1968). Teachers' ratings of student personality traits as they relate to IQ and social desirability. *Journal of Educational Psychology*, 59, 128-132.

1968

27. Zimbardo, P. G. (1968). Cognitive dissonance and the control of human motivation. In R. Abelson, E. Aronson, W. McGuire, T. Newcomb, M. Rosenberg, and P. Tannenbaum (Eds.), *Theories of cognitive consistency: A sourcebook* (pp. 439-447). Chicago: Rand, McNally.

1969

28. Ross, L., Rodin, J., and Zimbardo, P. G. (1969). Attribution therapy: The reduction of fear through induced cognitive-emotional misattribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 12, 279-288. Přeloženo do němčiny, 1978. Auf den Wege zu einer Attributions-Therapie: Die Verminderung von Furcht durch induzierte kognitive-emotionale Fehlattri-bution. In *Sozialpsychologie I* (pp. 157-181). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
29. Zimbardo, P. G. (Ed.). (1969) *The cognitive control of motivation*. Glenview, IL: Scott, Foresman.
30. Zimbardo, P. G. (1969, April 27). Why Americans are growing more violent. *Sacramento Bee*, F1, F4.
31. Zimbardo, P. G., and Ebbesen, E. B. (1969). Influencing attitudes and changing behavior. Reading, MA: Addison Wesley Publishing Co. [Revised, 1977.]
32. Zimbardo, P. G., Rappaport, C., and Baron, J. (1969). Pain control by hypnotic induction of motivational states. In P. G. Zimbardo (Ed.), *The Cognitive Control of Motivation* (pp. 136-149). Glenview, IL: Scott, Foresman.

1970

33. Abelson, R. P., and Zimbardo, P. G. (1970). *Canvassing for peace: A manual for volunteers*. Ann Arbor, MI: Society for the Psychological Study of Social Issues.
34. Schiffenbauer, A., Sherman, S., and Zimbardo, P. G. (1970, May). The modification of selective recall of central and incidental task features by

emotional arousal (ONR Technical Report: Z-02). Washington, DC: Office of Naval Research.

35. Zimbardo, P. G. (1970). The human choice: Individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse, and chaos. In W. J. Arnold and D. Levine (Eds.), *1969 Nebraska Symposium on Motivation* (pp. 237-307). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
36. Zimbardo, P. G., and Ebbesen, E. B. (1970). The experimental modification of the relationship between effort, attitude and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 207-213.
37. Zimbardo, P. G., Snyder, M., Thomas, J., Gold, A., and Gurwitz, S. (1970). Modifying the impact of persuasive communication with external distraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 669-680.

1971

38. Bogart, K., Geis, F. L., Levy, M., and Zimbardo, P. G. (1971). No dissonance for Machiavellians? In R. Christie and F. L. Geis (Eds.), *Studies in Machiavellianism* (pp. 251-263). New York: Academic Press.
39. Ruch, L., and Zimbardo, P. G. (1971). *Psychology and Life* (8th ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman. Přeloženo do španělštiny, 1978. *Psicologia y vida*. Mexico: Editorial Trillas.
40. Zimbardo, P. G., and Schmeck, R. R. (1971). *Working with psychology: A student's resource book* (to accompany *Psychology and life*, 8th ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman.
41. Zimbardo, P. G. (1971). Coercion and compliance: The psychology of police confessions. In R. Perruci and M. Pilisuk (Eds.), *The triple revolution emerging* (pp. 492-508). Boston: Little, Brown.
42. Zimbardo, P. G. (1971, January). The politics of persuasion (ONR Technical Report: Z-06). Washington, DC: Office of Naval Research.
43. Zimbardo, P. G. (1971). The power and pathology of imprisonment. *Congressional Record*. (Serial No. 15, October 25, 1971). Hearings before Subcommittee No. 3, of the Committee on the Judiciary, House of Representatives, Ninety-Second Congress, First Session on Corrections, Part II, Prisons, Prison Reform and Prisoner's Rights: California. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

44. Zimbardo, P. G., Marshall, G., and Maslach, C. (1971). Liberating behavior from time-bound control: Expanding the present through hypnosis. *Journal of Applied Social Psychology*, 1, 305-323. (Reprinted in, R.F. Morgan, *Training the Time Sense: Hypnotic and conditioning approaches*. Concord: Amazing Experiences Press, 2000.)
45. Zimbardo, P. G. (Consultant, On-Screen Performer), and Larry Goldstein (Producer), Garrick Uitley (Correspondent). (1971, Nov. 26). Prisoner 819 Did a Bad Thing: The Stanford Prison Experiment. NBC-TV „Chronolog“.

1972

46. Maslach, C., Marshall, G., and Zimbardo, P. G. (1972). Hypnotic control of peripheral skin temperature: A case report. *Psychophysiology*, 9, 600-605.
47. Zimbardo, P. G. (1972). The ecological orientation: Its implications for psychology. Glenview, IL: Scott, Foresman.
48. Zimbardo, P. G. (1972). Pathology of imprisonment. *Society*, 6, 4, 6, 8.
49. Zimbardo, P. G. (1972). La psychologie sociale: une situation, une intrigue et un scénario en quête de la réalité (Social psychology: A situation, a plot and a script in search of reality). In S. Moscovici (Ed.), *Introduction à la Psychologie Sociale* (Introduction to Social Psychology) (pp. 82-100). (Trans. Reine Poitou). Paris, France: Librairie Larousse.
50. Zimbardo, P. G. (1972). The tactics and ethics of persuasion. In E. McGinnies and B. King (Eds.), *Attitudes, Conflict and Social Change* (pp. 81-99). New York: Academic Press.
51. Zimbardo, P. G. (1972, July/August). Vandalism: An act in search of a cause. *Bell Telephone Magazine*, 12-17.
52. Zimbardo, P. G., and Luce, G. (1972). Social psychology: Tool for improving the human condition. NIMH Mental Health Program Reports (No. 6, 66-108). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
53. Zimbardo, P. G., Maslach, C., and Marshall, G. (1972). Hypnosis and the psychology of cognitive and behavioral control. In E. Fromm and R. Shor (Eds.), *Hypnosis: Research Developments and Perspectives* (pp. 539-571). Chicago, IL: Aldine-Atherton.

1973

54. Zimbardo, P. G., and White, G. (1972). Stanford Prison Experiment Slide-Tape Show. Stanford University. 1973
55. Haney, C., Banks, W. C., and Zimbardo, P. G. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1, 69-97.
56. Haney, C., Banks, W. C., and Zimbardo, P. G. (1973). Study of prisoners and guards in a simulated prison (Naval Research Reviews 9 (1-17)). Washington, DC: Office of Naval Research.
57. Snyder, M., Zimbardo, P. G., and Hirschman, A. (1973, November). Social determinants of group loyalty, innovation, and activism (ONR Technical Report: Z-11). Washington, DC: Office of Naval Research.
58. Zimbardo, P. G. (1973). A field experiment in autoshaping. In C. Ward (Ed.), *Vandalism* (pp.85-90). London: Architectural Press.
59. Zimbardo, P. G. (1973). On the ethics of intervention in human psychological research: With special reference to the Stanford Prison Experiment. *Cognition*, 2, 243-256.
60. Zimbardo, P. G., Haney, C., Banks, W. C., and Jaffe, D. (1973, April 8). The mind is a formidable jailer: A Pirandellian prison. *The New York Times Magazine*, Section 6, pp. 38, ff.
61. Zimbardo, P. G., Marshall, G., White, G., and Maslach, C. (1973, July 20). Objective assessment of hypnotically induced time distortion. *Science*, 181, 282-284.
62. Zimbardo, P. G., and Maslach, C. (Eds.). (1973.) *Psychology for our times: Readings*. Glenview, IL: Scott, Foresman. 1974
63. Haney, C., and Zimbardo, P. G. (1973-1974). Social roles, role-playing and education: On the high school as prison. *The Behavioral Science Teacher*, 1, 24-45.

1974

64. Zimbardo, P. G. (1974). The detention and jailing of juveniles (Hearings before U.S. Senate Committee on the Judiciary Subcommittee to Investigate Juvenile Delinquency, 10, 11, 17, September, 1973). Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 141-161.

65. Zimbardo, P. G., Haney, C., Banks, W. C., and Jaffe, D. (1974). The psychology of imprisonment: Privation, power and pathology. In Z. Rubin (Ed.), *Doing unto others: Explorations in social behavior* (pp. 61-73). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

1975

66. Haney, C., and Zimbardo, P. G. (1975, June). Stimulus/Response: The blackboard penitentiary: It's tough to tell a high school from a prison. *Psychology Today*, 9, 26, 29-30, 106.
67. Newton, J. W., and Zimbardo, P. G. (1975, February). Corrections: Perspectives on research, policy, and impact (ONR Research Technical Report: Z-12). Washington, DC: Office of Naval Research. [Also published in *Adolescence*, XIX, (76), p. 911. (1984, Winter.)]
68. Volckmann, J. P., Volckmann, D. B., and Zimbardo, P. G. (1975). *Working with psychology: A student's resource book* (9th ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman.
69. White, G. L., and Zimbardo, P. G. (1975, May). The chilling effects of surveillance: Deindividuation and reactance (ONR Technical Report: Z-15). Washington, DC: Office of Naval Research.
70. Zimbardo, P. G. (1975). A conversation about attitudes and attitude change. In E. Krupat (Ed.), *Psychology is social* (pp. 132-139). Glenview, IL: Scott, Foresman.
71. Zimbardo, P. G. (1975). Discussion of some superego considerations in crime and punishment. In J. A. Lindon (Ed.), *The psychoanalytic forum*, (Vol. 5; pp. 221-225). New York: International Universities Press.
72. Zimbardo, P. G. (1975, July). On the prison as therapeutic milieu [Letter to the editor]. *APA Monitor*, p. 3.
73. Zimbardo, P. G. (1975). On transforming experimental research into advocacy for social change. In M. Deutsch and H. Hornstein (Eds.), *Applying social psychology: Implications for research, practice, and training* (pp. 33-66). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Abridgement in H. H. Blumberg, A. P. Harvey, V. Kent, and M. Davies. *Small groups and social interaction*, Vol. 1 (pp. 383-397). New York: Wiley. (1983).

74. Zimbardo, P. G., and Newton, J. (1975). *Instructor's resource book*. Glenview, IL: Scott, Foresman.
75. Zimbardo, P. G., Pilkonis, P., and Norwood, R. (1975, May). The silent prison of shyness. *Psychology Today*, 69-70, 72.
76. Zimbardo, P. G., and Ruch, F. L. (1975). *Psychology and life* (9th ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman.
- Přeloženo do němčiny: *Lehrbuch der psychologie*, 1975. New York: Springer-Verlag. Přeloženo do polštiny 1988. *Psychologia i Zycie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

1976

77. Bruck, C., and Zimbardo, P. G. (1976, April). Solving the maze. *Human Behavior*, 25-31.
78. Haney, C., and Zimbardo, P. G. (1976). Social roles and role-playing: Observations from the Stanford prison study. In E. P. Hollander and R. G. Hunt (Eds.), *Current perspectives in social psychology* (4th ed.; pp. 266-274). New York: Oxford University Press.
79. Zimbardo, P. G. (1976). Foreword. In J. M. Steiner, *Power politics and social change in National Socialist Germany* (vii-x). The Hague: Moutin Publishers.
80. Zimbardo, P. G. (1976). A social-psychological analysis of vandalism: Making sense of senseless violence. In E. P. Hollander and R. G. Hunt (Eds.), *Current perspectives in social psychology* (4th ed.; pp. 129-134). New York: Oxford University Press.
81. Zimbardo, P. G. (1976). [Interview with Richard Evans.] In R. I. Evans, *The making of psychology: Discussions with creative contributors* (pp. 357-370). New York: Alfred A. Knopf.
82. Zimbardo, P. G., and Meadows, W. (1976, Spring). Sexism springs eternal - in Reader's Digest. (*Women's Studies Abstracts*, 4.)

1977

83. Haney, C., and Zimbardo, P. G. (1977). The socialization into criminality: On becoming a prisoner and a guard. In J. L. Tapp and R. J. Levine (Eds.), *Law, justice and the individual in society: Psychological and legal issues* (pp. 198-223). New York: Holt, Rinehard and Winston.

84. Katz, M., and Zimbardo, P. G. (1977, April). Making it as a mental patient. *Psychology Today*, 10, 122, 124, 126.
85. Lee, M., Zimbardo, P. G., and Bertholf, M. (1977, November). Shy murderers. *Psychology Today*, 11, 69-70, 76, 148.
86. Pines, A., and Zimbardo, P. G. (1977, November). Why Israelis are not shy. *Mada (Israeli Science Magazine)*, 21, 273-278.
87. Yates, B., and Zimbardo, P. G. (1977, June). Self-monitoring, academic performance and retention of content in a self-paced course. *Journal of Personalized Instruction*, 2, 76-79.
88. Zimbardo, P. G. (1977). *Shyness: What it is, What to do about it*. Reading, MA: Addison Wesley. [Reprinted in 1991.] Přeloženo do ruštiny, němčiny, japonštiny, francouzštiny, španělštiny, potugalštiny, polštiny, italštiny, norštiny a finštiny.
89. Zimbardo, P. G. (1977, August/September). Shyness can be a quiet yet devastating problem. *Learning*, 68-71.
90. Zimbardo, P. G. (1977, May). How to Overcome Shyness. *Ladies Home Journal*, 62-66, 187.
91. Zimbardo, P. G. (1977, March). Modified version of personalized system of instruction successfully applied in introductory course for 600 undergraduates and 200 dorm-based proctors. *PSI Newsletter*, 5, 1, 3.
92. Zimbardo, P. G. (1977, Jan.-Feb.). [Review of *The end of imprisonment* by R. Sommer.] *American Scientist*, 65, 103.
93. Zimbardo, P. G. (1977, Jan.-Feb.). Shyness -The people phobia. *Today's Education*, 66, 47-49.
94. Zimbardo, P. G., Ebbesen, E. B., and Maslach, C. (1977). *Influencing attitudes and changing behavior* (2nd ed.). Reading, MA: Addison Wesley.
95. Zimbardo, P. G., and Maslach, C. (Eds.). (1977.) *Psychology for our times: Readings* (2nd ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman.

1978

96. Dempsey, D., and Zimbardo, P. G. (1978). *Psychology and you*. Glenview, IL: Scott, Foresman.
97. Hatvany, N., Souza, M. C., and Zimbardo, P. G. (1978). Shyness and recall deficits: The relationship between attention and arousal. Unpublished

- manuscript. (Research working paper No. 205A.) Stanford University, Stanford, CA.
98. Pines, A., and Zimbardo, P. G. (1978). The personal and cultural dynamics of shyness: A comparison between Isarelis, American Jews and Americans. *Journal of Psychology and Judaism*, 3, 81-101.
99. Zimbardo, P. G. (1978, October 9). An expert tells how to cope with shyness. [Interview.] *U.S. News and World Report*.
100. Zimbardo, P. G. (1978). Psychology of evil: On the perversion of human potential. In L. Krames, P. Pliner, and T. Alloway (Eds.), *Advances in the study of communication and affect: Vol. 4. Aggression, dominance, and individual spacing* (pp. 115-169). New York: Plenum Press.
101. Zimbardo, P. G. (1978). Vandalism. In B. B. Wolman (Ed.), *International encyclopedia of psychiatry, psychology, psychoanalysis and neurology*, (Vol. 11; pp. 358-359). New York: Human Sciences Press.
102. Zimbardo, P. G., and Haney, C. (1978). Prison behavior. In B. B. Wolman (Ed.), *International encyclopedia of psychiatry, psychology, psychoanalysis and neurology*, (Vol. 9; pp. 70-74). New York: Human Sciences Press.
103. Zimbardo, P. G., and Maslach, C. (1978). Depersonalization. In B. B. Wolman (Ed.), *International encyclopedia of psychiatry, psychology, psychoanalysis and neurology*, (Vol. 4; pp. 52-53). New York: Human Sciences Press.
104. Zimbardo, P. G., and Pilkonis, P. (1978). Shyness. In B. B. Wolman (Ed.), *International encyclopedia of psychiatry, psychology, psychoanalysis and neurology*, (Vol. 10; pp. 226-229). New York: Human Sciences Press.

1979

105. Marshall, G., and Zimbardo, P. G. (1979). The affective consequence of inadequately explained physiological arousal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 970-988.
106. Maslach, C., Zimbardo, P. G., and Marshall, G. (1979). Hypnosis as a means of studying cognitive and behavioral control. In E. Fromm and R. Shor (Eds.), *Hypnosis: Research developments and perspectives* (2nd ed.; pp. 539-571). Chicago, IL: Aldine-Atherton.

107. Minke, K., Carlson, J., and Zimbardo, P. G. (1979). *Mastering psychology and life*. Glenview, IL: Scott, Foresman.
108. Pilkonis, P. A., and Zimbardo, P. G. (1979). The personal and social dynamics of shyness. In C. E. Izard (Ed.), *Emotions in personality and psychopathology* (pp. 131-160). New York: Plenum Press.
109. Stodolsky, D., Bascom, L., and Zimbardo, P. G. (1979, April). Automatic facilitation of dialogue in shy and not shy problem-solving teams. San Diego, CA: 59th Annual Convention Western Psychological Association. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 179882).
110. Sullivan, D., and Zimbardo, P. G. (1979, March 9). Jonestown survivors tell their story. *Los Angeles Times*, View section, Part 4, pp. 1, 10-12.
111. Zimbardo, P. G. (1979). (Testimony of Dr. Philip Zimbardo to U.S. House of Representatives Committee on the Judiciary.) In J. J. Bonsignore, et al. (Eds.), *Before the law: An introduction to the legal process* (2nd ed.; pp. 396-399). Boston: Houghton Mifflin.
112. Zimbardo, P. G. (1979). *Psychology and life* (10th ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman.
113. Zimbardo, P. G. (1979). *Instructor's resource book*. Glenview, IL: Scott, Foresman.
114. Zimbardo, P. G. (1979). The psychology of evil: On the perversion of human potential. In T. R. Sarbin (Ed.), *Challenges to the criminal justice system: The perspectives of community psychology* (pp. 142-161). New York: Human Sciences Press.
115. Zimbardo, P. G., and Pilkonis, P. A. (1979). Schuchterheit. In A. Heigl-Evers (Ed.), *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts* (pp. 193-198). Zurich: Kindler Verlag, 8.
116. Zimbardo, P. G., and Radl, S. L. (1979). *The shyness workbook*. New York: A. and W. Press.
117. Andersen, S. M., and Zimbardo, P. G. (1980, November). Resisting mind control. *USA Today*, pp. 44-47.

1980

118. Milojkovic, J. D., and Zimbardo, P. G. (1980). Charismatic teaching: Its nature and development. *Proceedings of the Sixth International Conference on Improving University Teaching* (pp. 1-8). Lausanne, Switzerland.
119. White, G. L., and Zimbardo, P. G. (1980). The effects of surveillance and actual surveillance on expressed opinions toward marijuana. *Journal of Social Psychology*, 3, 49-60.
120. Zimbardo, P. G. (1980, August). The age of indifference. *Psychology Today*, 71-76.
121. Zimbardo, P. G. (1980, August). The hacker papers. *Psychology Today*, 64-69.
122. Zimbardo, P. G. (1980). My red shirt and me. [Foreword in C. R. Snyder and H. L. Fromkin (Eds.), *Uniqueness: The human pursuit of difference* (pp. vii-xi).] New York: Plenum Press.
123. Brodt, S. E., and Zimbardo, P. G. (1981). Modifying shyness-related social behavior through symptom misattribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 437-449.

1981

124. Zimbardo, P. G. (1981, December). The ethics of inducing paranoia in an experimental setting: A reply to M. Lewis, M.D. In *IRB: A Review of Human Subjects Research*, 3, 1, 9, 10-11.
125. Zimbardo, P. G. (1981). Finding meaning in the method. In L. T. Benjamin, Jr., and K. D. Lowman (Eds.), *Activities handbook for teaching in psychology* (pp. 24-26). Washington, DC: American Psychological Association.
126. Zimbardo, P. G., Andersen, S. M., and Kabat, L. G. (1981, 26 June). Induced hearing deficit generates experimental paranoia. *Science*, 212, 1529-1531.
127. Zimbardo, P. G., Linsenmeier, J., Kabat, L., and Smith, P. (1981, March). Improving team performance and participation via computer-mediated turn taking and informational prompts (ONR Technical Report: Z-81-01). Washington, DC: Office of Naval Research.

128. Zimbardo, P. G., and Newton, J. (1981). Delayed auditory feedback. In L. T. Benjamin, Jr., and K. D. Lowman (Eds.), *Activities handbook for teaching in psychology* (pp. 49-50). Washington, DC: American Psychological Association.
129. Zimbardo, P. G., and Radl, S. L. (1981). *The shy child*. New York: McGraw-Hill. Přeloženo do čínštiny, 1994. Yuan-Liou Publishing Co., Ltd.

1982

130. Linsenmeier, J., and Zimbardo, P. G. (1982, December). Effects of system and social variables on gender differences in communication and team decision making (ONR Technical Report: Z-82-02). Washington, DC: Office of Naval Research.
131. Zimbardo, P. G. (1982). Shyness and the stresses of the human connection. In L. Goldberger and S. Breznitz (Eds.), *Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects* (pp. 466-481). New York: Free Press.
132. Zimbardo, P. G. (1982, May). State of the science report. *Psychology Today*. Fifteenth Anniversary Issue „Understanding Psychological Man“, 58-59.
133. Zimbardo, P. G., Linsenmeier, J., Smith, P. G., and Kabat, L. G. (1982, December). Psychological and system variables in team problem solving: Experimental studies of computer-mediated participation (ONR Technical Report: Z-82-01). Washington, DC: Office of Naval Research.

1983

134. Zimbardo, P. G. (1983, Spring). See if you can't find a little time to study people. *San Francisco Bay Architects' Review*, p. 30.
135. Zimbardo, P. G. (1983, Winter). To control a mind. *Stanford Magazine*, 11, pp. 59-64.
136. Zimbardo, P. G., and Linsenmeier, J. (1983, January). The influence of personal, social, and system factors on team problem solving. (ONR Final Report: Z-83-01.) Washington, DC: Office of Naval Research.
137. Zimbardo, P. G., and Radl, S. L. (1983, August). Overcoming shyness. *Medical Aspects of Human Sexuality*, 17, pp. 17, ff.
138. Zimbardo, P. G., and Vallone, R. (Eds.) (1983). *Persuasion, coercion,*

indoctrination, and mind control: Readings. Lexington, MA: Ginn Custom Publishing Program.

139. Zimbardo, P. G. (Consultant, On-Screen Performer), and Ene Riisna (Producer), John Stossel (Correspondent). (1983). *The Pain of Shyness*. ABC-TV News, „20/20“

1984

140. Andersen, S. M., and Zimbardo, P. G. (1984, Fall/Winter). On resisting social influence. *Cultic Studies Journal*, 1, 196-219. Weston, MA: American Family Foundation.
141. Plous, S., and Zimbardo, P. G. (1984, November). The looking glass war. *Psychology Today*, 48-52, 54, 56, 59.
142. Zimbardo, P. G. (1984). Mind control: Political fiction and psychological reality. In P. Stansky (Ed.), *On nineteen eighty-four* (pp. 197-215). New York: Freeman Press.
143. Zimbardo, P. G. (1984, January). Mind control in 1984. *Psychology Today*, 71-72.
144. Zimbardo, P. G. (1984). Social psychology: What it is, where it came from, and where it is headed. In V. Sarris and A. Parducci (Eds.), *Perspectives in psychological experimentation: Toward the Year 2000* (pp. 254-266). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
145. Zimbardo, P. G., and Gonzalez, A. (1984, February). The times of your life. *Psychology Today*, 18, 54.

1985

146. Fraser, S. C., and Zimbardo, P. G. (1985). *Working with psychology*. Glenview, IL: Scott, Foresman.
147. Gonzalez, A., and Zimbardo, P. G. (1985, March). Time in perspective: The time sense we learn early affects how we do our jobs and enjoy our pleasures. *Psychology Today*, 19, 21-26.
148. Lord, C. G., and Zimbardo, P. G. (1985). Actor-Observer differences in the perceived stability of shyness. *Social Cognition*, 3, 250-265.
149. Zimbardo, P. G. (1985). *Psychology and life* (11th ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman.

150. Zimbardo, P. G. (1985). Instructor's resource manual (11th ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman.
151. Zimbardo, P. G. (1985, June). Laugh where we must, be candid where we can. [A conversation with Allen Funt.] *Psychology Today*, 19, 42-47.
152. Zimbardo, P. G., and Hartley, C. F. (1985, Spring/Summer). Cults go to high school: A theoretical and empirical analysis of the initial stage in the recruitment process. *Cultic Studies Journal*, 2, 91-147. Weston, MA: American Family Foundation.
153. Zimbardo, P. G., and Piccione, C. (1985, November). Can shyness affect your health? *Healthline*, 4, 12, 13. San Francisco, CA: California State University.

1986

154. Plous, S., and Zimbardo, P. G. (1986). Attributional biases among clinicians: A comparison of psychoanalysts and behavior therapists. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 54, 568-570.
155. Zimbardo, P. G. (1986). The Stanford shyness project. In W. H. Jones, J. M. Cheek, and S. R. Briggs (Eds.), *Shyness: Perspectives on research and treatment* (pp. 17-25). New York: Plenum Press.

1987

156. Montiero, K., and Zimbardo, P. G. (1987). The path from classroom seating to hypnotizability -a dead end: A brief communication. *International Journal of Clinical Experimental Hypnosis*, XXXV(2), 83-86.
157. Zimbardo, P. G. (1987). How to help shy children. In H. K. Hamilton (Ed.), *Teachers' strategies* (pp. 147-48). Springhouse, PA: Springhouse Publishing.

1988

158. Zimbardo, P. G. (1988). *Psychology and life* (12th ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman. Přeloženo do němčiny, 1992. *Psychologie*. New York: Springer-Verlag.
159. Zimbardo, P. G. (1988). Instructor's resource manual (12th ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman.

160. Zimbardo, P. G. (1988). Social psychology. In E. R. Hilgard (Ed.), *Fifty years of psychology: Essays in honor of Floyd Ruch* (pp. 169-189). Glenview, IL: Scott, Foresman.
161. Zimbardo, P. G., and Hammond, A. L. (Eds.) (1988). *Readings on human behavior: The best of science*. Glenview, IL: Scott, Foresman.

1989

162. Piccione, C., Hilgard, E. R., and Zimbardo, P. G. (1989). On the degree of stability of measured hypnotizability over a 25-year period. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 289-295.
163. Zimbardo, P. G. (1989, Sept.). Discovering psychology. *The Agenda*, 14(3). PBS Adult Learning Service.
164. Zimbardo, P. G. (Writer, chief academic advisor, host), and WGBH-TV (Producer). (1989). *Discovering Psychology* [26-program video series.] Washington, DC: Annenberg-CPB.
165. Zimbardo, P. G. (1989). The power and the gory of psychology? [Review of D. Cohen (Ed.), *The power of psychology*.] *Contemporary Psychology*, 34, 249-250.
166. Zimbardo, P. G. (Writer and producer), and Musen, K. (Co-writer and co-producer). (1989). *Quiet Rage: The Stanford Prison Study* [Video]. Stanford, CA: Stanford Instructional Television Network.

1990

167. Zimbardo, P. G. (1990). On treating shyness. In R. D. Hunter (Ed.), *Dictionary of pastoral care and counseling* (pp. 1165-66). Nashville, TN: Abingdon Press.
168. Zimbardo, P. G., and McDermott, R. (Eds.). (1990). *The psychology of mind control: Readings*. Palo Alto, CA: Kinko Press.

1991

169. Zimbardo, P. G. (1991). Foreword. In L. Ross, and R. Nisbett, *The person and the situation*. New York: McGraw-Hill.
170. Zimbardo, P. G. (1991). Foreword. In S. Fiske and S. Taylor, *Social Cognition*. New York: McGraw-Hill.

171. Zimbardo, P. G., and Knutson, B. (Eds.). (1991.) The psychology of mind control: Readings in persuasion, influence, indoctrination, and conversion. Palo Alto, CA: Alpha Graphics.
172. Zimbardo, P. G., and Leippe, M. (1991). The psychology of attitude change and social influence. New York: McGraw-Hill. [Also published in hardcover by Temple University Press, 1991.]

1992

173. Galliano, G., and Zimbardo, P. G. (1992). Study guide and practice tests for Psychology and life 13th ed. New York: HarperCollins.
174. Zimbardo, P. G. (1992). Psychology and life (13th ed.). New York: HarperCollins.
175. Zimbardo, P. G. (Ed.). (1992). Candid camera classics in introductory psychology [video]. New York: McGraw-Hill.
176. Zimbardo, P. G. (Ed.). (1992). Candid camera classics in social psychology [video]. New York: McGraw-Hill.
177. Zimbardo, P. G. (1992). Foreword. In A. Pines, and C. Maslach, Experiencing social psychology. New York: McGraw-Hill.
178. Zimbardo, P. G. (1992). Foreword. In S. Brehm, Intimate relationships. New York: McGraw-Hill.
179. Zimbardo, P. G. (1992). Foreword. In S. Milgram, The individual in a social world. New York: McGraw-Hill.
180. Zimbardo, P. G. (1992). [Review of A. J. Deikman, The wrong way home: Uncovering the patterns of cult behavior in American society.] Contemporary Psychology, 37, 1187-1189.
181. Zimbardo, P. G., Conrad, E., and Rafter, M. (1992). Instructor's resource kit (to accompany Psychology and life 13th ed.). New York: HarperCollins.
182. Zimbardo, P. G., and Funt, A. (1992). Candid camera classics in introductory psychology: Viewer's guide/Instructor's manual. New York: McGraw-Hill.
183. Zimbardo, P. G., and Funt, A. (1992). Candid camera classics in social psychology: Viewer's guide/Instructor's manual. New York: McGraw-Hill.

184. Zimbardo, P. G., and Maslach, C. (1992). Cognitive effects of biased time perspective. International Journal of Psychology, 27, 167. (Abstract of presentation at XXV International Congress of Psychology, Brussels, July 1992.)
185. Zimbardo, P. G. (Writer), and Ken Musen (Producer). (1992) Quiet Rage: The Stanford Prison Experiment [Video]. Stanford, CA: Stanford Instructional Television Network (production). New York: HarperCollins (academic distribution).

1993

186. Zimbardo, P. G. (1993). Adding vividness to social psychology lectures: Video supplements. Contemporary Social Psychology, 17, 14-16.
187. Zimbardo, P. G. (1993). Foreword. In S. Plous, The psychology of judgment and decision making. New York: McGraw Hill (also Temple University Press).
188. Zimbardo, P. G. (1993). Foreword. In L. Berkowitz, Aggression: Its causes, consequences, and control. New York: McGraw Hill (also Temple University Press).
189. Zimbardo, P. G., and Andersen, S. A. (1993). Understanding mind control: Exotic and mundane mental manipulations. In M. Langone (Ed.), Recovery from Cults (pp. 104-125). New York: Norton Press.
190. Zimbardo, P. G., LaBerge, S., and Butler, L. (1993). Psychophysiological consequences of unexplained arousal: A posthypnotic suggestion paradigm. Journal of Abnormal Psychology, 102, 466-473.

1994

191. Zimbardo, P. G. (1994). Foreword. In J. Bishop, and M. Grunte, How to forgive when you don't know how. Barrytown, New York: Station Hill Press.
192. Zimbardo, P. G. (1994). Foreword. In Z. Zaleski (Ed.), Psychology of future orientation. Lublin, Poland: Scientific Society of KUL.
193. Zimbardo, P. G. (1994). On the synergy between teaching and research: A personal account of academic "cheating". Psi Chi, 21, 1, 13-20.
194. Zimbardo, P. G. (1994). [Review of M. Hunt, The story of psychology.] Contemporary psychology, 39, 802-803.

195. Zimbardo, P. G. (1994). Transforming California's prisons into expensive old age homes for felons: Enormous hidden costs and consequences for California's taxpayers. The Center on Juvenile and Criminal Justice, San Francisco, CA.
196. Zimbardo, P. G. (1994). Foreword. In H. C. Triandis, *Culture and social behavior*. New York: McGraw-Hill.
197. Zimbardo, P. G. (1994). Foreword. In J. Z. Rubin, D. G. Pruitt, and S. H. Kim. *Social conflict: Escalation, stalemate, and settlement*. New York: Random House.
198. Zimbardo, P. G., and Weber, A. L. (1994). *Psychology*. New York: HarperCollins

1995

199. Butler, L., Koopman, C., and Zimbardo, P. G. (1995). The psychological impact of viewing the film, "JFK": Emotions, beliefs, and political behavioral intentions. *Political Psychology*, 16, 237-257.
200. Carducci, B. J., and Zimbardo, P. G. (1995). Are you shy? *Psychology Today*, 28, pp.34 ff.
201. Zimbardo, P. G. (1995). The psychology of evil: A situationist perspective on recruiting good people to engage in anti-social acts. *Research in Social Psychology [Japanese journal]*, 11, 125-133.
202. Zimbardo, P. G. (1995). Foreword. In D. A. Schroeder, L. A. Penner, J. D. Dovidio, and J. A. Piliavin, *The psychology of helping and altruism: Problems and puzzles*. New York: McGraw-Hill.
203. Zimbardo, P. G. (1995). Foreword. In K. J. Schneider, and R. May, *The psychology of existence: An integrative, clinical perspective*. New York: McGraw-Hill.
204. Zimbardo, P. G., McDermott, N., Jansz, J., and Metaal, N. (1995). *Psychology: A European Text*. London: HarperCollins.

1996

205. Caprara, G.V., and Zimbardo, P. G. (1996). Aggregation and amplification of marginal deviations in the social construction of personality and maladjustment. *European Journal of Personality*, 10, 79-110.

206. Caprara, G., Barbaranelli, C., and Zimbardo, P. G. (1996). Understanding the complexity of human aggression: Affective, cognitive, and social dimensions of individual differences in propensity toward aggression. *European Journal of Personality*, 10, 133-155.
207. Frost-Weston, M. N., McDermott, R., and Zimbardo, P. G. (1996). *Instructor's manual (to accompany Psychology and Life, 14th ed.)*. New York: Harper Collins.
208. Zimbardo, P. G., and Gerrig, G. (1996). *Psychology and life (14th ed.)*. New York: HarperCollins.

1997

209. Boyd, J. N., and Zimbardo, P. G. (1997). Constructing time after death: The transcendental-future time perspective. *Time and Society*, 6, 35-54.
210. Caprara, G. V., Barbaranelli, C., and Zimbardo, P. G. (1997, February 6). Politicians' uniquely simple personalities. *Nature*, 385, p. 493.
211. Gramm, P., Weber, A. L., Zimbardo, P. G. (1997). *Study Guide to accompany Psychology (2nd ed.)* New York: Addison Wesley Longman.
212. Kahan, T. L., Laberge, S., Levitan, L., and Zimbardo, P. G. (1997). Similarities and differences between dreaming and waking cognition: An exploratory study. *Consciousness and Cognition*, 6, 132-147.
213. Zimbardo, P. G. (1997, May). What messages are behind today's cults? *APA Monitor*, p.14.
214. Zimbardo, P. G. (1997). A passion for psychology: Teaching it charismatically, integrating teaching and research synergistically, and writing about it engagingly. In R. J. Sternberg (Ed.) *Teaching Introductory Psychology: Survival tips from the experts*. (pp. 7-34). Washington, DC: American Psychological Association.
215. Zimbardo, P. G. (1997). Situaciones sociales: su poder de transformación [The power of social situations to alter the mental representations and behaviors.] *Revista de Psicología Social*, 12, 99-112.
216. Zimbardo, P. G. (1997). Experimentální vězení na Stanfordově univerzitě: Ohlédnutí po 25 letech. [Experimental prison at Stanford University: Looking back 25 years later.] *Propsy: Časopis pro moderní psychologii [Propsy: A Czechoslovakian Journal for Modern Psychology]*, 3, 4-7.

217. Zimbardo, P. G. (1997). Foreword. In J. Jones, *Prejudice and racism*. New York: McGraw Hill.
218. Zimbardo, P. G., Keough, K. A., and Boyd, J. N. (1997). Present time perspective as a predictor of risky driving. *Personality and Individual Differences*, 23, 1007-1023.
219. Zimbardo, P. G., and Lazarou, M. (1997, Fall). A dialogue about the Stanford Prison Study. *Speak Magazine*, People Talking Section, 76-78.
220. Zimbardo, P. G., and Weber, A. L. (1997). *Psychology* (2nd ed.). New York: Addison Wesley Longman.

1998

221. Carducci, B. J., and Zimbardo, P. G. (1998). Are you shy? In K. G. Duffy (Ed.), *Psychology* 98/99 (pp. 148-154). Sluice Dock, Guilford, CT: Dushkin/McGraw-Hill.
222. Haney, C., and Zimbardo, P. G. (1998). The past and future of U.S. prison policy: Twenty-five years after the Stanford Prison Experiment. *American Psychologist*, 53, 709-727.
223. Henderson, L., and Zimbardo, P. G. (1998). Shyness. *Encyclopedia of Mental Health*, 3, 497-509.
224. Henderson, L., and Zimbardo, P. G. (1998). Shame and anger in chronic shyness. *Proceedings of the Eighteenth National Conference of Anxiety Disorders Association of America*. Boston, Massachusetts.
225. Zimbardo, P. G. (1998). A new perspective on psychological time: Theory, research, and assessment of individual differences in temporal perspective. In G. Mucciarelli and R. Brigati (Eds.), *Psychology of Time - Part II, Special Issue, Teorie and Modeli*, 3, pp. 59-78. (Italian Journal of Theories and Models, Pitagora Editrice Bologna).
226. Zimbardo, P. D. (Consultant, On-Screen Performer), and Rex Bloomstein (Writer, Director). (1998). *The Roots of Evil: Part Three, The Torturer*. Produced by Nucleus Productions for Thames Television, London, and Discovery Channel USA.
227. Zimbardo, P. G. (Consultant, On-Screen Performer), and Jay Kernis (Producer), Leslie Stahl (Correspondent). (1998, Aug. 30). *Experi-Mental Prison*. CBS-TV „60 Minutes“.

1999

228. Caprara, G. V., Barbaranelli, C., and Zimbardo, P. G. (1999). Personality profiles and political parties. *Political Psychology*, 20, 175-197.
229. Carducci, B. J., and Zimbardo, P. G. (1999). Are You Shy? In R. Epstein (Ed.), *The New Psychology Today Reader*. (pp. 341-351). Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Publishing Company.
230. Epel, E. S., Bandura, A., and Zimbardo, P. G. (1999). Escaping homelessness: The influences of self-efficacy and time perspective on coping with homelessness. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 575-596.
231. Henderson, L., Zimbardo, P. G., (1999). Commentary on Part III: Developmental outcomes and clinical perspectives. In L. A. Schmidt and J. Schulkin (Eds.), *Extreme fear, shyness, and social phobia: Origins and outcome*. (pp. 294-305). New York: Oxford University Press.
232. Henderson, L. M., Zimbardo, P., Smith, C., and Buell, S. (1999). Shyness and technology use in high school students (Tech Rep. No. 1). Palo Alto, California: Stanford University, Psychology Department.
233. Keough, K. A., Zimbardo, P. G., and Boyd, J. N. (1999). Who's smoking, drinking and using drugs? Time perspective as a predictor of substance use. *Basic and Applied Social Psychology*, 21, 149-164.
234. LaBerge, S., and Zimbardo, P. G. (1999). Event-related potential correlates of suggested hypnotic amnesia. *Sleep and Hypnosis*, 1, 1-9.
235. Zimbardo, P. G. (1999). Discontinuity theory: Cognitive and social searches for rationality and normality -may lead to madness. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, (Vol. 31, pp. 345-486). San Diego, CA: Academic Press.
236. Zimbardo, P. G. (1999). Experimental social psychology: Behaviorism with minds and matters. In A. Rodrigues and R. Levine (Eds.), *Reflections on 100 years of experimental social psychology* (pp. 135-157). Boulder, CO: Westview.
237. Zimbardo, P. G. (1999). Recollections of a social psychologist's career: An interview with Dr. Philip Zimbardo. *Journal of Social Behavior and personality*, 14, 1-22.
238. Zimbardo, P. G. (1999). A generalist looks at his career in teaching: An interview with Dr. Phil Zimbardo. *North American Journal of Psychology*, 1, 1-16.

239. Zimbardo, P. G. (1999). The psychology of liberation. In E. Syngollitou (Ed.), *Scientific Annals of the School of Psychology of Thessaloniki* (Vol. 3, pp. 45-56). Thessaloniki, Greece: Aristotle University of Thessaloniki, School of Psychology.
240. Zimbardo, P. G. (1999). Foreword in D. Myers. *Exploring Social Psychology*, 2nd ed. New York: McGraw Hill.
241. Zimbardo, P. G. (1999). Foreword in J. Garcia and K. Keough. *Social psychology of gender, race, and ethnicity*. New York: McGraw Hill.
242. Zimbardo, P. G., and Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1271-1288.
243. Zimbardo, P. G., and Gerrig, G. (1999). *Psychology and Life* (15th ed.). New York: Addison Wesley Longman.
244. Zimbardo, P. G., Maslach, C., and Haney, C. (1999). Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, transformations, consequences. In T. Blass (Ed.), *Obedience to authority: Current perspectives on the Milgram paradigm*. (pp. 193-237). Mahwah, NJ: Erlbaum.
245. Zimbardo, P. G., Plous, S., and Lestik, M. (1999, Dec.). The Stanford Prison Experiment Web Site. www.prisonexp.org
246. Zimbardo, P. G. and Radl, S. L. (1999). *The shy child* (reprinted). Los Altos, CA: Malor Press.

2000

247. Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Pastorelli, C., Bandura, A., and Zimbardo, P. G. (2000). Prosocial foundations of children's academic achievement. *Psychological Science*, 11, 302-306.
248. Henderson, L. and Zimbardo, P. G. (2000). Foreword. In R. Crozier. *Shyness: Development, consolidation and change*. New York: Routledge.
249. Henderson, L. and Zimbardo, P. G. (2000). *Henderson/Zimbardo Shyness Questionnaire*. (Shy Q.) Palo Alto, CA: Shyness Institute (www.shyness.com)
250. St. Lorant, T., Henderson, L., and Zimbardo, P. (2000). Comorbidity in a shyness clinic sample. *Depression and Anxiety*, 12, 232-237.
251. Zimbardo, P. G. (2000). On becoming successfully shy (Book review

of Shyness: A bold new approach by B. Carducci). *Contemporary Psychology*, 45, 99-101.

252. Zimbardo, P. G. (2000). Foreword in C. Oyster. *Groups: A user's guide*. New York: McGraw Hill.
253. Zimbardo, P. G. (2000). On the Joys of Being an International Psychologist. *International Psychology Reporter*, 4, 23-24.
254. Zimbardo, P. G. (2000). *Psychology of Evil*. Eye on Psi Chi, 16-19.
255. Zimbardo, P. G. (Consultant, On-Screen Performer). (2000). *Human Zoo: A Reality TV Study of Human Behaviour in 3 Programs*. Produced by Grandad Media: London Weekend Television. In association with Discovery Channel, U.S.
256. Zimbardo, P. G. (Consultant, On-Screen Performer). (2000, Dec. 19). *Five Steps to Tyranny: Human Rights, Human Wrongs*. BBC-TV London.
257. Zimbardo, P. G., Weber, A., and Johnson, R. (2000). *Psychology* 3rd Ed. Boston: Allyn and Bacon.

2001

258. Henderson, L., and Zimbardo, P. G. (2001). Shyness, social anxiety and social phobia. In S. Hofmann and P. di Bartolo (Eds.), *From Social Anxiety to Social Phobia: Multiple Perspectives* (pp. 46-64). New York: Allyn and Bacon.
259. Henderson, L., and Zimbardo, P. (2001). Shyness as a clinical condition: The Stanford Model. In L. Alden and R. Crozier (Eds.), *International Handbook of Social Anxiety* (pp. 431-447). Sussex, England: John Wiley and Sons
260. Henderson, L. M., Zimbardo, P. G., and Carducci, B. J. (2001). Shyness. In W.E. Craighead and C. B. Nemeroff (eds.) *The Corsini Encyclopedia of Psychology and Behavioral Science*, 4, 1522-1523. New York: John Wiley and Sons.
261. Zimbardo, P. G. (2001). Foreword. In Baron/Byrne, *Social Psychology Text* (10th ed.), 30th Anniversary Edition. New York: McGraw Hill
262. Zimbardo, P. G. (2001, December 30) *Psychology of terrorism: mind games, mind healing*. San Francisco Chronicle, D6.
263. Zimbardo, P. G. (2001, November 4) *Mind games: Don't play on terrorists' turf*. San Francisco Chronicle, C6.

264. Zimbardo, P. G. (2001, November) Opposing Terrorism by Understanding the Human Capacity for Evil. *Monitor on Psychology*, 32, 48-50.
265. Zimbardo, P. G., Leippe, M.R. (2001) *The Psychology of Attitude Change and Social Influence*. St. Petersburg: Piter Publishing.
266. Zimbardo, P. G. (Co-Writer, chief academic advisor, host), and WGBH-TV (Producer). (2001). *Discovering Psychology*; Updated Edition [26-program video series.] Washington, DC: Annenberg-CPB.
267. Zimbardo, P. G. (2001, Sept. 26). Faceless terrorists embody „creative evil“. *Stanford Report*, p. 4. Stanford University Press.
268. Zimbardo, P. G. (2001) Nová dimenze zla. / The new dimension of evil. / *Psychologie dnes*, 7, 2001, c.11

2002

269. Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Zimbardo, P. G. (2002). When Parsimony Subdues Distinctiveness: Simplified Public Perceptions of Politicians' Personality. *Political Psychology*, 23,77-95.
270. Gerrig, R., and Zimbardo, P.G. (2002). *Psychology and Life* (16th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
271. Henderson, L. and Zimbardo, P.G. (2002). Painful Shyness (Public education brochure prepared for APA Div. 42, Psychologists in Private Practice). Washington, D.C.: APA Press.
272. Huggins, M., Haritos-Fatouros, M., and Zimbardo, P.G. (2002). Violence workers: Police torturers and murderers reconstruct Brazilian atrocities. Berkeley, CA: University of California Press.
273. Zimbardo, P.G. (2002). Foreword. In M. Haritos-Fatouros. *The Psychological Origins of Institutionalized Torture*. London: Routledge.
274. Zimbardo, P. G. (2002, March/April). The Psychology of Terrorism: Mind Games and Mind Healing. *Los Angeles Psychologist*, 16, 7-8.
275. Zimbardo, P. G. (2002, March). Clarifying Mission, Coverage, Communication, and Review Process. *American Psychologist*, 57, 213-214.
276. Zimbardo, P. G. (2002, April). Just think about it: Time to take our time. *Psychology Today*, 35, 62.
277. Zimbardo, P. G. (2002, January). Going Forward with Commitment. *Monitor on Psychology*, 33, 5.

278. Zimbardo, P. G. (2002, February). Ground Zero: Looking Up and Beyond. *Monitor on Psychology*, 33, 5.
279. Zimbardo, P. G. (2002, March). A Call for Greater Collaboration. *Monitor on Psychology*, 33, 5.
280. Zimbardo, P. G. (2002, April). Nurturing Psychological Synergies. *Monitor on Psychology*, 33, 5.
281. Zimbardo, P. G. (2002, May). My Love Affair with Psychology Conventions. *Monitor on Psychology*, 33, 5.
282. Zimbardo, P.G. (2002, June). Let's Show How We Make a Difference, *Monitor on Psychology*, 33, 5
283. Zimbardo, P. G. (2002, July/August). The mind: Amazing and mysterious. *Monitor on Psychology*, 33, 5.
284. Zimbardo, P.G. (2002, September). September 11th, 2001: Reflections on our lives a years later. *Monitor on Psychology*, 33, 5.
285. Zimbardo, P.G. (2002, October). Rediscovering Disability, *Monitor on Psychology*, 33, 5.
286. Zimbardo, P. G. (2002, November). Mind control: Psychological reality or mindless rhetoric? *Monitor on Psychology*, 33, 5. [Reprinted in *Cultic Studies Review*. (2002), 1, 309-311.]
287. Zimbardo, P. G. (2002, December). A psychology filled with joy, pride and passion. *Monitor on Psychology*, 33, 5
288. Zimbardo, P. G. (2002, June/July). Psychology in the Public Service. *American Psychologist*, 57, 431-433.
289. Zimbardo, P. G. (2002). Presentation of 2001 Distinguished Contributions to Scientific Hypnosis Award Winner. *Psychological Hypnosis*, 10, 14-19.
290. Zimbardo, P. G. (2002). Los grandes problemas del mundo. Interview with Philip Zimbardo. In R. Ardila (Ed.), *La Psicología del Futuro*. Los Mas Destacados Psicólogos del Mundo Reflexionan Sobre el Futuro de su Disciplina. (pp. 255-259). Madrid, Spain: Editorial Piramide.
291. Zimbardo, P. G., Haney, C., Banks, W. C., and Jaffe, D. (2002). The psychology of imprisonment: Privation, power, and pathology (Psychologie der gefangenschaft: Deprivation, macht und pathologie). In F. Neubacher and M. Walter (Eds.), *Sozialpsychologische Experimente in der*

Kriminologie (pp. 69-91). Munster, Germany: Lit Verlag.

292. Zimbardo, P. G., Weber, A. L., and Johnson, R. L. (2002). *Psychology: Core Concepts* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

293. Zimbardo, P. G. (Consultant, On-Screen Performer). (2002, March). *Only Human: Humorous Explorations of Contemporary Human Behavior*. Produced by NBC-TV Dateline for the Discovery Channel.

294. Zimbardo, P. G. (2003). Zpomalte, prosím, je nejvyšší čas! /It is high time to slow down/ *Psychologie dnes*, 8, 2002, č.2, s.20-21.

2003

295. Boniwell, I., & Zimbardo, P. G. (2003). Time to find the right balance. *The Psychologist*. Special Issue, 16, 129-130.

296. Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Consiglio, C., Picconi, L., and Zimbardo, P. G. (2003). Personalities of politicians and voters: Unique and synergistic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 849-856.

297. D'Alesio, M., Guarino, A., De Pascalis, V., & Zimbardo, P. G. (2003). Testing Zimbardo's Stanford time perspective inventory (STPI) - Short form, an Italian study. *Time & Society*, 12, 333-347.

298. Harber, K. D., Boyd, J. N., and Zimbardo, P. G. (2003). Participant self-selection biases as a function of individual differences in time perspective. *Journal of Experimental Social Psychology*, 25, 255-264.

299. Rosenfield, A., and Zimbardo, P. G. (2003). *Psychology Core Concepts* 4th Ed., Instructor's Manual for Zimbardo, Weber, Johnson, Boston: Allyn and Bacon.

300. Zimbardo, P. G. (2003. May/June). Phantom menace: Is Washington terrorizing us more than Al Qaeda? *Psychology Today*, 36, 34-36.

301. Zimbardo, P. G. (2003). Zpomalte, prosím, je nejvyšší čas! /It is high time to slow down/ *Psychologie dnes*, 8, 2002, č.2, s.20-21.

302. Zimbardo, P. G., and Lynne Henderson (2003). Nedokážu to, protože se stydím, /I cannot do it because I am shy/ *Psychologie dnes*, 7-8.

303. Zimbardo, P. G. (2003). Reflections on being president of APA, 2002. *American Psychologist*.

304. Zimbardo, P. G. (2003). Enriching psychological research on disabili-

ty. In D. F. Thomas and F. E. Menz (Eds.), *Bridging Gaps: Refining the Disability Research Agenda for Rehabilitation and the Social Sciences-Conference Proceedings* (pp. pp. 19-32). Menomonie: University of Wisconsin-Stout, Stout Vocational Rehabilitation Institute, Research and Training Center.

305. Zimbardo, P. G. (2003). Public education of psychology: An interview with Philip G. Zimbardo. In M. J. Prinstein, and M. D. Patterson (Eds.). *The Portable Mentor: Expert Guide to a Successful Career in Psychology*. New York: Kluwer/Plenum.

306. Zimbardo, P. G. (2003). Foreword. In B. J. Fogg. *Persuasive Technology*. San Francisco: Elsevier Science.

307. Zimbardo, P. G. (2003). The psychology of evil: Transforming ordinary people into perpetrators and violence workers. In A. Miller (Ed.). *The Psychology of Evil*.

308. Zimbardo, P. G., and Anderson, S. M. (2003). Alternative paths to induced paranoia among normal people.

309. Zimbardo, P. G., and Boyd, J. N. (2003). Time orientation. In R. Fernandez-Ballesteros (Ed.), *The Encyclopedia of Psychological Assessment*, Vol. 2, pp. 1031-1035.

310. Zimbardo, P. G., Butler, L. D., and Wolfe, V. (2003). Cooperative college examinations: More gain, less pain when students share information and grades. *Journal of Experimental Education*, 71, 101-125.

311. Zimbardo, P. G. (2003). Foreword. In D. Daher. *And the passenger was death: The drama and trauma of losing a child*. Amityville, New York: Baywood Publishing.

312. Zimbardo, P. G. (2003). The President's Address. *American Psychologist*, 58, 526-532.

2004

313. Caprara, G. V., & Zimbardo, P. G. (2004). Personalizing politics: A congruency model of political preference. *American Psychologist*, 59, 581-594.

314. Gerrig, R. & Zimbardo, P. G. (2004). *Psychology and Life*, 17th Ed. Boston: Allyn & Bacon.

315. Levine, R. V., Fast, N., Zimbardo, P. G. (2004). The power of persuasion: A field exercise. *Teaching of Psychology*, Vol. 31, 136-138.
316. Osofsky, M.J., Zimbardo, P.G., and Cain, B. (2004). Revolutionizing prison hospice: The interdisciplinary approach of the Louisiana State Penitentiary at Angola. *Corrections Compendium*, 29, 5-7.
317. Plous, S. & Zimbardo, P. G., (2004). Using social science to reduce terrorism. *The Chronicle of Higher Education*, B9-B10.
318. Zimbardo, P. G. (2005). Abu Ghraib: The evil of inaction, and the heroes who acted. *The Western Psychologist*, 18:1, 4-5.
319. Zimbardo, P. G. (2004, March 1). Solving the puzzle of the wrinkled sheet dream: Making a heaven of hell. *The Stanford Daily*, p.3.
320. Zimbardo, P. G. (2004). A situationist perspective on the psychology of evil: Understanding how good people are transformed into perpetrators. In A. G. Miller (Ed.), *The Social Psychology of Good and Evil* (pp. 21-50). New York: Guilford Press.
321. Zimbardo, P. G. (2004). Does psychology make a significant difference in our lives? *American Psychologist*, 59, 339-351.
322. Zimbardo, P. G. (2004, May 9). Power turns good soldiers into „bad apples“. *Boston Globe*, pp. D11.
323. Zimbardo, P. G. (2004, May 17). Moral conscience and the war in Iraq: The virtue of action. *San Francisco Chronicle*, pp. B7.
324. Zimbardo, P. G. (2004). After Abu Ghraib, psychologist asks: Is it our nature to torture? *Science and Theology News*, 4, 8.
325. Zimbardo, P. G. (2005). Urban decay, vandalism, crime and civic engagement. In F. Bolenius (Ed). *Schrumpfende Städte/Shrinking Cities*, Berlin: Philipp Oswalt.

2005

326. Boyd, J. N., & Zimbardo, P. G. (2005). Time perspective, health and risk taking. In Strahman, & J. Joireman (Eds.). In *Understanding Behavior in the Context of Time: Theory, Research and Applications in Social, Personality, Health and Environmental Psychology*.
327. Holman, E. A., & Zimbardo, P.G. (2005). The social language of time: Time perspective and social relationships. (Under revision).

328. LaBerge, S., & Zimbardo, P. G. (2005). That obscure object of perception: Change blindness actresses playing the same central role. (submitted for publication).
329. LaBerge, S., & Zimbardo, P. G. (2005). Dreaming can be as vivid as perception: Convergent evidence from subjective reports and smooth tracking eye-movements. (in preparation).
330. Osofsky, M. J., Bandura, A., & Zimbardo, P.G. (2005) The Role of Moral Disengagement in the Execution Process. (submitted for publication)
331. McDermott, R., & Zimbardo, P. G. (2005). The politics of fear: The psychology of terror alerts. In Bongar, B., Beutler, L., Zimbardo, P. G., Brown, L. M. & Breckenridge, J. (Eds) *Psychology and Terrorism*. New York: Oxford University Press.
332. Thompson, M., Zimbardo, P., & Hutchinson, G. (2005). Consumers are having second thoughts about online dating: Are the real benefits getting lost in over promises? Dallas, TX: WeAttract.com.
333. Zimbardo, P.G. (2005). The Power of Influence Professionals: Ethical and Unethical Forms of Persuasion Dallas, TX: WeAttract.com.
334. Zimbardo, P. G. (2005). Foreword. In L. Henderson. *Social Fitness Training: A Cognitive-Behaviorial Protocol for the Treatment of Shyness and Social Anxiety Disorder*. Palo Alto, CA: Shyness Institute.
335. Zimbardo, P. G., Weber, A. L., Johnson, R. (2005). *Psychology: Core Concepts* (5th ed.). Boston: Allyn & Bacon.
336. Zimbardo, P. G., & Williams, W. (2005). Failures of interpersonal disclosure when experiencing unexplained arousal. (in preparation).
337. Zimbardo, P. G. (in press). Pathological power of prisons: Parallel paths at Stanford and Abu Ghraib prisons. *Character* (Polish Magazine).
338. Zimbardo, P. G. (in press). Mind control in Orwell's 1984: Fictional concepts become operational realities in Jim Jones' jungle experiment. In M. Nussbaum, J. Goldsmith, & A. Gleason (Eds.), *1984: Orwell and Our Future*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
339. Zimbardo, P. G. (in press). Optimizing the power and magic of teaching. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 24, 11-21.
340. Zimbardo, P. G. (in press). State terror and state-sanctioned terrorism: Models of mind and behavior control in Orwell's 1984, as operationalized

- by Jim Jones in the Peoples Temple Mass Suicide/Murders. In Bongar, B., Beutler, L., Zimbardo, P. G., Brown, L. M. & Breckenridge, J. (Eds.) *Psychology and Terrorism*. New York: Oxford University Press.
341. Zimbardo, P. G., & Slavich, G. (2005). When the mind's eye goes blind: Aschematic perception in action. (submitted for publication).
342. Zimbardo, P. G. On being „Shoe“ at Yale: Institutionalized conformity. (in preparation).
343. Zimbardo, P. G. Lucifer effect: Imprisoning minds, liberating spirits. New York: Random House (in preparation).
344. Zimbardo, P. G., & Andersen, S. M. Alternative paths to induced paranoia among normal people. (in preparation)
345. Zimbardo, P. G., Brasel, S. A., & Slavich, G. Failure of eye-tracking vigilance to detect a suicide in progress. (in preparation).

EDIČNÍ POZNÁMKA

1. Ovlivňuje psychologie významně naše životy?

Does Psychology Make a Significant Difference in Our Lives?, *American Psychologist*, vol. 59, červenec – srpen 2004, No. 5, str. 339–351.
Přeložil Václav Břicháček.

Poznámka reakce časopisu *American Psychologist* na začátku článku: „Pro předcházející etapu vývoje psychologie bylo příznačné napětí mezi hodnotami základních a aplikovaných výzkumů. Nyní je postupně nahrazováno porozuměním pro tvůrčí využití každého výzkumu, který usiluje o zlepšení kvality lidského života. Psychologové se dnes snaží předávat své poznatky všem, kdo mohou využít naši moudrost. Před 35 lety jsme nevyužili povzbuzení tehdejšího prezidenta Americké psychologické společnosti (APA) George Millera, který žádal, abychom naše poznatky zpřístupnili široké veřejnosti. Přesto však od té doby psychologie začala výrazně ovlivňovat životy lidí. V předložené úvaze autor uvádí řadu skutečností, které naznačují jak a proč se psychologie prosadila jak v obecné rovině, tak i ve speciálních aplikacích. Seznamuje čtenáře s nově vytvořenými stránkami APA na webu. Dokumentují současné využívání psychologického výzkumu, teorie i metodologie. Vytvoření těchto stránek bylo první iniciativou prof. Zimbarda. Najdou se na adrese www.psychologymatters.org“.

2. Psychologie moci a zla: moc osoby, situace nebo systému?

The Psychology of Power and Evil: All Power To the Person? To the Situation? To the System?

Přeložil Jiří Fiala.

Překládáno z rukopisu, v němž se uvádí: „Tato kapitola je pozměněnou verzí mé PowerPointové prezentace na DHS [Department of Homeland Security] kursu o psychologii terorismu, který organizovala fakulta Národního střediska pro psychologii terorismu. Opírá se o nedávno napsanou kapitolu „The social psychology of good and evil: Understanding our capacity for Stanfkindness and cruelty“, která je součástí knihy připravené Arthurem Millerem *The Social Psychology of Good and Evil*, Guilford, New York.“

3. Ovládání mysli v Orwellově románu 1984: Románové pojmy se v experimentu Jima Jonese v džungli stávají operačními skutečnostmi. Mind Control in Orwell's Nineteen Eighty Four: Fictional Concepts Become Operational Realities in Jim Jones's Jungle Experiment. Přeložil Jiří Fiala.

Překládáno z obsahů pro chystanou knihu Abbott Gleason, Jack Goldsmith a Martha C. Nussbaum (eds), *On Nineteen Eighty-Four or Orwell and Our Future*, kterou vydává Princeton University Press. – Citace z Orwellova románu 1984 jsou všechny v překladu Evy Šimečkové a stránky v závorkách odkazují na vydání v Levných knihách KMa, Praha 2000. Přeložil Jiří Fiala.

4. Politická psychologie teroristických poplachů.

The Political Psychology of Terrorist Alarms.

Přeložila Lucie Čermáková.

Překládáno z textu (datovaného 2003) na internetu:

<http://zimbardo.com/current.html> (navštíveno v květnu 2005).

5. Experimentální vězení na Stanfordově univerzitě: ohlédnutí po 25 letech.

Experimental prison at Stanford University: Looking back 25 years later. Článek psaný pro časopis PROPSY (1997), č. 4, str. 4–7; v bibliografii položka 216. Přeložila Martina Klicperová-Baker.

Dodatek překladatelky: „Jako překladatel původního textu si dovoluji dodat, že tou moudrou a citlivou duší, která dala podnět k zastavení

experimentu, byla právě Christina Maslach, s níž se autor tohoto článku později oženil a v kouzelném domě uprostřed San Franciska spolu a se svými dětmi šťastně žijí dodnes. A úplně na závěr – pan profesor byt tak laskav a věnoval nám autentickou rekvizitu svého slavného experimentu. Košile vězně č. 317 je umístěna ve vitrině na katedře psychologie FF UK v Praze, Celetné ulici.“

6. Rozhovor s prof. Zimbardem – ze vzpomínek sociálního psychologa. Recollections of a social psychologist's career: An interview with Dr. Philip Zimbardo, *Journal of Social Behavior and Personality*, 14, 1999, No. 1, str. 1–22.

Rozhovor vedl Rick Crandall, redaktor tohoto časopisu.

Přeložila Martina Klicperová-Baker.

7. Životopisnou poznámku napsala Martina Klicperová-Baker.

8. Bibliografie je převzata z oficiální stránky prof. Zimbarda www.zimbardo.com.

Prof. Zimbardo bibliografii laskavě aktualizoval pro tuto knihu.

KNIHOVNA CENY
NADACE DAGMAR A VÁCLAVA HAVLOVÝCH
VIZE 97
SVAZEK 7.

PHILIP G. ZIMBARDO

MOC
A ZLO

SOCIÁLNĚ PSYCHOLOGICKÝ
POHLED NA SVĚT

Uspořádali a ediční poznámku napsali Jiří Fiala
a Martina Klicperová-Baker

Překlad Václav Břicháček a Lucie Čermáková

Jazyková a technická redakce Jiří Fiala

Obálka a grafická úprava Martin Dyrynk

Vydal a ofsetem vytiskl fotopísmem borgis ITC Fenice

MORAVIAPRESS a.s., Břeclav,

V nákladu 2000 ks (výtisky č. 1 - 50 číslovány a podepsány autorem)

Profesor Philip G. Zimbardo, Ph.D.
Emeritní profesor, Univerzita Stanford

PSYCHOLOGIE OSVOBOZENÍ V DOBĚ TERORU

udílení cen Nadace Dagmar
a Václava Havlových Vize 97 za rok 2005

5. října 2005, Praha, Česká republika

Profesor Philip G. Zimbardo, Ph.D.
Emeritní profesor, Univerzita Stanford

PSYCHOLOGIE OSVOBOZENÍ V DOBĚ TERORU

Poprvé jsem Prahu, toto nádherné město, navštívil v době veliké pohromy. Datum: 20. července 1969. Kosmická předpověď počasí: Zářivé počasí Pražského jara potemnělo o letním slunovratu stahujících se mračen sovětské temnoty a pochmurného nebe nad Varšavskou smlouvou. Přeživše barbarskost nacistické invaze a kruté bezpráví desetiletí totalitního komunistického režimu, tento skvělý národ se pokusil o pozoruhodný společenský experiment. Jen o rok dříve, během Pražského jara 1968, se váš národ snažil o politický systém s „lidskou tvář“. Lid i čelní představitelé tehdy věřili, že nadešel čas posílit lidskost prostřednictvím institucí podporujících svobodu vyjadřování a lidskou důstojnost. Naneštěstí pro vás, jakož i pro mnohé z nás, kdo jsme žili na druhé straně této temné opony, byla tato naděje na rozšíření svobody krutě rozdracena.

V létě 1969, alespoň jak jsem to prožíval já, byl ve vzduchu po celě Praze cítit podivný pocit davové paranoie. Kdykoliv mi kdokoliv říkal cokoliv politického, šeptal a neustále se rozhlížel, jestli není sledován. Tou dobou, rok po invazi, jste již na tanky ve městě nenarazili, ani nebyla vidět žádná okupační armáda. Její přítomnost však byla cítit a byla zastrašující. Přesto však těmito temnými mračny pronikaly paprsky opravdového přátelství a solidarity mezi těmi, se kterými jsem se setkal. Patřil jsem ke skupince zahraničních odborníků, kteří se účastnili psychologické konference pořádané Československou akademií věd. Mezi účastníky byl i Karl Pribram, můj dlouholetý vzácný kolega a přítel. Naši čeští kolegové se o nás postarali velmi dobře.

Dostalo se mi obzvláštní cti, že jsem mohl být hostem Věry Bokorové, která jako postgraduální studentka se mnou již předtím pracovala na Evropské letní škole v oboru Experimentální sociální psychologie, bylo to v Leuvenu v Belgii v roce 1967. V její rodině jsem se cítil jako doma a vzpomínám, jak se i přes tehdejší nedostatek jídla se svými sousedy dělili o sklizeň ze své zahrádky, o kterou se starali s obrovskou péčí.

Duch česko-amerického přátelství je hluboký a plný života. Zvláštní vztahy mezi našimi zeměmi mají počátky v dávných dobách, kdy mnoho Čechů emigrovalo do Ameriky a také ve spolupráci prezidenta Woodrowa Wilsona s vaším prezidentem T. G. Masarykem a jeho americkou chotí, Charlottou Garrigue. Tento zvláštní vztah nejenže přežil sovětskou okupaci, dokonce během ní ještě posílil.

Jak jsem vyhrál závod na Měsíc. Abych ocitoval slavného českého dramatika; „To jsou paradoxy“. Přesně tehdy, když se Sověti snažili zabezpečit své nejbližší politické okolí a porazit duši českého národa, prohráli závod k Měsíci. „Závod k Měsíci“ postavil Spojené státy proti Sovětskému svazu, přičemž Rusové

měli díky Sputniku od počátku náskok. 20. července 1969 však americký kosmonaut Neil Armstrong vykonal onen „obří skok pro lidstvo“ v oblasti vesmírného výzkumu, když se malými krůčky prošel po povrchu Měsíce. Spolu s mnoha dalšími lidmi v Praze jsme byli s Bokorovými vzhůru dlouho do noci a sledovali jsme tento pozoruhodný vědecký úspěch v televizi.

Dalšího dne, když mně moji hostitelé provázeli po návštěvách u svých přátel a po kavárnách, bylo jasné, že budu muset přijmout veškerá uznání za tohle vítězství nad nenáviděnými Rusy. Nakonec tento technický triumf skrýval mnoho psychologických dimenzí co do psychické přípravy kosmonautů, návrhu interiéru vesmírného modulu, a zvláštní soutěživou motivaci, kterou prezident John Kennedy prosazoval ve své vizi výzkumu vesmíru. Psychologie tedy hrála důležitou roli, která mne plnila hrdoostí, že patřím k „vítěznému týmu“.

Dnešní radosti

A tak jsem opět zde, o více než třetinu století později, ve velmi odlišné zemi. Nejenom odlišné jméno, žádné Československo, žádná železná opona, která by zastíňovala slunce, zato však úplně jiné klima. Úsměvy namísto mračení, otevřenost namísto zakřiknutosti, průhlednost namísto paranoidního podezřívání, a nade vším se vznáší duch svobody. Možná jste si už zvykli a mladší generace to považují za samozřejmost, pro mne však, jako pro člověka, který vaši zemi navštívil již dávno, je vše čerstvé a vzrušující.

A tento význačný den je to pro mne opravdovým svátkem. Jsem zde, abych se s vámi podělil o své bezbřehé nadšení ze cti, kterou představuje udělení Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových Vize 97 za rok 2005. Je to opravdu pozoruhodná sešlost učenců, humanistů, vědců a státních úředníků, ke které se dnes hrdě připojuji. Neurolog Karl Pribram, první příjemce tohoto ocenění, jenž je, jak jsem již zmínil, mým dobrým přítelem, mě prosil, abych od něj Havlovy pozdravoval. Musím připojit, že je pro mě vzrušující setkat se s mužem, který byl schopen říci „Ne“ tyranu, a který nejenže psal o pravdě, ale i jeho život byl jakýmsi modelem života v pravdě.

Možná by vás zajímalo, co jsem dělal od mě tehdejší návštěvy Prahy.

Síla situace: Odosobnění a odlidštění v práci

Od svých odborných začátků jsem se věnoval vytváření výzkumných programů, které měly demonstrovat zranitelnost většiny lidí, pokud jsou

zachycení vírem silných sociálních situací, které je proměnění buď v konatele zla či jejich obětí. Velká část výzkumů, které jsem jako experimentální sociální psycholog prováděl, ukázala, že i dobří, mírumilovní vysokoškolští studenti se mohou stát agresivními a chovat se násilně vůči ostatním, pokud dojde k jejich „deindividuizaci“, tedy pokud mají pocit anonymity a skrytí vlastní identity - pokud nikdo neví, kdo jsou, a možná jejich existence ani nikoho nezajímá.

Výzkum, jakou sílu vlastně anonymity představuje, stimuloval román Williama Goldinga **Pán much**, který mne podnítil ověřit psychologickou platnost autorova tvrzení, že pouhé zamaskování vnějšího vzezření člověka může uvolnit antisociální chování, které bylo po dlouhou dobu sociálně potlačováno. Mé související terénní výzkumy ukázaly, že se vandalismu a kriminalitě obzvláště daří tam, kde úplně normální poslušní občané obývají městská prostředí, která živí pocit anonymity ve všech, kteří sdílejí jejich neosobnost a trpí nedostatkem smyslu pro společenství.

Také jsem se zabýval šetřením psychologických procesů, které se podílejí na dehumanizaci ostatních lidských bytostí tak, že o nich smýšlíte, jako by byli podlidmi a opatříte je nálepkou „nepřátelé“. Tento postup pak umožní, aby se průměrní lidé začali chovat jako „zvířata“, nepřátelsky a násilně vůči těm, o kterých si myslí, že jsou tvory nebezpečnými anebo bezvýznamnými. Psychologický proces dehumanizace představuje centrální destruktivní sílu u predsudků, diskriminace, stigmatizace a genocidy.

Kognitivní disonance přetváří racionální bytosti v racionalizující reaktory

Prováděl jsem i jiné výzkumy, ve kterých jsem ukázal, že i chytří univerzitní studenti budou přijímat pošetilá, dokonce sebezníčující, rozhodnutí, pokud se ocitnou v situacích, kdy se snaží racionalizovat své kognitivní disonance. Pokud se lidé veřejně zavazují k výkonu nějakého požadavku, který neodpovídá jejich postojům, hodnotám či osobním motivacím, budou se snažit o takovou změnu toho, jak o dané věci smýšlejí, jak cítí a chovají se, a to za účelem přizpůsobení se tomuto disonantnímu závazku. Je zajímavé, že se změny nejvíce tehdy, když byli falešně přinuceni přijmout špatný závazek, jako by si byli sami svobodně zvolili bez jakéhokoliv vnějšího nátlaku. Tímto způsobem se z bytostí racionálně uvažujících o svém chování stávají bytosti racionalizující. Viděl jsem lidi, kteří tvrdili, že jim ty smažené luční kobyly

opravdu chutnají, nebo souhlasili s tím, že budou podrobeni bolestivým šokům, pokud se ocitli v situaci, kdy nemohli jednoduše prohlásit, že přijali nesprávný závazek, nebo si neuvědomili situační nátlak, kterému jsou vystaveni.

Experiment věznice Stanford neboli Zlo v akci

Můj zřejmě nejznámější výzkum je Experiment věznice Stanford, který demonstroval, jak snadno se mohou obyčejní lidé začít vůči ostatním chovat zle, pokud dojde ke kombinaci deindividualizace, dehumanizace a anonymního prostředí v realistické experimentální věznici. Experimentu se účastnili mladí muži z mnoha univerzit z celých Spojených států, kteří byli vybráni, protože patřili mezi nejnórmálnější, fyzicky i psychicky zdravé dobrovolníky, které jsme byli schopni na základě našeho hodnocení najít. Normálním, zdravým univerzitním studentům byly náhodně přiděleny role vězňů a dozorců v simulovaném vězení, které mělo trvat 2 týdny. Musel jsem však experiment ukončit o týden dříve, protože se začal vymykat kontrole. Téměř polovina dobrovolníků vybraných kvůli psychickému zdraví začala prožívat „emocionální zhroucení“ – reakce na stresová traumata – po pouhých několika dnech, kdy byli jako vězni v simulované věznici týráni. Ostatní dobrovolníci, kterým náhodou připadla role dozorců a kteří byli také vybráni jako dobří, obyčejní mládenci, se začali chovat sadisticky a nalézali zálibu v ponižování, degradaci a trestání „svých vězňů“ – přičemž každý další den a noc byli jejich praktiky čím dál tím horší.

Zlá situace slavila triumf nad Dobrymi lidmi, kteří se v ní ocitli. To byl smutný závěr vyplývající z tohoto průzkumu temnějších stránek lidské povahy. Další interpretací může být tvrzení, že lidé podceňují sotva znatelné síly, které mohou v určitých situacích působit na kohokoliv prostřednictvím sociálních norem, pravidel, rolí, uniforem, symbolů moci, statutu a skupinové dynamiky. Také máme sklon k přeceňování vlastní síly vydržet působení takových sociálních sil. Tato „iluze nezranitelnosti“ vlastně pracuje proti nám, protože jenom zvyšuje naši zranitelnost vůči např. podvodným prodejním postupům, nebo těm, kdo verbují pro nejrůznější kultury, nebo názorům většiny, či slepé poslušnosti příkazů nespravedlivých autorit.

Několik desetiletí jsem se tedy zabýval grafickým i dramatickým zachycením křehkosti i omylnosti lidského rozumu a motivace. Postupoval jsem tak, že jsem vytvářel experimentální scénáře, na jejichž základě se

obyčejní, někdy dokonce i „ti nejlepší a nejbystřejší“, lidé ocitli v novém prostředí a bylo možné sledovat, jak se s touto výzvou vypořádají. Vedle fyzického vězení, které jsem vytvořil v suterénu Psychologického ústavu Univerzity v Stanfordu, jsem se podílel na scénářích odkrývajících také psychologická vězení s prvky situačního nátlaku, zatímco jsme jednotlivce nabádali k výkladu jejich neobvyklých reakcí jako součástí jejich osobních, nebo vrozených, sklonů. To znamená, že věřili, že jsou osobně zodpovědní za skutky, které byly ve skutečnosti podmíněny silnými, nikoliv však očividnými, situačními proměnnými. Těmto věcem jsem se věnoval v rámci výzkumu disonance, účastnil jsem se však i jiného výzkumu, který měl prozkoumat původ „šílenství“.

Šílenství jako hledání racionality a normality

Zajímavým způsobem jsem toto zdůvodňování rozvedl při výkladu počátků šílenství u normálních lidí. Argumentoval jsem tak, že některé formy šílenství, jako jsou např. fobie, paranoia, deprese nebo psychosomatické poruchy, či jejich první příznaky, mohou být spuštěny prožitkem porušení očekávání vlastního fungování, což je velmi důležité pro správné sebehodnocení. Takto prožité *přerušení* začíná uvědoměním si, že současný stav věcí neodpovídá vlastnímu sebehodnocení daného jednotlivce – totiž hodnocení sebe sama jako společenského, chytrého, atletického, sexy či morálního - v nějaké pro daného člověka podstatné oblasti. Pokoušeje se tuto diskontinuitu vysvětlit, vykonává člověk několik procesů mentálního hledání. Kognitivní hledání smyslu – proč se mi to děje – spouští hledání příčinného vysvětlení, avšak bývá často neobjektivní a zkreslené vlastním egocentrismem. Sociální hledání se snaží najít srovnání s ostatními, kteří se také chovají zvláštně. Takové sociální srovnání může vyústit ve spojenectví s podivnými chlapíky, v jejichž společenství se podivné reakce našeho jedince stávají „normálními“, podněcují ho však k tomu, aby se přidal k nejruznějším zvláštním sociálním hnutím.

Ve svém úsilí jevit se racionálními a normálními některé lidi pohlty tyto základní psychologické procesy – hledání smyslu a srovnávání - díky nimž se paradoxně jeví iracionální a nenormální. Tato kombinace je ve většině kultur značkou šílenství.

Můj výzkum, který měl tento model ověřit, dočasně uvedl normální dobrovolníky do stavů takového šílenství. Naše výsledky se přesně shodovaly

s předpověďmi o konkrétních psychiatrických příznacích spojených s každým z typů procesů hledání. Fobické reakce tak byly běžné u lidí, jejichž hledání vysvětlení se zaměřovalo především na příčiny z vnějšího prostředí, zatímco paranoidní příznaky se vyskytovaly u těch normálních lidí, jejichž hledání vysvětlení diskontinuity se zaměřovalo na ostatní lidi. Tyto nové teoretické koncepce vedou k novým způsobům nahlížení na terapeutický proces a nabízejí nové alternativní strategie prevence výskytu prvních příznaků duševních poruch.

Časová perspektiva jako základ lidského konání

Mé studie zla a šílenství měly za cíl dosáhnout toho, co básník Milton nazývá „odhalenou temnotou“. Můj výzkum se obíral i dalšími směry a zaměřoval se na podobné základní aspekty lidské povahy, jsou však obecnější, běžnější a přesahují hranice mezi kulturami.

Domnívám se, že jeden z nejmocnějších vlivů na lidské myšlení, cítění a jednání představuje smysl časové perspektivy. Časová perspektiva reprezentuje to, jakým způsobem jednotlivci i celé národy převádějí do pojmové podoby tok lidských zkušeností v časových kategoriích – kterými jsou typicky minulost, současnost a budoucnost. Celá řada faktorů však předurčuje některé lidi a některé kultury k tomu, že si vytvoří zkreslené časové perspektivy, které kladou přílišný důraz na jeden nebo dva z těchto časových rámců, a zbylé naopak zůstávají nevyužity. U některých z nás se soudy, rozhodnutí a skutky všechny zaměřují na faktory *bezprostřední přítomnosti* – ve vnějším sociálním a fyzickém prostředí, a v našich biologických reakcích. Další lidé zase naopak tyto faktory ignorují, neboť se zaměřují výhradně na *minulost*, na to, jak se přítomnost minulostí podobá, a takové vzpomínky a závazky pak diktuji současné skutky. A jsou zde ještě jiní lidé, kteří odmítají obě výše uvedené orientace a své myšlení orientují na *budoucnost*, zaměřují se na analýzy nákladů a přínosů, přihlížejí k zodpovědnosti, spolehlivosti a udržování svého image.

Tyto naučené časové perspektivy představují dominantní vliv na doslova všechno, co si myslíme a děláme, a dokonce na všechno, čím jsme. Lze formulovat extrémní tvrzení, že každá časová orientace má své klady, těch se ale vzdáváme výměnou za špatné následky. A tak si na přítomnost orientovaný hédonista bude typicky užívat života plného vína, žen, mužů a písní – vždy však riskuje vznik závislostí. Na budoucnost orientovaný člověk uspěje ve škole i v pracovním životě, ale za cenu ztráty možnosti užít si naplno

společenský život. Na minulost orientovaný člověk se cítí více spjat se svou rodinou, komunitou, tradicí a moralitou, ale často musí vyměnit zkoumání změn a novinek za bezpečnost a nudu daného stavu věcí.

Náš výzkumný program vyvinul způsob, jak vytvořit profil všech pěti typů časových perspektiv a demonstrovat rozsah jejich vlivu na lidské chování. Je zajímavé, že tak základní mentální proces byl dosud tak málo odborně studován a došel tak malého veřejného uznání.

Dobrovolně přijímané tiché vězení Studu

Ve svém vězeňském experimentu jsem ve Stanfordu uvěznil obyčejně lidi a pozoroval jejich proměnu. Také jsem se účastnil výzkumu, který dělal pravý opak Experimentu Stanfordská věznice, a sice měl pomáhat lidem osvobodit se z tichého vězení ostýchavosti, do něž se často sami uzavírají. V rámci tohoto výzkumu se již přes 30 let věnuji výzkumu studu u dospělých. Kromě objevení nových informací o příčinách, vzájemných vztazích a následcích ostýchavosti, jsme spolu s kolegy uvedli v život Kliniky pro léčbu studu, kde již 30 let pomáháme stydlivým adolescentům a dospělým omezit či překonat negativní vliv studu na jejich životy. Kliniky pro léčbu studu (a také náš Institut pro studium studu, který školí další terapeuty) byla první svého druhu částečně také proto, že jenom málo lidí pokládá stud u dospělých za vážný problém.

Velmi nás však těší, když vidíme, že lidé všech věků, kteří byli odsouzeni k pobytu v temných kobkách vězení studu, odcházejí díky naší skupinové i individuální terapii na podmínku, vybaveni novou sebedůvěrou, lepším sebehodnocením, a znalostmi sociálních dovedností nutných k tomu, aby byli společensky efektivní. Vzdávají se egocentrického zájmu o vlastní osobu poté, co se začnou zajímat o to, jak spolu s ostatními vytvářet lidské podmínky ve svých životních prostorech. Těch několik populárních knížek, které jsem napsal o výzkumu studu a nápadech, jak studu předcházet či jak s ním nakládat, četly miliony lidí a byly přeloženy do mnoha jazyků po celém světě. Tímto způsobem základní psychologický výzkum překonává hranice laboratoře a proměňuje životy mnoha lidí, pro něž se stud stal sociální chorobou.

PSYCHOLOGIE OSVOBOZENÍ

Dostalo se mi ctí, že jsem se mohl zúčastnit výzkumu aspektů lidské povahy jednak jako základního psychologického jevu, ale i s přihlédnutím k vývoji nápravných aplikací, které by tyto nežádoucí stavy změnily. V rámci výzkumu na mne připadla role "iniciátora společenské změny", v níž jsem měl využít svých znalostí temnějších stránek lidské povahy za účelem nalezení nových způsobů, jak je osvětlit. V posledních letech jsem věnoval značnou část své intelektuální energie a akademické důvěryhodnosti objevení nových způsobů, jak bych mohl lidem pomoci osvobodit se z nejrůznějších vězení mysli a ducha. Cílem této snahy je postavit se všem silám uvnitř společnosti i uvnitř duše jednotlivců, které zmenšují lidskou důstojnost, omezují osobní autonomii a potlačují svobodu vyjádření a shromažďování.

Jaká jsou vlastně ta vězení, která bychom měli odhalit, postavit se jim a vymyslet strategii a taktiku osvobození, která umožnění vysvobodit naše bratry a sestry v nich uzavřené.

Jak se postavit hanbě

Hanba je pocit osobního zošklivení vlastního zážitku, pokud je člověk přinucen domnívat se, že udělal něco špatného, že byl přistižen při konání špatností, nebo že se chová v rozporu s zavedenými normami. Schopnost představit si pocit hanby může mít pozitivní vliv na omezení antisociálního jednání. Hanbu je však možné v člověku i uměle vyvolat, pokud někdo, kdo si přisvojil nadřazený postoj, je přiměje k pocitům nedostatečnosti, protože se „sem nehodí“, pocházejí ze špatné společenské třídy, nebo se prostě jakkoliv liší od toho, co je zavedené. Jedním ze zákeřných důsledků předsudků a diskriminace je prožitek hlubokého pocitu hanby u obětí. I když si uvědomují, že negativní a nepřátelský soud je nespravedlivý a chybný, stejně je zde nebezpečí zvnitřnění daného stereotypu a přijetí jeho platnosti na podvědomé úrovni. Jako dítě vyrůstající v chudobě uprostřed ghetta South Bronx v New York City, jsem byl často zahanbován sociálními pracovníky, lékaři, zubaři a dalšími, kteří nijak nezastírali, že já a další podobně chudí lidé představujeme pro jejich společnost přítěž.

Abychom toto zlo dokázali překonat, je třeba nalézt způsob, jak podpořit toleranci pro různost mezi všemi národy. Je také třeba, abychom tuto

zhoubnou stránku předsudků vysvětlili svým dětem a abychom vyhlásili nulovou toleranci vůči těm, kdo by vyznávali netoleranci ať už na individuální či národní úrovni. V novém Tisíciletí nesmí být místo pro diskriminaci z důvodů pohlaví, rasy, náboženství, příslušnosti k etnické skupině, sexuální orientace nebo společenské třídy. Pro mne osobně představují předsudečné postoje, názory a hodnoty, které vedou k diskriminaci těch „jiných“ a tedy morálně méněcenných, jednu z nejhorších forem zla na světě, pokud jde o destruktivní a odlidšťující vliv.

Přeměna studu na společenskou způsobilost

Každý z nás napomáhá šíření epidemie jménem stud tím, že zapomíná dělat jednu jednoduchou věc - a to pomáhat ostatním cítit se „zvláštní“. Můžeme toho dosáhnout tak, že se vzdáme kritiky ve prospěch pochvaly a dáme těm, kteří to potřebují, svůj nejdražší osobní poklad - trochu svého času. Stejně tak můžeme dětem pomoci denně trénovat „sociální kondici“ stejným způsobem, jako když chodí třeba běhat. Můžeme s nimi trénovat umění konverzace a pravidla hry interperzonální citlivosti. Společenské zvíře vyžaduje pravidelnou příležitost k tréninku svých rozvíjejících se společenských dovedností v bezpečném prostředí, ve kterém dostávají lekce společenskosti právě tak, jako jim pomáháme naučit se rodný jazyk pomocí povzbuzování a opravné zpětné vazby.

Osvobození lidí z Pastí času

Povšiml jsem si, že se někteří lidé příliš zabírají vzpomínkami na minulost. Pokud si při tom vybavují negativní nebo averzní vzpomínky, budou pravděpodobně náchylnější k depresím, nižšímu sebehodnocení a agresivitě než ostatní lidé. Pokud podobná negativní traumata sdílí celý národ či skupina uvnitř nějaké kultury, je hrozba staleté krevní msty stále živá. Což jsme měli možnost vidět na krvavém násilí v Arménii, Irsku, Bosně, Rwandě, Izraeli a jinde. V některých případech je konflikt skutečně hlavně o protichůdných vyprávěních kritických událostí v minulosti.

Nastal čas vytvořit Nový čas, který se stane pro všechny národy novým mládím prostřednictvím vývoje do budoucna zaměřených strategií, které vymažou zastaralé mýty a nemoderní scénáře. Lze je nasměrovat tak, aby se spojily navzdory zdím podezření a neznalosti a sdílely společné současné zájmy

technologií, umění, hudby, filmu a dalších. Je naděje, že mládí nové generace pomůže osvobodit své předky z vězení pomstychtivé nenávisti tak, že je naučí síle odpuštění a soucitu.

Je tu však ještě další aspekt časové perspektivy, který je vězením pro mnoho mladých lidí po celém světě, a tím je život zaměřený pouze na přítomnost – s hédonistickým či fatalistickým zaměřením. Pokud člověk uvízne v cele na přítomnost orientovaného hédonismu, získává iluzi svobody dělat cokoliv, co mu přinese uspokojení bez nutnosti ohlížet se na budoucí škody či následky. Ti, kteří se bezmyšlenkovitě oddávají uspokojení v přítomnosti, ale platí vysokou daň za své riskování a hledání zážitků ve formě zneužívání návykových látek, zdravotních rizik a profesních selhání. Členové druhé skupiny, kteří jsou orientováni fatalisticky, zase nepodnikají nic, co by jim přineslo potěšení nebo zlepšilo jejich obvykle nízké sociální postavení, neboť uvnitř věří, že jejich kroky stejně ovládá osud. Toto vědomí je a jejich rodiny uzavírá do vězení chudoby a lhostejnosti cokoliv ve svých životech klidného zoufalství změnit.

Ideální časovou perspektivou je podle mého naučit se vyvážit střizlivou hladinu budoucnosti s orientací na pozitivní minulost, navíc se špetkou hédonismu. *Pozitivní minulost* nám dává smysl pro rodinu, komunitu a národ, který formuje naši základní identitu. *Budoucnost* nám dává křídla k letu vstříc novým místům a dobrodružstvím, která jsou jiná než ta, o nichž snili naši rodiče. *Přítomný hédonismus* nám dodává energii a chuť riskovat, která může vést k inovacím i osobnímu potěšení. Tento ideál by měli hledat jak jednotlivci, tak i státy a národy, jejichž posláním je umožnit, aby tato zdravá kombinace mohla vzkvétat.

Odmítnutí přijímat jednoduchá řešení složitých problémů

Příliš mnoho z nás je u vytržení nad složitostí a tempem moderního života a touží po jednoduchých řešeních komplexních osobních, národních a globálních problémů, které nás obklopují. Tuto touhu si velmi dobře uvědomují vůdci nejrůznějších kultů i jejich verbíři při náboru nových členů, uvědomují si ji i politici při snaze získat naše hlasy, neznámou není ani pro reklamním společnostem při jejich snaze dostat se k našim penězům. Jsme náchylní k slepé poslušnosti autority, k podlehnutí tlakům, které nás vedou směrem ke konformitě a konsensu, čímž se vzdáváme osobních svobod výběru, vlastního názoru a odůvodněného konání. Jako učitelé

jsme tu také proto, abychom naše studenty i širokou veřejnost naučili, jak se s touto složitostí vypořádat, jak být tolerantní k mnohoznačnosti jako zdroje vynalézavosti. Musíme jasně ukázat, že na komplexní otázky jen zřídka existují jednoduché odpovědi, bez ohledu na to, jak svěží nám mohou na první pohled připadat. Musíme se také naučit rozlišovat smysluplná, i když obtížná, řešení od iluzorních záplat, které nabízejí nejružnější podíl vlivní tohoto světa.

Ačkoliv hlavní část mých výzkumů zdůrazňuje moc situací proměnit lidi, celý proces je obousměrný. Lidé mají moc proměnit situace. Prostřednictvím tvůrčí angažovanosti a politického aktivismu mohou jedinci udělat z pekla nebe. Prostřednictvím kolektivních, nesobeckých skutků mohou lidé přeměnit diktatury na demokracie, jak předvedla vaše „sametová revoluce“.

Nikdy neobětujeme svobodu za bezpečnost

Výše jsme uvedli jenom hrstku psychologických vězení, která vytváříme pro své rodiny, své bližní, své kultury, i pro sebe samé. V mnoha z těchto psychologických vězeních dochází k výměně našich osobních svobod za přísliby bezpečí a jednoduchosti, které jsou však vždy iluzorní a zřídka existují představují klíč, který by dokázal odemknout dveře našich cel. Již v roce 1941 nám Erich Fromm připomenul, že Hitler a další diktátoři stoupají k moci tak, že nabízejí občanům tento svůdný obchod, oni se vzdají osobní svobody, a tedy i břemene odpovědnosti, výměnou za přitažlivý slib bezpečnosti.

Právě v těchto dnech se, zejména v mé domovině, mnozí vedoucí představitelé snaží o stejný obchod jako odpověď na hrozbu globálního terorismu. Slibují ochranu bezpečnosti vlasti výměnou za to, že se občané vzdají některých ze svých těžce vybojovaných svobod. Čím více svobody ale obětujeme iluzi bezpečnosti, tím víc vlastně děláme práci teroristů za ně samotné, neboť jejich hrozba sama o sobě najednou stačí, aby se demokracie začaly chovat jako ustrašené fašistické diktatury. Teroristické hrozby pramení z extrémního fundamentalismu uvnitř i vně našich národů a je třeba jim čelit nikoliv prostřednictvím mezinárodních konfliktů, ale tak, že zasáhneme přímo srdce a mysl potenciálních teroristů. Musíme jim dát naději na lepší budoucnost prostřednictvím vzdělání a dostatečných zdrojů, aby mohli prožít plnější a smysluplnější život bez násilí.

Poodhalme závoj tajemství zakrývajících všechna vězení postavme se státům schválenému mučení

Poslední věc, o kterou bych se s vámi chtěl podělit, se zaměřuje na dvě související formy nátlaku, který praktikuje většina států na světě – a sice věznění a mučení lidí. Vězení představuje v každé společnosti sociální experiment, jak naložit s těmi, kdo odmítají poslušnost jejím zákonům, prostřednictvím jejich izolace od jejich rodin a komunit. Většina věznic však namísto rehabilitace vězňů představuje semeniště zločinu. Recidivita ve většině států ukazuje, že se velká většina vězňů do věznic vrací během několika let od jejich propuštění, a to často za závažnější prohřešky proti společnosti. Věznice tedy nepomáhají napravit selhání společnosti. Nedaří se jim to zčásti proto, že neposkytují smysluplné školicí programy, které by umožnili vězňům najít si po propuštění adekvátní práci. Selhávají, protože vězni jsou často týráni dozorci, jinými vězni, bezcitným systémem a lhostejnou společností. Vězení platí daňoví poplatníci a musejí být proto otevřená pro pravidelný dohled, neomezovaný závojem tajemství, který halí všechna vězení. Navíc je třeba hledat tvůrčí alternativy uvěznění, které by umožnili pachatele udržet uvnitř komunity namísto jejich izolace.

A konečně se musíme kolektivně postavit využití mučení jako teroristické taktiky či klíčového prvku výsledku ve stovkách států po celém světě. Využití mučení, ať už k jakémukoliv účelu, začíná dehumanizací a demonizací našich bližních jako „nepřátel“, kteří zasluhují co možná největší bolest, ponížení a degradaci. Mučení však nemrzáčí jenom oběti, ale i jejich katy, a rozkládá politickou moc systému, který udržuje střediska mučení a poskytuje jim oprávnění.

Studoval jsem, jak státem schválené mučení fungovalo ve fašistických vojenských diktaturách celého světa, zejména v Řecku. V Brazílii můj výzkumný tým provedl mnoho rozhovorů s mnoha muži, kteří dříve byli mučiteli nebo členy popravčích čet. Tito strážci zla byli obyčejní lidé, kluci odvedle, dokud se jim nedostalo od státního aparátu výcviku a odměny za jejich efektivitu jako dělníků násilí.

Nyní se věnuji nemorálnímu využití mučení jako klíčového prvku výsledku zadržených ve vojenských věznicích Spojených států. Strašlivé týrání, které se nedávno odehrálo v irácké věznici Abu Ghraib, nezavinilo několik sadistických strážců, předpokládaných „černých ovcí“ v dobrém stádu. Mé zkoumání spíše ukazuje na špatné stádo vojenských věznic, ve kterých se nejhorší rysy

stanfordského experimentu provádějí denně a samozřejmě s mnohem tragičtějším následky. Moje nová kniha tyto paralely odhaluje a identifikuje psychologické a systémové síly, které se podílejí na přeměně obyčejných lidí ve vykonavatele zla. Její název zní **Efekt Lucifer: Jak se dobří lidé stávají zlími**. Mučení degraduje jak oběti tak i jejich mučitele a podkopává morální základy společností, které je schvalují.

Měli bychom podpořit neúnavné úsilí Amnesty International po celém světě odhalovat používání mučení. Nesmíme dovolit, aby mezi námi mučení vzkvétalo díky naší lhostejnosti vůči jeho existenci nebo našemu popírání existence takového zla uvnitř naší společnosti. Neboť ta možnost je tu vždycky a v mnoha demokraciích je realitou.

ČAS PRO OSOBNÍ REFLEXI A SPOLEČNOU AKCI

Prezident Havel vystoupil před 15 lety v Kongresu Spojených Států a řekl, že se Češi mohou od Ameriky mnohému naučit a na oplátku, že mohou tomuto vzdělanému, bohatému a silnému národu nabídnout své jedinečné zkušenosti a zvláštní znalosti. Je mi potěšením, že mám dnes příležitost v tomto dialogu o hledání svobody a pravdy pokračovat, neboť je nutné, aby demokratické vlády obohatily život svých občanů a bez ohledu na hranice se spojily u příležitosti globálního oživení. Ve svém projevu prezident Havel ozřejmil to, jak se jednotlivci stávají zodpovědnými za to, jaké vládě podléhají, a to tím, jak o této vládě smýšlejí, i tím, jak se neodvažují vzepřít se nepřijatelným formám státního útisku a tyranie.

Když hovořil o "kontaminované morální atmosféře", která prostupovala starý způsob myšlení v Československu, Havel řekl: "Všichni jsme si na totalitní systém zvykli a přijali jsme jej za nezměnitelný fakt a tak jsme napomáhali jeho udržení. Jinými slovy, jsme všichni ... zodpovědní za fungování totalitní mašinerie. Ani jeden z nás není pouhou obětí. Všichni jsme zároveň Jeho spolutvůrci." Politické revoluce se tak rodí v myslích mužů a žen, kteří dokáží své kritické myšlení vysvobodit z cely tradice a svého ducha dokáží uchránit před vlivem vnějšího útlaku.

Svoboda a pravda

Když přemyslím o dějinách našich národů, připadá mi, že Američané byli možná úspěšnější při hledání svobody, zatímco Češi jsou asi lepší v hledání

pravdy. Vašimi hrdiny jsou muži a ženy, kteří vyznávali pravdu jako příčinu svého jednání, a to často za cenu obrovských osobních obětí. Američtí hrdinové jsou spíše ti, kteří zemřeli za svobodu. Zdá se mi úchvatné, že vaše prezidentská zástava nese motto „Pravda vítězí“! (Bohužel musím říci, že je velmi nepravděpodobné, že by taková standarta mohla někdy vlát nad sídlem současné vlády Spojených států.)

Rád bych vás nyní pozval ke společnému zamyšlení nad Psychologií osvobození. Pokusme se zamyslet, jakými způsoby sami omezujeme svoje vlastní osobní svobody, zejména svobodu našeho ducha vzlétnout do nových výšin. Je třeba, abychom se dále zamysleli, jak možná ostatní uzavíráme do vězení prostřednictvím předsudků, nepodložených očekávání, a podmíněné spíše než bezpodmínečné lásky. A dále, jak se omezujeme, pokud setrváváme v černobílém, zjednodušujícím vidění světa, které nás utvrzuje v přesvědčení, že vše na naší straně je správné a oprávněné, a naše názory představují ten jedině možný a přijatelný pohled na svět.

V ideálním případě by se státní moc měla snoubit s pokorou spíše než pyšnou arogancí. Mnoho myslících lidí se v mé zemi potýká s naším pohledem na národ, který je nám drahý a který se nepoučil ze svých tragických chyb a nadále je šíří po světě. Namísto toho, abychom se poučili ze selhání invaze ve Vietnamu a selhání Francie v Alžírsku, Ruska v Afghánistánu a Čečně, se Amerika angažuje v imorální válce proti Iráku, kterou ospravedlňuje pomocí lži o tak zvaných zbraních hromadného ničení a kontaktech se strašlivými teroristy. Namísto Brežněvovy doktríny je na světě Bushova doktrína. Představitelé americké armády v Pentagonu v současné době vyvíjejí plány **preventivního nukleárního útoku** proti jakémukoliv nepříteli, který by ohrozil bezpečnost Spojených států nebo jejich spojenců, pokud by existoval předpoklad, že může použít zbraně hromadného ničení. Nic není strašnější, než představa, že by se tento zlověstný plán někdy stal skutečností. Neexistují okolnosti, které by takovou nukleární válku ospravedlnili, i když za ně někdy rádi považujeme konec druhé světové války.

Avšak já jsem dnes nepřišel kritizovat svou vládu, ale oslavit to, co by měla představovat: Život, svobodu a usilování o štěstí, spolu s pravdou a spravedlností.

Společným úsilím musíme otevřít všechna vězení mysli a uvolnit tvořivé síly natěsnané za mřížemi z neuronů. Musíme vyvinout nové programy sebeobohacení a vzdělání, protože naše nejkrutější bacheře představují nenávisť k sobě samému a nevědomost. Stejně tak musíme změnit naše zákony

a nápravná zařízení prostřednictvím komunitních alternativ pouhého fyzického uzavření, musíme prosadit humánnější přístup k vězňům, aby se tito mohli po návratu do společnosti stát efektivně fungujícími občany. Jeden efektivní model, jak to udělat, nám předvedl Nelson Mandela, a samozřejmě Václav Havel poskytl další kreativní ukázkou osvobození národu zpod útlaku. Znovu si připomeňme motto Sametové revoluce, která ukončila léta tyranie: „**Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí**“. Tomuto romantickému motto se můžeme vysmívat a považovat ho za výmysl snů, dnes však platí snad ještě více, neboť nenávist a lež plodí genocidu, občanské války a sebevražedné teroristické útoky po celém světě. Spojením pravdy a lásky vzniká porozumění a soucit jako nejzákladnější principy boje proti novým formám tyranie, které v současném světě vyrůstají.

Moje Psychologie osvobození je voláním do zbraně, do zbraně soucitu, se kterou vyrukujeme proti všem silám v nás i mimo nás, které omezují náš potenciál lidské dokonalosti. Je pozvánkou do globální komunity, která chce podporovat právě ty síly, které posílí pouta Lidskosti — počínajícе spravedlností, mřrem a láskou. Nakonec chci vyjádřit své přesvědčení, že každý z nás má schopnost přispět k rozvoji Lidskosti — prostřednictvím laskavých skutků, velkorysého ducha a vizí, které se vždy snaží vidět ostatní jako jedinečné bytosti, které stojí za to, a které se snažíme chápat a jednat s nimi jako s příbuznými, i když zrovna nejsou naše krevní skupina.

Až se nám to podaří, budeme připraveni se spojit s nádherně živým hrdinou románu **Řek Zorba** od Nikose Kazantzakise ve velkém tanci životem — když svou tvořivou energii věnujeme lásce a ne válce.

Děkuji vám

Václav Břicháček

LAUDATIO

při udělení Ceny Nadace
Dagmar a Václava Havlových VIZE 97

PHILIPU G. ZIMBARDOVI

5. října 2005

Kdysi již před zhruba 2500 lety formuloval Theofrastos otázku: „Čím to je, že my, Řekové, se od sebe výrazně lišíme, i když celé Řecko leží pod stejným nebem a všichni jsme podobně vychováváni?“ A ve svých *Etických charakterech* se pokusil popsat a analyzovat povahové rysy a chování osob, u kterých dominuje jistý charakterový rys. Je zajímavé, že vzal v úvahu rysy převážně negativní či poněkud směšné – pokrytec, pochlebník, lakomec, chlubil, mrzout, škarohlíd, věčný nespokojenec a podobně. I když často jde o charakteristiky poněkud povrchní, nepostrádají jisté vtipnosti a životnosti i v naší době. Znamená to, že se v podstatě neměníme a že rozumíme dobře starým charakteristikám i po tisíciletích?

O 2000 let později Christian Thomasius, německý právník a filosof vydal knihu *Nový objev solidní vědy, velmi potřebné pro společnost, při objevování tajemství srdce druhých lidí z každodenní konverzace, a to dokonce proti jejich vůli*. Ten název je asi trochu dlouhý pro naši uspěchanou dobu. Snad měli počátkem 16. století lidé více času jak na čtení tak na přemýšlení...

Theofrastos sledoval negativní rysy lidí – a to se stalo v psychologii jistou tradicí. Předpokládal, že charakter lidí je v čase stabilní. Mnohé později literální eseje vycházely z jeho tradice. Thomasius uvažoval stylem, který je velmi blízký k technice, dnes známe jako „posuzovací stupnice“. Ale i v jeho tradici a úvahách cítím jistý negativismus – „odhalovat srdce druhých proti jejich vůli“.

Po staletí se debata kolem problémů struktury i dynamiky osobnosti zaměřovala na jednu ze základních otázek psychologie, ale i etiky a mnohdy i výchovy: Je naše lidská povaha stálá či proměnlivá? Je určována vnějšími vlivy či vnitřními silami? Jsme poháněni k činnosti okolnostmi světa kolem nás, či měníme se sami vnitřními silami jako jsou motivy, potřeby či zájmy?

Tato debata se značně rozvířila zhruba před 40 lety, kdy se vyostřil spor mezi představiteli a zastánci teorie rysů osobnosti (dispozicionistů) a situacionisty. První předpokládají, že naše jednání je určováno našimi rysy, temperamentem, charakterem či strukturou naší motivace. Druzí soudí, že podstatné jsou okolnosti, do kterých se dostáváme většinou nezávisle na naší vůli či na našich záměrech. Oba směry odvozovaly důsledky pro teoretické myšlení, ale i pro výchovu dětí, pro obecné vzdělávací techniky, pro psychotherapii, pro jednání se zločinci, pro práva menšin, pro veřejnou politiku a pro celou řadu dalších politických oblastí.

Do této debaty výrazně zasáhl dnešní laureát VIZE 97 profesor Philip G. Zimbardo. Pokusím se nyní naznačit několik setkání s jeho myšlenkami, které jsme v psychologii v minulých desetiletích u nás prožívali. Bylo to sice bez možností osobního setkávání, ale to nemění nic na Zimbardově vlivu na myšlení mnoha českých psychologů.

První setkání

V roce 1971 řídil Zimbardo pozoruhodný – stále více i po 35 letech citovaný a na internetu snad nejčastěji vyhledávaný experiment. Cílem bylo vysledovat, jak se na jedné straně promítne zážitek ztráty svobody a na druhé straně získání role nadřízeného dozorce do chování mladých a duševně zcela zdravých studentů. V pozadí byla ještě i druhá otázka: zda praxe vězeňských zařízení nezhoršuje stav i budoucí chování uvězněných osob. Pokud by tomu tak bylo, pak celý systém potřebuje důkladnou revizi.

Vlastní experiment probíhal následovně. Dobrovolníci z řad studentů – zcela zdravých a bez známek psychopatologie – se účastnili dobře věcně i technicky připraveného výzkumu. Část z nich byla náhle zatčena a umístěna do simulovaného vězení, které bylo vybudováno ve sklepě Psychologického ústavu na Stanfordově universitě. Vše při tom probíhalo ve shodě s běžnou policejní i soudní praxí. Druhá skupina studentů byla postavena do role dozorců, kteří měli dodržovat a dohlížet na pořádek ve vězení a hlídat nebezpečné vězně. Byl přítomen jak lékař, tak i ředitel věznice, kterým byl náš laureát. Pokus byl plánován na 14 dnů, ale již po několika dnech bylo nutné jej přerušit. Zjednodušeně: vězňové se hroutili a dozorcí se stávali stále brutálnějšími a svou moc postupně zneužívali.

Výrazně změněné situace měly na sledovaný soubor osob závažný a předm neočekávaný vliv. Jejich chování se změnilo ve shodě s rolí, která jim byla určena. Je to náález, který ve svém zobecnění naznačuje, že pod společenským nátlakem se mnozí lidé (či snad všichni?) mění a mohou se dokonce i dopouštět činů, které jsou v rozporu s jak s běžnými normami, tak i s vlastním svědomím. Výzkum, který je popsán v překladu Zimbardových studií, které vycházejí při této příležitosti pod názvem *Moc a zlo*, vyvolal prudkou debatu. Dotýkala se jak vlastní metodologie, tak i obecných otázek etických. Tak např. Hans Eysenck použil v jedné učebnici výraz „Zimbardovo peklo“. V mnoha dalších učebnicích je celý experiment popisován a v jiných sbornících je přetiskován jako jeden z hlavních psychologických podnětů pro obecné úvahy o proměnlivosti lidského jednání v souvislosti se změnami sociálních rolí, s pokusem i se ztrátou zodpovědnosti.

Záhy se objeví široká extrapolace: Jak je možné, že řada zdánlivě zdravých osob byla ochotna v koncentračních táborech týrat a zabíjet tisíce vězňů? Kolik násilí vůči civilnímu obyvatelstvu se projevilo ve vietnamské válce či v jiných střetech? Kde se vzali mladí muži, kteří na našich hranicích či u berlínské zdi stříleli na procházející či prchající osoby? Kolik osob zneužívalo svou moc při vyšetřování či sledování tisíců osob v minulém režimu? A můžeme si být jisti, že ani dnes nedochází k chybám při běžném vyšetřování běžných osob či azylantů?

V dobře dokumentované publikaci C. R. Browninga (*Obyčejní lidé*, původně 1992) se popisuje činnost jednoho německého policejního praporu, který dostal za úkol likvidovat fyzicky polské židovské populace v jedné oblasti Haliče. Členové praporu byli vesměs starší muži, malí řemeslníci či obchodníci odkudsi z okolí Hamburгу, otcové rodin, starší ročníky nepodléhající vojenské službě. Ochotně a opakovaně vraždili označené oběti zblízka ranou do týla – mnohdy i mnohokrát za den. V pozadí je zřejmá poslušnost autoritě, která je odpovědná za stanovené cíle i za metody, které byly použity. Jedinec je pouze jen malý šroubek ve velkém soustrojí. Hájili se tak nacističtí zločinci, policisté v totalitních režimech, členové různých gangů i vojáci, plníci nehumánní rozkazy. Konec konců i nedávné události kolem CzechTeku vyvolávají podobné otázky – a to z obou stran.

Zimbardův pokus byl průkazný i ojedinělý. Objevily se i mnohé další studie, které sledovaly vliv sociální situace a poslušnosti na jednání člověka. Patří sem v první řadě výzkum Zimbardova vrstevníka Stanleje Milgrama, který již dříve poukazoval na rizika poslušnosti na začátku 60. let. V sugestivním výzkumu prokázal, že běžná pokusná osoba byla ochotna na pokyn autoritativního experimentátora trestat elektrickým šokem jiného člověka, který se ve vedlejší místnosti dopouštěl chyb v učení. Tresty postupně přecházely od slabých podnětů k silným, bolestivým až ohrožujícím šokům. Pokusnou osobou byl člověk, který simuloval bolest, ač ve skutečnosti žádné elektrické podněty nedostával. Bránil se slovně, žádal o přerušení pokusu, bolestivě nařikal – až v jedné chvíli zcela zmlkl. Pokusná osoba – většinou běžný student na pokyn dále pokračoval a zvyšoval intenzitu šoku... V původním experimentu celkem 68% osob pokus dokončilo a jen několik se vzepřelo. Fiktivní experimentátoři se většinou slovně bránili, nechtěli pokračovat v pokuse, objevovaly se fyziologické projevy stresu či vyčerpání, ale přece jen příkazy byly plněny.

Odborní experti – většinou psychiatři – soudili, že pokus nebude proveditelný a že jen zřejmý sadista splní jeho podmínky. Zmýlili se. Pokus

byl mnohokrát opakován v různých zemích, s různými osobami (muži – ženy, různý věk, různá etnika a podobně) a výsledky byly v podstatě analogické. Přece však se rysuje naděje: Jestliže se objeví někdo, kdo odmítne spolupráci, mnohem více osob ho napodobí. Jestliže se pokus koná mimo laboratoř v běžném civilním prostředí a s méně autoritativním vedoucím, je počet osob, které odmítnou poslušnost velmi značný. Je tedy něco zcela vadného v základním vybavení člověka, jak soudil Milgram, či jde o složitou souhru sociálních situací s charakteristikami jedince?

A jiný pokus: Výrazné zaměření našeho úsilí může značně snížit jednání, které je altruistické. Vybraní studenti teologie byli posláni do jiné budovy, kde měli v rámci údajného výcviku v rétorice pronést kratší projev na téma „milosrdný Samaritán“. Jiné skupině studentů bylo zadáno běžné téma, týkající se problémů jejich studia. Pokud byli instruováni, že je málo času a musí si pospíšet do určené budovy, pak si většinou nevšimli, že na schodech u budovy se choulí člověk, postižený zřejmě jakýmsi záchvatem, který by si zasloužil pomoc. Nevšimli si jej právě ti, kteří zasvěceně za několik minut hovořili o příběhu milosrdného Samaritána. Ti, kteří nespíchali se většinou pokoušeli různým způsobem postiženému pomáhat. A opět extrapolace: kolik osob si na ulici nepovšimne kohosi, kdo potřebuje pomoc. Kolik se nezastaví v autě u zřejmé nehody – vždyť přeci pospíchám! Proszazuje se mnohdy i kolektivní nezodpovědnost. Čím více je lidí v okolí, tím déle trvá než se někdo odhodlá k pomocné aktivitě. Lidé se dívají mnohdy jeden na druhého anebo předstírají, že nic nevidí. Když však je přítomna jen jedna či dvě osoby, mnohem dříve se pokusí zasáhnout. Podobných nálezů je v literatuře doloženo velmi mnoho.

Jiný příklad z období dětství: Děti prochází z jedné místnosti do druhé a na chodbě, kde nikdo není, jdou kolem stolečku, na kterém jsou lákavé čokoládové bonbony. Mohou si vzít pouze jeden, mnohé neodolají pokušení a zmocní se většího počtu. Jestli se však je nad stolečkem nápadně velké zrcadlo, pak se neodváží podvádět. A opět: jestliže jedno neposlechne příkaz ani před zrcadlem, pak zapůsobí špatný příklad.

Podobných výzkumů by bylo možno citovat velmi mnoho. Zimbardův pokus je zřejmě nejpersvědčivější. Setkání s ním bylo i v Čechách velmi podnětné. Příznačné však bylo, že první referáty odezněly na Katětovově semináři na matematicko-fyzikální fakultě a nikoliv na psychologických pracovištích.

Druhé setkání

Podruhé jsme se se Zimbardem setkali znovu v souvislosti se stanfordským experimentem. Autor nezůstal za zdmi laboratoře, ale vstoupil na pole reálných společenských problémů a opakovaně prokázal občanskou odpovědnost. Vystoupil v senátu, v lokálních institucích a hájil nutnost změny režimu ve věznicích. Často narážel na nepochopení, ale nevzdával se. O této stránce jeho činnosti jsem se dovídal jen velmi útržkovitě a mnohdy jen z druhé ruky.

O jednom případě z poslední doby máme konečně přímo autorovo svědectví. Je též otištěno ve výboru *Moc a zlo*. Obhajoval seržanta, který týral vězně ve vojenské věznici v Abu Ghraib. Svědčil v jeho prospěch. Jednání obžalovaného odpovídalo poznatkům z výzkumu ve stanfordském experimentu. Byl to mladý člověk, dovedl si hrát s malými dětmi, ale podmínky jeho služby byly nepředstavitelně náročné. Výsledkem celého komplexu okolností bylo jeho selhání a hrubé týrání vězňů. Soud nepřijal Zimbardovu obhajobu. Nevzal v úvahu množství závažných okolností, které na obviněného působily a proti kterým se mohl jen těžko bránit.

Na první pohled by se mohlo zdát, že situační pohled na determinaci jednání člověka vede ke skepsi k lidskému altruismu, k občanským ctnostem a naznačuje přílišnou náchylnost člověka k tomu, aby se přiklonil na pozici sil zla. Jsou však proti tomu nálezy naděje. I v naznačených experimentálních souvislostech se najdou lidé, kteří nepodlehnu pokušení. Vzeprou se příkazům ve jménu etiky, pravidel prosociálního chování, altruismu či ideálů humanitních. Mohou být motivováni nábožensky, občansky či prožitou zkušeností pozitivních mezilidských vztahů či osobní odpovědnosti k vlastnímu svědomí.

Oč můžeme opírat naději a útěchu? Opět jen několik příkladů. Velká monografie manželů Olinerových, kteří s podporou izraelské vlády systematicky a s odstupem času zkoumali osoby, které za války pomáhaly – většinou s nasazením vlastního života pronásledovaným židům. Sledovali je v řadě evropských zemí. Jednotlivé osudy i příběhy byly pečlivě dokumentovány a rozebírány. I v těžkých a rizikových podmínkách se našli lidé, kteří své altruistické a filantropické zásady dokázali dodržet. Většinou to byli jedinci – muži i ženy – kteří pocházeli z funkčních rodin, ve kterých panoval jistý řád, platila jistá pravidla jednání a většinou někdo z rodiny byl aktivní ve filantropických snahách. Jejich motivace pomáhat byla zcela samozřejmá – „je to přece základní povinnost pomáhat trpícím“. Odměna se nečekala a

o svých činech nemluví. Výzkumníci měli mnohdy potíže jejich činy s nimi probírat a analyzovat – „vždyť to bylo samozřejmé“. Nešlo u nich o jakousi náklonnost k židovské populaci. Pomáhali všem ohroženým a někteří z nich i po válce ohroženým nacistům. Opět to byli lidé v nouzi. Co je nápadné a nadějně: Později mnohé z jejich dětí se věnují humanitárním aktivitám, často v rozvojových zemích a opět bez nároků na slávu.

Jiný pohled naznačují v poslední době vícegenerační výzkumy. Sledují se dvě a mnohdy již i tři generace přímých potomků v rodinách. Přenos stylu chování se často opakuje z generace na generaci, byť i nová generace je většinou přesvědčena, že jsou značně jiní než jejich otcové či matky. Bohužel se převážně sledují spíše negativní formy jednání a to většinou projevy agrese. Snad časem dojde i na sledování přenosu pozitivního jednání. Rýsuje se nově význam výchovy a to právě výchovy nezáměrné, která mívá výrazný dopad na styl života. Pozitivní vzory mohou být napodobovány a mohou napravovat řadu různých omylů. O tom mají mnoho dokladů dobrovolní vedoucí různých dětských organizací, kteří dokáží děti vést i směřovat rozumným směrem.

Jiným dokladem jsou poznatky o utváření osobnosti dětí v časném věku. V prvním roce života se vytváří základní sociální vztahy mezi hlavní pečovatelkou – většinou matkou – a dítětem. Je to prastarý mechanismus známý z evoluční psychologie a z etologie. Pevný vztah mezi matkou a dítětem je obvykle popisován jako pevné připoutání. Je to zdroj základní životní jistoty malého dítěte a zároveň naděje na jeho pozitivní budoucí vývoj.

Třetí setkání

se zaměřilo na jednu ze zanedbávaných otázek každodenního života jedince. Jde o pohled do budoucnosti. Znakem člověka je pohled vpřed a časová perspektiva našeho usilování a budoucího snažení. Všichni máme své cíle, záměry či plány a usilujeme o jejich uskutečňování. Současné psychologické myšlení se zabývá převážně minulostí. V anamnéze se hledají důležité momenty, které člověka charakterizují, ve vyprávění životního příběhu se objevují momenty, které cestu životem směřovaly, v životopisech se hledají závažné pozitivní i negativní prožitky. Pomocí mnoha metodik se rozebírá status presens – jaký jsem, jaká je má identita, schopnosti, charakteristické rysy, sociální vztahy i řada dalších momentů. Jen málo však rozebíráme naše záměry a cíle a to od krátkodobých plánů až po cíle dlouhodobé až

chisovat i domýšlet do každodennosti, bývají zdravější, spokojenější i odolnější vůči nesnázím. I ve stáří jsou důležité pohledy do budoucnosti, byť i jen s kratším časovým horizontem. . . I stárnoucí osoby bývají spokojenější, prožívají a přijímají své starosti a nesnáze lépe než jiní. I s konečným bodem života bývají vyrovnanější než jedinci, kteří žijí ze dne na den bez perspektiv. I na toto pole vstoupil dnešní laureát. Spolu s Boydem vytvořil dobře promyšlený a psychometricky ověřený nástroj pro sledování individuálních rozdílů, které jsou mezi námi v osobních časových perspektivách. Z jeho výzkumů plyne, že jsou do velké míry situačně podmíněné a relativně stále v čase. Prosazují se v reálném jednání, ať jde o zaměření běžných činností, o jejich intenzitu, o cílené aktivity, o hledání nových zkušeností, o rozvíjení sociálních vztahů, o přijímání rizik, ale i o opouštění některých pozic o uvažování o zítřejších starostech a konfliktech.

Z rozsáhlého srovnávacího výzkumu, který sledoval různé populační skupiny, vyplynulo pět podstatných faktorů: Orientace na budoucnost, současné strategie, současné pocity jisté beznaděje ve vztahu k budoucnosti, minulé pozitivní zkušenosti a minulé negativní zkušenosti. Časová perspektiva je podstatnou proměnou, která ovlivňuje naše chování, důležité volby a rozhodování, sociální vztahy, možná pokušení, ale i naše velké naděje a výzvy. Pokud se jedinec nepohybuje v časové perspektivě od minulosti do budoucnosti, snadno popadne životnímu zaměření pouze na přítomnou chvíli, které je příznačné konzumní myšlení. Vytyčování životních cílů samo o sobě jistě nestačí. Je nezbytné uvažovat o prostředcích, které se použijí pro jejich uskutečnění, o překážkách, které se mohou vyskytovat i o tom, jak se jim preventivně vyhýbat. Budoucnost má jistě mnoho stupňů volnosti a může se vyvíjet zcela jinak než očekáváme. To by nemělo být výmluvou pro rezignaci na záměrný pohled na život před námi. Snad právě u nás opakované fráze o šťastné budoucnosti v komunismu a při tom opakované selhávání různých pětiletých i jiných plánů vyvolává jistou skepsi k přemýšlení o budoucnosti.

Čtvrté setkání

Ze stylu Zimbardova myšlení je zřejmé, že nemohl přejít bez systematického uvažování problematiku současného terorismu a to zvláště po 11. září 2001. Zajímal ho problém včasného a vhodného varování před teroristickým nebezpečím. Jak včas a přesvědčivě varovat před riziky – často i za cenu případných planých poplachů. Mnohé vládní organizace se ho bojí. Planý poplach bývá totiž spojen s ekonomickými ztrátami i s řadou dalších potíží. Ty však jsou zanedbatelné při srovnání s důsledky nepostřehnutých signálů

a se vznikem situací, na které nejsme připraveni Americké reakce z míst oficiálních či z úvah různých pseudoodborníků byly matoucí a zvyšovaly mnohdy nedůvěru k vládě. Prohlubuje se pak strach, neurčité obavy a pocit bezradnosti.

Zimbardo použil termín „pre-traumatický stresový syndrom“, který silně oslabuje poškozuje mentální zdraví celé populace. Pokud nebudou k dispozici spolehlivé informace o míře možných rizik nových útoků i o tom, jaké jsou možnosti rozumného a přiměřeného chování, bude nejistota narůstat. Čas sám jen těžko může hojit traumatickou úzkost. Zimbardovy závěry i rozbor jen zdánlivě racionálních rad, jak postupovat, najdete i v knize výboru *Moc a zlo*. Měly by patřit k povinnému studiu i našich odpovědných institucí.

Jistou analogií teroristických útoků jsou i přírodní katastrofy, které nejsou působeny bezprostředně člověkem. Naše zkušenosti s dvěma povodněmi, ale i zkušenost mezinárodní solidarity s oběťmi tsunami jsou dvojího druhu. Na jedné straně jistá bezradnost v jakém sledu racionálně jednat a na druhé straně projevy velké lidské solidarity s oběťmi. Bezradnost se projevovала výrazně. Jak reagovat na varovné signály a později, jak řešit situaci evakuovaných osob. Většinou se rychle řeší jejich ubytování, stravování, ale neumíme myslet na rozumný mentální program pro ně. Zapomíná se většinou na děti, které mohou být traumatizovány více než dospělí. Inspirace pro reálné činnosti s dětmi chybí.

Na druhé straně vzdušná vlna solidarity s oběťmi tsunami byla znakem velké občanské odpovědnosti. Velmi rychle přibývaly prostředky na různých kontech a často předstihly oficiální státní zásahy. Lidé neřešili otázku co dělat a jak naložit se získanými prostředky. To bylo ponecháno odborníkům. Občas však chybí zpětná vazba, jak se postupovalo, co se dařilo, co bylo možno činit bezprostředně a co je záležitostí dlouhodobou.

Ze Zimbardových úvah o hrozícím terorismu můžeme odvodit, že nevhodné informování veřejnosti může být v budoucnosti nebezpečné a může utlumit pozitivní občanskou angažovanost. I za toto varování jsem vděční.

Páté setkání

Další podnět Zimbardův považuji za podstatný pro celou psychologii. Když se stal v roce 2002 prezidentem Americké psychologické společnosti, zaměřil pozornost psychologů novým směrem. Vystoupit z laboratoří i ze zdí universit a systematicky předkládat veřejnosti průkazné poznatky vědy. Zaměřit se na extrapolaci našich poznatků do škol, výchovy, zdravotní péče,

péče o osoby různě postižené, do obecní i státní politiky a do různých organizačních opatření. Domyslel tuto zdánlivě triviální myšlenku až do organizačních podrobností a s využitím současných komunikačních a informačních prostředků. Právě na problematiku využití vědeckých poznatků v běžném životě široké populace zaměřil svůj prezidentský projev na výročním sjezdu Americké psychologické společnosti. I ten si můžeme dnes přečíst ve vydávaných textech.

Šesté setkání

Dnešní šesté – a konečně již i osobní setkání s Philipem Zimbardem se koná hic et nunc v tomto obnoveném prostoru a v tomto obnoveném auditoriu. Cena, která je dnes udělena je jen malým oceněním zásluh, které dnešní laureát vnesl do současné psychologie. Je důkazem, že věda nezůstává uzavřena do vlastní problematiky, ale cítí velkou odpovědnost za nápravu věcí lidských. Věřím, že dnešní setkání nebude poslední a že i v budoucnosti, o jejímž významu jsme již hovořili, se můžeme těšit na sedmé i další setkávání. Těšíme se na Zimbardovy úvahy, jak se nově podívat na otázky duševních poruch, jak povzbuzovat k plnému životu osoby nesmělé i jak sloužit veřejnosti.

Nepochybuji, že nová setkání budou opět inspirující a že výzkumná psychologie se bude v čase budoucím rozvíjet a pomáhat v dlouhodobé časové perspektivě překonávat mnohé problémy, které se na nás z mnoha stran řítí. Nepodléhejme pesimismu o převaze sil zla, ale přijměme koncepci naučené naděje a věřme, že poselství dnešního laureáta ceny Dagmar a Václava Havlových VIZE 97 bude nadále předáváno nám i našim následníkům.

Václav Břicháček
Praha 5. 10. 2005